*0: EK
*1: 2008-2009
*2: 20
*3: WordXP
*4: 20ste vergadering
*5: Dinsdag 3 februari 2009
*6: 13.30 uur
**

Voorzitter: Timmerman-Buck

Tegenwoordig zijn 72 leden, te weten:

Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Van den Berg, Van Bijsterveld, De Boer, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Elzinga, Engels, Essers, Franken, Goyert, De Graaf, Haubrich-Gooskens, Hendrikx, Hermans, Hillen, Ten Hoeve, Hofstra, Holdijk, Ten Horn, Huijbregts-Schiedon, Janse de Jonge, Van Kappen, Klein Breteler, Kneppers-Heijnert, Koffeman, Kox, Kuiper, Lagerwerf-Vergunst, Laurier, Leijnse, Leunissen, Van der Linden, Linthorst, Meindertsma, Meulenbelt, Meurs, Noten, Peters, Putters, Quik-Schuijt, Rehwinkel, Reuten, Rosenthal, Russell, Schaap, Schouw, Schuurman, Slager, Slagter-Roukema, Smaling, Strik, Swenker, Sylvester, Tan, Terpstra, Thissen, Timmerman-Buck, Vedder-Wubben, Vliegenthart, De Vries, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld, Willems en Yildirim,

en mevrouw Van der Hoeven, minister van Economische Zaken, mevrouw Verburg, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, mevrouw Bijleveld-Schouten, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, en de heer Heemskerk, staatssecretaris van Economische Zaken.
**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Asscher, wegens verblijf buitenslands;

Biermans, wegens ziekte.
**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.
**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het einde van deze editie.)

*B
!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Aanpassing van enige wetten in verband met de invoering van het burgerservicenummer (Aanpassingswet burgerservicenummer) (30907);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van de Staten-Generaal (IIA) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IIA);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van de Raad van State, de Algemene Rekenkamer, de Nationale ombudsman, de Kanselarij der Nederlandse Orden, het kabinet van de Gouverneur van de Nederlandse Antillen en het kabinet van de Gouverneur van Aruba (IIB) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IIB);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Algemene Zaken, het Kabinet der Koningin en de Commissie van toezicht betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (III) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-III);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van Koninkrijksrelaties (IV) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IV);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-VI);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-VII);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van Nationale Schuld (IXA) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IXA);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Financiën (IXB) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IXB);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-X);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (XI) voor het jaar 2008 (Wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XI);

- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XIII);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XIV);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XV);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van de begroting voor Jeugd en Gezin (XVII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XVII);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaten van de begroting Wonen, Wijken en Integratie (XVIII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XVIII);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Gemeentefonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-B);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Provinciefonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-C);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-F);
- het wetsvoorstel Wijziging van de begrotingsstaat van het BTW-compensatiefonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-G).

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

*B
!Stemmingen!

Aan de orde is de **stemming over een motie**, ingediend bij het beleidsdebat over **biotechnologie in de landbouw in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2009 (31700-XIV)**, te weten:
- de motie-Schuurman c.s. inzake genetische modificatie van planten waarbij geen zekerheid bestaat dat alle risico's van toepassing beheersbaar zijn (31700-XIV, letter G).

(Zie vergadering van 27 januari 2009.)

De **voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf.

**

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Het spijt mij zeer te moeten melden dat ik niet kan instemmen met de motie-Schuurman c.s., hoezeer ik ook overtuigd ben van de goede intenties waaruit die motie voortkomt. Er is echter sprake van een duidelijke tegenstrijdigheid. De motie vraagt enerzijds om onderzoek naar een soepelere toelating van ggo's, wanneer die via cisgenen verkregen worden. Tegelijkertijd vraagt de motie om garanties voor een 100% ggo-vrije biologische sector. Die twee grootheden zijn helaas onverenigbaar, al was het maar omdat de winning van biologische honing onmogelijk wordt in een land dat gengewassen toelaat. Wij hebben allemaal een oproep ontvangen van de directeur van een van de grootste groenteveredelingsbedrijven van ons Land, Rijk Zwaan. Hij vreest dat met het aannemen van deze motie het kwekersrecht ten prooi zal vallen aan de patenten van een handvol multinationals. Om deze redenen, en omdat ik niet geloof in een plek voor ggo-gewassen in een duurzame landbouw, zal ik tegen de motie stemmen.

*N

De heer **Laurier** (GroenLinks): Voorzitter. Een discussie stopt soms niet op het moment dat hier het debat eindigt en dat is maar goed ook. Afgelopen week hebben ons weer de nodige berichten bereikt. Uit die berichten blijkt nog altijd verwarring te bestaan over het onderscheid tussen cisgenetische manipulatie en transgenetische manipulatie. Een tweede vraag is of het tweede deel van de motie, waarin de regering wordt verzocht het behouden van de gangbare organische of biologische voedselketens te bewaken, verenigbaar is met het eerste lid. Mijn fractie zou op dat punt graag nadere duidelijkheid hebben gewild. Die is thans niet verkrijgbaar, omdat die discussie op dit moment gaande is. Omdat die duidelijkheid er niet is, heeft mijn fractie besloten om haar steun aan deze motie te onthouden. Derhalve trekken wij onze steun aan deze motie in.

In stemming komt de motie-Schuurman c.s. (31700-XIV, letter G).

De **voorzitter**: Ik constateer dat de aanwezige leden van de fracties van GroenLinks, de PvdD en de Fractie-Yildirim tegen deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ervoor, zodat zij is aangenomen.
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B
!Economische Zaken!

Aan de orde is het **beleidsdebat** over **effectiviteitsverantwoording in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2009 (31700-XIII) en van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Fonds economische structuurversterking voor het jaar 2009 (31700-D)**.

*N

Mevrouw **Kneppers-Heijnert** (VVD): Vandaag houden wij het begrotingsdebat met de bewindspersonen van Economische Zaken. Afgelopen jaar heeft de Kamercommissie een uitstekende technische voorlichting over de begroting door ambtenaren van het departement gehad, onder leiding van de secretaris-generaal, waarvoor dank. Dat was erg behulpzaam. De Kamercommissie heeft besloten dat het thema voor dit jaar "Effectiviteit en effectiviteitsverantwoording" is. Mijn fractie wil in het kader van het thema in het bijzonder aandacht besteden aan het Fonds Economische Structuurversterking (FES). Eerst wil ik echter een aantal opmerkingen maken over de huidige economische situatie.

Deze regering heeft lang de ernstige economische situatie niet onder ogen willen zien. De begroting 2009 werd nog ingediend onder het motto: "Nederland staat er ondanks de internationale economische onrust goed voor". Inmiddels heeft de regering honderden miljarden aan kapitaalgaranties afgegeven voor interbancaire transacties, om het vertrouwen terug te winnen, de bancaire motor weer op gang te brengen en daarmee de kredietverlening aan bedrijven te stimuleren.

Het laatste wil nog niet lukken, wat bij mijn fractie de vraag oproept hoe de minister van EZ op al deze transacties inspeelt, om daarmee de structuur van de economie in stand te houden casu quo te versterken. Is de Nederlandse economie, zowel het groot- als het kleinbedrijf, op dit moment niet vooral gebaat bij instrumenten als borgstellingen? Gaat de minister aan de slag met voorstellen die zijn gedaan om bedrijfstakken die het moeilijk hebben, te ondersteunen? Te denken valt aan het naar voren halen van projecten in de woning- en wegenbouw. Wat treurig overigens dat dit kabinet nu in de woningsector ook nog eens geconfronteerd wordt met de gevolgen van de zelf veroorzaakte stilstand in de huursector. Afgezien daarvan: wat doet de minister aan het opruimen van allerlei obstakels in de sfeer van de regelgeving die er de oorzaak van zijn dat als morgen een beslissing wordt genomen, grootschalige investeringen vaak pas na een paar jaar niets doen tot daadwerkelijke actie leiden? Geld is zeker niet het enige probleem. In de wegenbouw lossen we nu een probleem op met spoedwetten. Moeten er elders ook spoedwetten komen om investeringen te kunnen versnellen?

Hoe dan ook, meer dan ooit moet publiek geld nu doeltreffend worden besteed. Dat wil zeggen dat het de hoogste tijd is dat er een eind komt aan de gewoonte van dit kabinet om bestedingen als investeringen te presenteren en daarmee kom ik bij het FES. Mijn fractie heeft voor het onderwerp FES, en vooral voor de vraag wat er met de FES-gelden gebeurt, al verscheidene keren aandacht gevraagd, onder andere bij de algemene politieke beschouwingen van 2005, 2007 en 2008. Wij hebben almaar geen bevredigend antwoord gekregen op vragen over de criteria, transparantie en toetsing achteraf, om te voorkomen dat het FES een grabbelton voor gelegenheidsuitgaven wordt. De premier zegde dat toe. Daarvan zien wij weinig terug. Wel heeft het kabinet een nieuw systeem voor de voeding van het FES voor de lange termijn gesuggereerd, namelijk om de aardgasbaten aan te wenden voor schuldreductie en met de hieruit voortvloeiende rentevrijval het FES te voeden volgens een bepaalde formule. Mijn vraag is of de nieuwe systematiek beter voldoet aan de doelstellingen van het FES. Of is het allemaal lood om oud ijzer? Zo nee, in welk opzicht wordt beter aan de doelstellingen voldaan?

Ook in de voorgestelde nieuwe systematiek zullen er criteria moeten zijn voor de projecten waaraan het gereserveerde geld wordt besteed. In het coalitieakkoord wordt gesproken over goede criteria gericht op investeringen die de economische structuur versterken. "Goed" is een normatief begrip en wat de een goed vindt, hoeft de ander niet goed te vinden. Het gaat naar de mening van mijn fractie niet om goede, maar om objectieve criteria. Dat zijn criteria waaraan af te lezen is of de FES-middelen op de lange termijn nut opleveren in de zin van de economie structureel versterken.

Worden de FES-gelden besteed aan investeringsprojecten van nationaal belang waarmee de economische structuur wordt versterkt? Ons ontgaat het verband tussen de projectuitgaven en economische structuurversterking bij vele FES-posten. Ik noem enkele voorbeelden. Kan de minister uitleggen dat de projecten KISS (Kind Signalering Systeem), Beelden voor de toekomst en Leerwerktraject jongeren op maat, om slechts enkele uit de lange lijst te noemen, diepte-investeringen zijn waarmee de economische structuur wordt versterkt? Kan de minister uitleggen waarom deze wirwar aan grote, kleine en nietige uitgaven niet uit de gewone departementale begrotingen kan worden betaald? Wat verstaat de minister onder economische structuur? Wordt op deze manier ondergronds vermogen, voortkomend uit de Nederlandse gasvoorraad, in bovengronds vermogen omgezet? En wanneer wordt het FES nu eindelijk opgeschoond?

De Interdepartementale Commissie Ruimtelijke Economie en de Commissie Economie, Kennis en Innovatie adviseren de ministers van EZ en Financiën over de projectvoorstellen van de departementen waarna er nog een beoordeling plaats vindt door het CPB en/of een commissie van wijzen. Deze beoordeling vindt plaats op legitimiteit, effectiviteit en efficiëntie. Er moeten

dus criteria zijn. Kan de minister ons over de criteria nu eens opheldering verschaffen?

Het kabinet wil niet over zijn graf heen regeren. Elk nieuw kabinet kan bij de formatie besluiten een deel van de berekende rentevrijval in de kabinetsperiode ten gunste van het FES te laten komen. Met andere woorden: ieder nieuw kabinet kan bepalen welk percentage van de berekende rentevrijval zal dienen als voeding van het FES. Is dit niet het beste bewijs dat wij niet praten over investeringsprojecten van nationaal belang die de economische structuur versterken? Deze duren immers per definitie langer dan een regeringsperiode van vier jaar. Wel wil de regering in de nieuwe FES-wet vastleggen dat de uitkomst van de geschetste methode nooit kan resulteren in een voeding van minder dan 1,7 mld., op basis van de prijzen van 2008. De VVD-fractie wil graag weten wat "nooit" in dit verband betekent.

Ik kom nu op de wetgevingssystematiek. De FES-wet 1995 geldt nog steeds. De minister verwacht dit voorjaar een wetsontwerp bij de Tweede Kamer in te kunnen dienen voor een nieuwe FES-wet. Wat betreft de voeding en de uitgavencategorieën wordt de wet al niet meer nageleefd. De FES-wet wordt overruled door de jaarlijkse FES-begrotingswetten. Op vragen daaromtrent uit de Tweede Kamer heeft de minister geantwoord dat dit mogelijk is doordat de FES-wet en de begrotingswet dezelfde procedure doorlopen en dus dezelfde juridische status hebben. Lex posteriori derogat legi anteriori, zoals juristen zouden zeggen.

De vraag die bij de VVD-fractie rijst is de volgende: wat is dan de waarde van een FES-wet, oud of nieuw? Kan dan van een nieuwe FES-wet ook weer bij begrotingswet worden afgeweken? Wat is dan de waarde van de toezegging dat de geschetste methode nooit kan resulteren in een voeding van minder dan 1,7 mld.?

Ik ben met de actualiteit begonnen en wil ook eindigen met de actualiteit in relatie tot het FES, namelijk de financiering van de werktijdverkorting en de deal die de minister van Financiën afgelopen week heeft gesloten met betrekking tot ING. In de najaarsnota 2008 bleek dat de FES-bijdrage aan het Infrastructuurfonds met 200 mln. is verhoogd. Deze verhoging wordt gefinancierd uit een gelijktijdige verhoging van de FES-ontvangsten uit de aardgasbaten. De daarmee optredende vrije ruimte binnen het Infrastructuurfonds wordt benut door een uitgave van 200 mln. die was voorzien voor 2009, al in 2008 te doen. Mijn vraag is of dit echt extra is. Komt dit bedrag bovenop het basispad of wordt bij de Voorjaarsnota 2009 dit bedrag minder aan infrastructuur uitgegeven en gebruikt om de werktijdverkorting te bekostigen? Met andere woorden: is dit een boekhoudkundige truc van de minister van Financiën? Wat vindt de minister van EZ, die naast de minister van Financiën hoeder van het FES-fonds is, ervan als de werktijdverkorting uit FES-gelden wordt betaald? Zijn dit diepte-investeringen die de economische structuur versterken?

De kans is groot, althans volgens de minister van Financiën, dat het recente steunplan voor ING de belastingbetaler niets kost en, sterker nog, op de lange duur wellicht winst gaat opleveren. Ook zouden er rente-inkomsten uit de portefeuille zijn. Kan de minister ons informeren of het kabinet al besloten heeft hoe deze rente-inkomsten en, op de langere termijn, een eventuele winst worden aangewend? De suggestie van mijn fractie is daarmee de staatsschuld te verminderen zodat met de vrijgekomen rente het FES kan worden gevoed.

Het thema van dit debat is effectiviteit en effectiviteitsverantwoording. Mijn fractie blijft van mening dat de aardgasbaten in het algemeen, in het bijzonder via het FES, niet effectief worden besteed, in de zin van doelgericht ten gunste van investeringsprojecten van nationaal belang waarmee beoogd wordt de economische structuur te versterken. Mijn fractie roept de minister van EZ dan ook op om juist in deze economisch moeilijke tijd zich als hoedster van het FES op te werpen en ervoor te zorgen dat de FES-gelden besteed worden aan diepte-investeringen zodat de huidige generatie kan profiteren van de werkgelegenheid die de projecten met zich meebrengen en de toekomstige generatie van de economische structuur die daar het resultaat van is. Dit betekent voor mijn fractie -- wij zeggen dit niet voor het eerst -- dat de FES-gelden niet langer verkruimeld moeten worden in de departementale begrotingen. De FES-gelden moeten weer voor economische structuurversterking worden gebruikt, juist nu in deze moeilijke economische tijd, en wel onder leiding van de minister van EZ. Mijn fractie zal de minister op dit punt steunen. Wij zijn benieuwd naar haar reactie en overwegen om daar een motie over in te dienen.

*N

De heer **Terpstra** (CDA): Voorzitter. In het begin van het jaar 2008 is besloten een beleidsdebat te houden over de vraag hoe de resultaten van het beleid van Economische Zaken kunnen worden gemeten. In de vorige periode zijn drie beleidsdebatten gehouden. Het laatste ging over de toekomst van kleine ondernemingen, het mkb. Het hoogtepunt van dat debat was naar mijn mening mijn eigen aangehouden motie over regelvrije bedrijfstakken.

Vandaag is er het eerste beleidsdebat in deze periode. Zowel in 2007 als in 2008 hebben wij geen beleidsdebat gehouden over EZ. Nu gaat het over de effectiviteitsverantwoording van het beleid van EZ. Wat willen de bewindslieden van EZ bereiken en hoe kunnen de resultaten van dat beleid worden gemeten? In de begroting 2008 wordt hier uitgebreid op ingegaan met een beschouwing over het feit dat het vaststellen van zinnige prestatie-indicatoren vaak moeilijk is. Daar zijn wij het in grote lijnen met de minister en de staatssecretaris over eens. Maar dat is voor ons nog geen reden nu al naar huis te gaan. Wij willen ook goed luisteren naar andere meningen, met name naar de mening van de heer Reuten, die dit

debat heeft aangevraagd. Van hem verwachten wij een zee van prestatie-indicatoren.

Wij zijn het eens met collega Van den Berg van de SGP-fractie, die in de commissie heeft gezegd dat het vreemd zou zijn als wij de toekomst hier gaan meten en niets zeggen over de huidige sociaaleconomische problemen. Daarnaast probeer ik ook nog lessen te trekken uit de gegevens met betrekking tot de prestatie-indicatoren voor het beleid dat wij eventueel moeten gaan voeren.

Ik wil eerst twee algemene opmerkingen maken. Wat betreft de opbouwjaren na de Tweede Wereldoorlog bestaat bij mij het idee -- je weet nooit zeker of dat idee klopt -- dat toen zeer zuinig met de beschikbare middelen is omgegaan. Het bekende "Drees-gevoel". In de jaren zestig werd dit gevoel minder. Dat is heel goed beschreven door een van mijn voorgangers, Harry Notenboom, in een van zijn boeken over de wijziging van het beleid op dit punt in de periode van 1967 tot 1973. Het adagium was toen: de overheid doet altijd het goede voor de mensen en dan moet je niet zo zeuren over geld. Dit heeft jaren geduurd, mede mogelijk gemaakt door de aardgasinkomsten. Ik sluit mij helemaal aan bij de vorige spreker.

Eind jaren zeventig werd het duidelijk dat er iets moest gebeuren. Alle signalen stonden op rood. Minister Ruding en al zijn opvolgers hebben hard gewerkt aan een betere verantwoording. De heer Van Zijl is later gekomen met het idee van een verantwoordingsdebat, dat elk jaar wordt gehouden op de derde woensdag in mei. Dit debat past volgens mij in die lijn.

Meten is weten en het werken met prestatie-indicatoren is op dit moment echt in. Alhoewel wij zeker niet willen terugvallen naar de jaren zestig en begin jaren zeventig met de visie "Alles wat de overheid doet is goed gedaan", bekruipt ons toch af en toe het gevoel dat we nu te veel vooraf willen weten, en daarbij elk risico bij voorbaat willen uitsluiten. Wij streven dus naar een soort risicovooruitberekende maatschappij, die volgens mij niet bestaat. Hoe staat de minister in deze discussie met betrekking tot een juist evenwicht tussen op hoop van zegen -- om het maar eens in CDA-woorden te zeggen -- en een beleid waarbij je van tevoren alles extreem gaat uitrekenen? Daardoor loop je het gevaar dat de heer De Boer noemde in een interview met Forum, dat in Nederland alles net zo lang wordt doorgerekend tot het morsdood is.

Tijdens mijn klimaatneutrale vakantie in België heb ik een aardig boekje gelezen van Rudy Aernoudt, die in België bij allerlei ministeries en deelregeringen heeft gewerkt. Dat was een zeer leerzaam boek om de ontwikkelingen bij onze zuiderburen goed te kunnen volgen. In dat boek stelt Aernoudt dat Nederland en België op het gebied van de effectiviteit van overheidsbeleid in de middenmoot van de OESO-landen zitten. Ierland, Engeland en Luxemburg zouden zeer effectief scoren, terwijl de Scandinavische landen -- door velen van ons af en toe ook gezien als een lichtend voorbeeld -- zeer ineffectief zouden zijn. Dit was gebaseerd op een studie van de ECB uit 2003. Ik heb die studie uiteraard diepgaand gelezen, maar ik kan niet controleren of alles klopt en ik kan ook niet nagaan waar die cijfers allemaal vandaan komen. Ook hoe Nederland dit zou willen berekenen is mij nog niet helemaal duidelijk. Vandaar de vraag aan de minister hoe het staat in Nederland met het onderzoek naar de effectiviteit van beleid. Hoe kan de ECB nu zeggen dat Nederland op dat gebied in de middenmoot zit?

Nu kom ik bij de begroting van EZ. In mijn tekst van vorig jaar heb ik de missie van EZ als uitgangspunt genomen. Deze missie luidde: "In een open wereldeconomie werkt EZ aan een welvarend, duurzaam en ondernemend Nederland." Klopt het dat deze missie uit de begroting voor 2009 is verdwenen? Althans, ik kon die niet zo snel vinden.

Voor het begrip "open economie" heb ik een politieke prestatie-indicator uitgewerkt op basis van de doelstelling van de staatssecretaris. Tijdens het kennismakingsgesprek van staatssecretaris Heemskerk met onze vaste commissie voor Economische Zaken heeft hij als subdoel van de missie geformuleerd het positiever laten denken van de Nederlandse bevolking over de globalisering. Met deze subdoelstelling ben ik het van harte eens.

Bij de algemene financiële beschouwingen van de afgelopen twee jaar hebben wij steeds gewezen op het grote risico van protectionisme in Europa. De laatste tijd wordt dit ook weer sterker in de Verenigde Staten. Ook bij ons zijn er politieke partijen die de kop in het zand steken en doen alsof Nederland een eiland is. De omvang van deze partijen, met name de SP en de PVV, zou je kunnen zien als een indicator voor het draagvlak voor een open wereldeconomie. Wat ons betreft is de staatssecretaris dus volledig in zijn missie geslaagd indien bij de volgende verkiezingen de SP en de PVV samen zijn teruggebracht tot maximaal 15% van de kiezers. Dan kun je op dit gebied spreken van een succesvol EZ-beleid. Ik krijg graag een integrale visie van de staatssecretaris of deze indicator hem vooruit zou kunnen helpen.

Daarnaast zijn er uiteraard gegevens over de export van Nederland, over de wederexport van China uit Nederland, over het aantal buitenlandse bedrijven enzovoorts. Dus de stelling in de begroting dat het moeilijk is om indicatoren te vinden op het gebied van de wereldhandel zouden wij op een aantal gebieden nog verder kunnen uitwerken. Daarbij ben ik wel van mening dat een directe link tussen het beleid en het resultaat moeilijk is. Dat hier niets gebeurt, lijkt mij een beetje te negatief.

Met betrekking tot het begrip "welvarend" lijkt mij het vinden van een prestatie-indicator geen enkel probleem. Er is geen land ter wereld -- voor zover ik dat heb kunnen nagaan, uiteraard -- waar meer over koopkracht wordt gesproken dan in Nederland. Dus als wij het al niet zouden kunnen vinden, is het nergens ter wereld te vinden.

Moeilijker is het vinden van goede normen op het gebied van welbevinden en geluk. In de Macro Economische Verkenningen voor 2008 heeft het CPB hieraan een aparte paragraaf gewijd onder de titel "Geluk en Economie". Daarin is men nog niet veel verder gekomen dan de conclusie dat men nog verder moet studeren.

Duurzaamheid is een relatief nieuw begrip. Na de Club van Rome, de zure regen, de verdroging en de vernatting is nu alles klimaatneutraal geworden. Een vaak gebruikte term is daarbij de beperking van de CO_2-uitstoot. Van de minister en uiteraard ook van de staatssecretaris van EZ verwachten wij dat men niet blindelings achter elke hype aanloopt. Hoe beperkt de minister dit risico? Als ik alle begrotingen van de afgelopen jaren had genomen, denk ik dat er ook begrotingen zouden zijn geweest met de Club van Rome als ideaal, dan weer met verdroging of met vernatting, en nu dan weer met klimaatneutrale paperclips en vliegreizen. Hoe beperkt de minister het risico dat EZ met andere ministeries achter hypes aanloopt? Vandaar mijn idee of wij ons niet beter zouden kunnen beperken tot normen op het gebied van energiebesparing en de ontwikkeling van alternatieve energie. De rest zou je dan gewoon terzijde kunnen laten.

Nu het begrip "ondernemend". Bij het ondervragen van ondernemers hoor je vaak de bereikbaarheid en de bestrijding van de criminaliteit noemen als belangrijke vestigingsplaatsproblemen. Beide liggen op het terrein van andere ministeries. EZ is een relatief klein ministerie met ongeveer 2,8 mld. aan uitgaven. EZ moet het dus hebben van wat Ludwig Erhard "seelenmassage" noemde. Dat vind ik ook een typische CDA-term, die ik dus ook goed kan gebruiken. Het is niet gemakkelijk indicatoren te vinden voor het meten van de invloed van EZ op andere ministeries. Vandaar mijn vraag of EZ er zelf wel een idee van heeft hoe je dit zou kunnen meten. Hoe kun je nu meten dat andere bewindspersonen zich bedrijfslevengezond opstellen?

Nu kom ik bij de concrete uitwerking in de begroting voor 2009. De commissies voor EZ en voor de Rijksuitgaven van de Tweede Kamer dringen er al jaren bij de minister op aan om te komen tot betere prestatie-indicatoren. Het laatste overleg was geloof ik in juni 2008 bij de behandeling van het jaarverslag van EZ over 2007. Daarbij is het mij opgevallen dat men de minister opdraagt om heel veel uit te werken, maar dat men zelf ook niet met veel voorstellen komt. Mijn eigen 15%-vrijhandelsnorm is al verder dan het hele debat aan de overkant op het gebied van het zelf ontwikkelen van normen en waarden. Ook tijdens de behandeling van de begroting voor 2009 in de Tweede Kamer is nauwelijks aandacht besteed aan dit onderwerp. Dit spoort met het feit dat er in ons land meer belangstelling schijnt te zijn voor het formuleren van beleid dan voor de uitvoering. Vanuit de Eerste Kamer is hiervoor al enkele keren aandacht gevraagd. Mijn fractie heeft dit steeds gedaan bij monde van mevrouw Bemelmans. Bij andere partijen is er steeds een ander lid die de motie mag medeondertekenen.

In het debat van juli 2008 is ook gewezen op het feit dat begrotingen onderling steeds moeilijker vergelijkbaar worden. Dat probleem is nog verergerd doordat nu wordt gewerkt met de bekende 74 doelstellingen uit "Samen werken, samen leven". Daardoor wordt de vergelijking in de tijd moeilijk. Hetzelfde geldt voor de vergelijking met de stukken van het CPB. Het Planbureau werkt namelijk niet met de 74 doelstellingen. Werkt de minister aan een oplossing van dit probleem? Ik krijg steeds meer moeite met het feit dat de stukken voor de Miljoenennota en de begrotingen een andere indeling hebben dan de stukken van het Centraal Planbureau.

In het rapport van het Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven van de Tweede Kamer is nagegaan hoe de 74 beleidsdoelstellingen in de begrotingen zijn verwerkt. Volgens dat rapport zijn 28 doelstellingen goed verwerkt en 6 in het geheel niet. Bij 40 doelstellingen is alleen aandacht geschonken aan de vraag wat wij willen bereiken. Het ministerie van Economische Zaken komt er in dit rapport slecht af. Voor zover er al van een prestatie-indicator wordt gesproken, is er geen relatie met de beleidsagenda, zo wordt geconstateerd in het rapport. Tevens ontbreekt een algemeen overzicht van de status van de doelstellingen. Dit lot deelt EZ met vier andere departementen. Ik moet daarbij opmerken dat een aantal ministeries erg goed scoren, omdat zij bij elke doelstelling melden dat zij in beweging zijn of in beweging dreigen te komen. Er is dus nog geen beoordeling van de hardheid van de statusagenda.

Het doel van EZ is nu, een ondernemend, concurrerend, duurzaam, creatief en vernieuwend Nederland te bevorderen, waarin welvaart en welzijn hand in hand gaan. Op een groot aantal gebieden is de minister volgens de begroting systeemverantwoordelijk en niet resultaatverantwoordelijk. De begroting werkt met prestatie-indicatoren op een aantal terreinen. Op een aantal andere terreinen wordt met normen op het gebied van internationale vergelijkingen gewerkt. Volgens de begroting geven evaluaties en beleidsdoorlichtingen vaak meer informatie dan discussies over prestatie-indicatoren. In grote lijnen is mijn fractie het daarmee eens. Er komen geen prestatie-indicatoren op het gebied van de macronormen en de wereldhandel. Hiermee kunnen wij instemmen. Een uitzondering maak ik voor onze eigen indicator. De visie daarop van de staatssecretaris horen wij straks graag. Wat mijn fractie betreft kan ook de beïnvloeding van andere ministeries hierbij worden gevoegd.

Wel komen er prestatie-indicatoren op het gebied van duurzame elektriciteitsproductie en het aantal nieuwe technostarters. Bij brief van 15 januari 2009 heeft de minister een helder overzicht gegeven van de stimulering van duurzame elektriciteitsproductie. Mede door het verzet van actiegroepen, lagere overheden en de milieubeweging tegen bijvoorbeeld windenergie en biomassacentrales, worden de doelstellingen bij lange na niet gehaald. Wij zouden ons kunnen voorstellen dat de minister jaarlijks het doel presenteert en daarna het resultaat publiceert, inclusief de mislukkingen door anderen.

Onze voorzitter vindt het altijd jammer als ik geen voorbeeld opneem dat afkomstig is uit de provincie Utrecht. Daarom heb ik daar speciaal naar gezocht. De lijdensweg rond de aanleg van windmolens in de provincie Utrecht is na een jarenlange strijd beëindigd door een veto van de

minister van VROM. Toen Utrecht er net uit was en van plan was om windmolens naast de A12 te zetten, heeft de minister van VROM dat verboden. De brief van 15 januari zien wij als een aanzet tot deze aanpak. Het ministerie van EZ kan daarbij opschrijven wat het wil. Daarna volgt een minpost. De milieubeweging staat voor bijvoorbeeld min tien en minister Cramer voor min twintig. Op die manier krijgen wij een helder overzicht van wat EZ kan bereiken.

Bij het punt over het bevorderen van het ondernemerschap heeft mijn fractie de vraag waarom er geen normen denkbaar zijn voor het doorgroeien van ondernemingen. Daarover zouden wij verder moeten kunnen komen dan het kabinet nu komt.

Ik kom op de vragen van de provincie Flevoland. Lang geleden, in mei 2008 -- toen wij dit debat planden -- was Flevoland bij de Eerste Kamer op bezoek. Wij hebben de provincie toen gevraagd om een integrale visie te ontwikkelen over wat er allemaal goed gaat en wat er niet goed gaat in Nederland. Dat heeft men gedaan. Uit dankbaarheid vraag ik aan de minister om die vragen te beantwoorden. Daarbij zijn echter twee vragen die ik nu al wil stellen. Men stelt dat het regionale beleid steeds centralistischer wordt. Verder stelt men dat bij themabeleidsdoelstellingen Flevoland steeds buiten de boot valt. Ik hoop dat de minister op deze twee vragen nu reeds kan reageren. Op de andere vragen kan zij wat mij betreft schriftelijk reageren. Ik had mij voorgenomen om de brief van Flevoland mee te nemen, maar die ben ik ergens kwijtgeraakt. Ik blijf zoeken.

Tot nu toe hebben wij de kredietcrisis vooral besproken met de minister van Financiën. Dat was logisch, omdat de problemen in de financiële sector zijn begonnen. Nu de problemen in de reële economie steeds duidelijker worden, is het goed dat wij vandaag ook met de bewindslieden van EZ kunnen spreken.

In het licht van het boek van Mahbubani over de eeuw van Azië ben ik bij de algemene financiële beschouwingen uitgegaan van de visies van de minister-president van India, Manmohan Singh, en van de premier van China, Wen Jiabao. Hierbij heb ik dus Jan Peter Balkenende gepasseerd, maar daarvoor heb ik een argument. Vooral China wees met veel nadruk op het belang van de vrijhandel. Tijdens de top van Davos werd de Chinese premier daarin vorige week bijgevallen door de algemeen secretaris van het Europees Vakverbond. Als de communistische premier van China en de algemeen secretaris van het Europees Vakverbond hetzelfde vinden, heb je grote kans dat het waar is. Delen de bewindslieden de angst voor protectionisme in de wereld? Wat is hun inzet om dit tegen te houden, te beginnen in Europa, maar ook op wereldschaal? Welke bijdrage zou Nederland daaraan kunnen leveren?

De **voorzitter**: Mijnheer Terpstra, kunt u afronden?
**

De heer **Terpstra** (CDA): Ik ben zo goed als klaar.

De **voorzitter**: Als ik naar de stapel papieren kijk die voor u ligt, valt dat nogal tegen.
**

De heer **Terpstra** (CDA): Ik zal het een en ander overslaan.

Over de ontwikkeling in Europa horen wij veel van de Ecofin. De standpunten van de ministers van Financiën zijn ons bekend. Hoe zit het met de samenwerking tussen de ministers van EZ?

Ik sluit mij graag aan bij wat is gezegd door de voorgaande spreker over de structurele veranderingen. Welke structurele veranderingen acht de minister van EZ gewenst?

Ik heb nog een vraag over de mogelijkheden voor een groene economie. In het rapport van het CPB wordt gesteld dat dit vrij moeilijk ligt door de vele procedures. Ik heb het daarover reeds gehad toen ik sprak over de prestatie-indicatoren. Is het een goed idee om te komen tot een spoedwet voor projecten rond alternatieve energie?

Het doel van de regeling van het ministerie van Sociale Zaken met betrekking tot de WW is, werknemers te behouden voor het bedrijf. Innovatie is erg gekoppeld aan werknemers. Ziet de minister mogelijkheden om innoverende bedrijven op dit punt te helpen? Innovatieve werkers zouden bijvoorbeeld tijdelijk kunnen worden ondergebracht bij technologische instituten.

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Mijn debatbijdrage beslaat drie onderdelen. Ik begin met algemene opmerkingen over de opbouw van de memorie van toelichting bij de begroting van Economische Zaken. Daarna ga ik in op de effectiviteitsverantwoording. Ten slotte bespreek ik kort het kader van effectiviteit in termen van doelstellingen en instrumenten van economische politiek.

We houden vandaag een beleidsdebat in het kader van de EZ-begroting 2009. Ik heb getracht een overzicht van die begroting te krijgen -- en daarmee een overzicht te krijgen van de politiek van het ministerie van EZ -- aan de hand van de memorie van toelichting ervan (31700-XIII, stuk nr. 2). De memorie beslaat in totaal 174 bladzijden. Zelden heb ik een zo chaotisch stuk onder ogen gehad, of het zou de evenknie van 2008 moeten zijn. Het stuk bevat een inhoudsopgave, maar die is weinig behulpzaam bij het vinden van zaken. De kern van het stuk gaat over de zogenoemde beleidsartikelen. Hierover gaan 76 bladzijden tekst die in de inhoudsopgave onder één kop zijn gevat zonder enige onderindeling. Ik vraag me af hoe zelfs de bewindslieden of hun ambtenaren hun weg hierin vinden als ze iets willen opzoeken.

We worden veelvuldig getrakteerd op niet verklaarde afkortingen, terwijl een lijst van afkortingen ontbreekt. Door het gehele stuk heen vinden we in de marge de kennelijk belangrijke aanduidingen OD1, OD2 en OD3. Pas op bladzijde 142 is abductief op te maken wat die afkortingen betekenen. Voor het overige beperk ik mij

kortheidshalve tot voorbeelden op de inleidende pagina's 3 tot 5: BBMKB, WBSO, PSB, VBTB, SodM. Dat ik toevallig op dezelfde drie pagina's R&D, EZ, ICT, BBP, WTO, NMa, CPB, ZBO, CBS en EVD wél kan thuisbrengen, is niet relevant. De gemiddelde lezer is dan allang afgehaakt.

Ik zeg kort iets over de structuur van de tekst, waarbij ik me beperk tot de beleidsartikelen uit de 76 bladzijden van hoofdstuk 3. We komen erachter dat wat betreft de tekst wordt gewerkt met een genummerde onderafdeling van de beleidsartikelen 1, 2, 3 enz., met daarbinnen de niet nader verklaarde OD1, OD2, OD3. Na enig puzzelen kom ik erachter dat het hierbij gaat om de zogenaamde drie pijlers van het EZ-beleid waar op bladzijde drie van het stuk sprake van is: markt en spelregels, basispakket voor ondernemers, en pakket voor topprestaties. Maar dat zijn dan weer andere "pijlers" dan de vijf pijlers die op bladzijde 22 worden geïntroduceerd, zonder enige verwijzing naar de eerdere pijlersystematiek. Het wordt allemaal "gedumpt". Op bladzijde 84 springen we plotseling van de genummerde onderafdeling 5 naar 8, zonder dat wordt aangegeven dát er een sprong wordt gemaakt, en dus ook zonder de redenen daarvan aan te geven. Als lezer denk je aanvankelijk dat er een stuk tekst moet zijn weggevallen. Aangekomen bij 10, elektronische communicatie en post, blijkt de systematiek volslagen zoek te zijn. Hoe is dit onderdeel bij het plakwerk op deze plaats verdwaald geraakt?

Misschien is het historisch allemaal verklaarbaar, maar bij de begrotingsbehandeling zijn we niet geïnteresseerd in het archief van EZ. Bij een uitgavenbegroting van 2,7 mld. mag je een heldere en consistente opbouw en toelichting verwachten, en die is volslagen zoek. Ik vraag de minister en de staatssecretaris om daar wat aan te doen.

Ik kom tot de hoofdzaak van het debat van vandaag. Ik begin met een conclusie. De effectiviteit van het doen en laten van het ministerie van Economische Zaken is vrijwel niet te beoordelen. Het ministerie lijkt zich dit te realiseren en stelt daarom enerzijds dat het een "voorwaardenscheppende systeemverantwoordelijkheid" heeft. Anderzijds stelt het dat het voor het realiseren van zijn doelstellingen, bijvoorbeeld betreffende een sterk innovatievermogen of een concurrerend ondernemingsklimaat, veelal afhankelijk is van externe factoren, dat wil zeggen factoren waarop het ministerie geen directe invloed heeft. Bij oppervlakkige beschouwing klinkt dat aannemelijk. Immers, het ministerie heeft ondernemers niet aan het handje, en nog minder heeft het overwegende invloed op de ontwikkeling van de wereldeconomie. Maar het gevolg is enerzijds dat het parlement geen strakke criteria heeft om het ministerie op zijn effectiviteit te beoordelen, en anderzijds ligt het met de interne beoordeling van het eigen doen en laten op het ministerie natuurlijk ook lastig.

Bij nadere beschouwing ligt de ogenschijnlijke onoplosbaarheid van dit probleem aan de inadequate formulering van de doelstellingen. Het probleem is als volgt. Het ministerie formuleert een aantal generieke doelstellingen, zoals de algemene doelstelling van het ministerie die luidt: "Het versterken van het duurzaam economisch groeivermogen in Nederland, door bevordering van het functioneren van de economie en markten". Ik ontzeg het ministerie dergelijke doelstellingen niet, hoewel "bevordering van het functioneren van de economie" wel erg nietszeggend is: een economie functioneert immers altijd, maar wellicht functioneert deze niet naar wens.

Ik heb voorlopig ook geen problemen met de vorm van de algemene doelstellingen van de acht beleidsterreinen van het ministerie, qua begroting overeenkomend met acht beleidsartikelen; bijvoorbeeld nummer twee: "Een sterker innovatievermogen van de Nederlandse economie", of nummer drie: "Het scheppen van een concurrerend ondernemingsklimaat voor bestaande bedrijven en nieuwe ondernemers". De kern van het probleem is dat deze algemene doelstellingen vervolgens gespecificeerd worden in wat heet "operationele doelstellingen", zie de bladzijden 142 en 143, derde kolom, die helemaal niet operationeel zijn! Een operationele doelstelling is een doelstelling die geformuleerd is in termen van meetbare grootheden en meetbare effecten. En dat is precies wat er over vrijwel de gehele linie ontbreekt. Wat operationeel heet te zijn, is niet operationeel. Maar dan liggen de problemen natuurlijk voor het oprapen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het ministerie op bladzijde vier van de memorie van toelichting het vertwijfeld heeft over zijn "zoektocht naar nieuwe prestatie-indicatoren". Ik raad de minister en staatssecretaris aan om die zoektocht te staken, want die gaat niets opleveren zolang de doelstellingen niet operationeel gedefinieerd zijn.

Ik illustreer een en ander aan de hand van het eerste beleidsterrein, maar het geldt analoog voor ieder ander beleidsterrein van het ministerie. De eerste algemene beleidsdoelstelling komt precies overeen met de algemene doelstelling van het ministerie: "Het versterken van het duurzaam economisch groeivermogen in Nederland, door bevordering van het functioneren van de economie en markten". Deze overeenkomst is opmerkelijk, want de overige beleidsterreinen lijken dan overbodig; maar dit terzijde. Onder deze algemene beleidsdoelstelling vallen drie operationele doelstellingen. Voor een daarvan "het versterken van de positie van de consument" wordt voor slechts één van de gehanteerde instrumenten een prestatie-indicator genoemd, namelijk de mate van tevredenheid van consumenten over "ConsuWijzer", het informatieloket voor consumenten dat een rapportcijfer zeven zou moeten krijgen. Voor de andere twee zogenaamd operationele doelstellingen kan het ministerie geen prestatie-indicatoren geven. Dit wekt geen grote verbazing. Immers, als je doelstellingen zo vaag, en dus zo niet-operationeel definieert, kun je ook geen prestatiemeting verwachten. Deze eerste operationele doelstelling luidt als volgt: "het bevorderen" -- hoe meet je bevorderen? -- "van een stabiele macro-economische omgeving" -- hoe

meet je deze stabiliteit en wat valt er precies onder die omgeving? -- "en het versterken van de Interne Markt" -- waardoor wordt die markt versterkt en hoe meet je dit? Onder de tweede operationele doelstelling valt de nogal cruciale mededingingspolitiek, zoals uitgevoerd door de NMa. Deze tweede operationele doelstelling luidt: "het bevorderen" -- hoe meet je bevorderen? -- "van optimale marktordening en mededinging" -- wat wordt precies verstaan onder marktordening en hoe meet je dit, en wanneer is marktordening en mededinging optimaal en hoe meet je dit? Het zijn allemaal mooie woorden, waarbij het probleem van ontbrekende prestatie-indicatoren van tevoren ingebakken is. Maar intussen immuniseert het ministerie zich op dit beleidsterrein tegen iedere kritiek op inefficiëntie of onderprestatie.

Ik kan zo doorgaan met het bespreken van de overige zeven beleidsterreinen, maar dat levert qua patroon weinig nieuws op. En voor die terreinen waarbij wél prestatie-indicatoren geleverd worden, is het verband met de doelstelling meestal mager.

Ik kom tot mijn laatste onderwerp. Willen wij zinvol over de effectiviteit van beleid kunnen spreken, dan zal er eerst een helder onderscheid tussen beleidsdoelstellingen en beleidsinstrumenten moeten zijn. Vervolgens moeten beide operationeel geformuleerd worden, zodanig dat het om meetbare grootheden gaat.

Mijns inziens ontbeert het EZ-beleid veelal een helder onderscheid tussen doelstellingen en instrumenten. Daarbij worden instrumenten veelvuldig tot doelstelling verheven. Ik geef twee voorbeelden. De tweede algemene beleidsdoelstelling is "een sterker innovatievermogen van de Nederlandse economie". Maar zou het niet beter zijn om innovatie als een instrument te behandelen? Innovatie wordt veelal, met name door Schumpeter-aanhangers, verbonden met "creatieve destructie". Wij maken een nieuw product -- of een oud product op een nieuwe wijze -- en dat gaat gepaard met de vernietiging van iets bestaands. Maar als creatieve destructie tot doelstelling wordt verheven, dan gaan wij de mogelijke strijdigheid met bijvoorbeeld duurzaamheid uit de weg.

Het tweede voorbeeld betreft de derde algemene beleidsdoelstelling, "het scheppen van een concurrerend ondernemingsklimaat". Ook deze kan beter als instrument worden geformuleerd. Er zijn immers sectoren of omstandigheden waarin wij liever geen concurrentie willen. Kortheidshalve noem ik de voor de hand liggende voorbeelden van brandweer en netten. Voorts kán concurrentie, met daaraan verbonden bloei en ondergang van ondernemingen, ook weer strijdig zijn met efficiëntie en duurzaamheid. Het gaat erom dat afwegingen worden gemaakt tussen diverse instrumenten; als je instrumenten echter tot doel hebt verheven, wordt die afweging belemmerd.

Ik vat samen en concludeer. Ik heb gemopperd over vorm en structuur van het belangrijkste beleidsstuk van EZ, namelijk de memorie van toelichting bij de begroting. Mij dunkt dat een en ander met enige inspanning op vrij korte termijn aanzienlijk te verbeteren is. Graag hoor ik van de minister en de staatssecretaris of zij zich hiertoe willen verplichten.

Ik realiseer mij dat het formuleren van een helder onderscheid tussen doelstellingen en instrumenten, en vervolgens het operationaliseren van doelstellingen en instrumenten, een forse inhoudelijke ommezwaai vergen. Dat is echter wel een voorwaarde om tot realistische en inhoudelijk adequate prestatie-indicatoren te komen. Ik vraag de minister en de staatssecretaris of zij bereid zijn daar bij de begroting 2010 een aanvang mee te maken zodat, voortbouwend daarop, de begroting 2011 geheel geformuleerd kan worden in termen van operationele doelstellingen en instrumenten. Alleen dan immers kan de beleidseffectiviteit van het ministerie van EZ beoordeeld worden.

Ik zie de antwoorden met belangstelling tegemoet.

*N

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Voorzitter. Namens de PvdA-fractie heet ik de minister en de staatssecretaris van Economische Zaken van harte welkom in ons huis. Ik kijk uit naar het debat, niet alleen omdat ik het interessant vind, maar ook omdat wij met elkaar de ambitie moeten hebben om te komen tot uitkomsten die een bijdrage kunnen leveren aan het oplossen van de huidige problematiek. Ik kom daar zo op terug.

Ik start mijn inbreng met een terugblik naar de recente geschiedenis en kom terecht in 1982. In dat jaar nam de regering de aanbevelingen van de commissie-Vonhoff over -- met name rapport nummer 3, "Elk kent de laan, die derwaart gaat" -- en sindsdien hebben wij in Nederland te maken met een terugtredende overheid. Vanuit de Angelsaksische landen waaide privatisering over naar ons land en dat resulteerde in een ware privatiseringsgolf. Tot op de dag van vandaag zijn wij met elkaar in discussie over de effectiviteit van een terugtredende overheid op tal van terreinen: energie, gezondheidszorg, onderwijs en ga zo maar door.

In de huidige situatie kampen wij met een kredietcrisis en sindsdien lijkt een overheidsoptreden weer gelegitimeerd. Dat laatste gebeurt tot nu toe overwegend in de financiële wereld; zo kocht de Nederlandse Staat aandelen Fortis en dwong de minister van Financiën af dat ING Bank de komende tijd 25 mld. extra aan kredieten verstrekt. Mijn fractie vindt dit overheidsoptreden noodzakelijk. De overheid mag -- moet zelfs -- weer optreden. Aangezien vandaag het beleidsdebat plaatsvindt met de bewindslieden van EZ, zou ik het willen formuleren in een taal die past: het wordt hoog tijd voor een ondernemende overheid.

Ik wil het verder toespitsen. Is EZ in de huidige tijd het ministerie waar het Nederlandse bedrijfsleven iets aan heeft? Meer specifiek: is EZ het ministerie waar het mkb iets aan heeft? Het kabinet heeft 74 kabinetsdoelstellingen en tien projecten geformuleerd. EZ is onder meer verantwoordelijk voor doelstelling 15: meer

zelfstandige ondernemers met personeel en meer snelle groeiers in 2011. In deze tijd is het dringender dan ooit dat kleine ondernemers personeel in dienst nemen. Als gevolg van inkrimpingen zijn immers veel mensen op zoek naar werk. Daarmee is doelstelling 15 een doelstelling die in verband met het creëren van de noodzakelijke werkgelegenheid in uiterlijk 2011 moet zijn gehaald.

Dit gaat echter niet vanzelf. Overheidsbeleid dat de doorgroei van bedrijven ondanks de kredietcrisis bevordert -- daar gaat het immers om bij doelstelling 15 -- is noodzakelijk. Bevorderend beleid betekent dat er geïnvesteerd moet worden. Onderschrijft de regering deze conclusie en is EZ bereid om op grote schaal te investeren? Mijn fractie vindt het overheidsoptreden in overwegend de financiële sector echt niet voldoende. Er moet meer gebeuren. Graag een reactie van de regering op dit punt.

Economische Zaken onderneemt. De administratieve lasten worden verder teruggedrongen; de kredietverlening aan ondernemers die willen groeien wordt bevorderd; voor een adequate scholing van personeel wordt gewerkt aan een verdere afstemming tussen bedrijfsleven en voortgezet onderwijs; de regering zet regionale mobiliteitscentra op om mensen van werk naar werk te bemiddelen. Dan is er ook nog het innovatiebeleid met de vouchers waar het bedrijfsleven enthousiast over is.

Dit zijn goede zaken uit de koker van EZ, maar toch niet wat mijn fractie op dit moment bedoelt. Met "investeren" bedoel ik dat EZ het voortouw moet nemen bij de initiatie van nieuwe programma's en het naar voren halen van reeds geplande programma's; de vorige sprekers spraken hier ook al over. Ik heb het concreet over programma's die de energieverspilling tegengaan (investeren in energiebesparing), over investeren in het mkb zodat bedrijven de grenzen over blijven trekken (de wereldhandel), over investeren in ICT en telecom (de digitale infrastructuur) en investeren in de wijkeconomie (microkrediet en bedrijfsinvesteringszones, bij motie van de Tweede Kamer omgedoopt van BVG tot BIZ).

Ik behandel de thema's in de volgorde zoals zojuist uitgesproken. Ik begin met investeren in energiebesparing. In Nederlandse panden wordt nog steeds te veel energie verspild; iedereen is het daar wel over eens. Veel bestaande particuliere woningen en bedrijven zijn slecht geïsoleerd. Na-isolatie, het plaatsen van dubbel glas en het goed afstellen van installaties zijn mogelijke maatregelen. De regering wil de energiehuishouding van 500.000 woningen verbeteren voor 2011, waartoe werd het energielabel ingevoerd, alsmede de Stimuleringsregeling Duurzame Energie (voor zonnecellen) en de regeling voor duurzame warmte (voor zonneboilers). Het gewenste effect blijft echter uit. Zo is bij energielabeling de handhaving een probleem. Is de regering bereid te komen met extra stimuleringsmaatregelen zodat het echt aantrekkelijk wordt om bestaande particuliere woningen en bedrijven -- ik wil de bedrijfspanden er nadrukkelijk bij betrekken -- te isoleren? Zorgt de regering voor goedkope leningen? Dat kan geregeld worden via een lening met een lage rente uit energiebesparingsfonds. Fiscale stimulering zou ook kunnen; btw-verlaging en een heffingskorting op de loonbelasting kunnen een stimulans zijn. Misschien bieden de overdrachtsbelasting en de onroerendezaakbelasting ook mogelijkheden. Ik hoor graag een reactie van de regering op dit punt.

Er dient in elk geval een forse stimuleringspremie te komen en energiebesparing moet gemakkelijker en voordeliger. Dit zal een enorme impuls betekenen voor het mkb, voor bouwbedrijven, ingenieursbureaus en aanleverende bedrijven. En dan te bedenken dat het hier gaat om kleine ingrepen. Tevens kan gedacht worden aan grotere ingrepen, programma's voor ingrijpende woningverbetering zoals gevelisolatie, muurisolatie of het vervangen van open verbrandingstoestellen -- het gaat hier met name om een combinatie van veiligheid en milieu -- hetgeen ook koolmonoxidevergiftiging voorkomt. Er zijn tal van energetische maatregelen mogelijk.

De heer **Terpstra** (CDA): Tijdens een van mijn vele werkbezoeken aan Utrecht, de stad waar ik zelf woon, vertelde de woordvoerder van een woningbouwvereniging dat het energiezuinig maken van sociale woningen in Nederland wordt gehinderd, omdat men de kosten ervan niet mag doorberekenen in de huren. Als dit waar is, en degene met wie ik sprak, maakte op mij een heel betrouwbare indruk, is mevrouw Sylvester dan bereid dat probleem op te lossen, of liever gezegd, mede op te lossen?

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Ik dank de geachte afgevaardigde voor zijn vraag. De essentie van mijn verhaal is dat er in Nederland ontzettend veel woningen zijn die via energiebesparing een push kunnen krijgen. Daarnaast gaat het ook om bedrijven, kantoren, die via isolatie en dergelijke op een beter manier de energiebesparing zouden kunnen aanpakken. Daar ligt een uitdaging voor het ministerie van EZ en een kans om er iets mee te gaan doen. De heer Terpstra heeft het over kosten die niet doorberekend kunnen worden in de huur. Dat is nu juist de reden dat ik dit onderwerp ter sprake breng. Ik vind dat er via fondsen of op andere manieren moet worden gekeken hoe de problemen opgelost kunnen worden. Het kan natuurlijk niet zo zijn dat je in Nederland aan de ene kant constateert dat energiebesparing niet al te vlot loopt en aan de aan de andere kant een mkb hebt dat echt een impuls behoeft. Volgens mij moet je die zaken bij elkaar brengen, er een strik omheen knopen en dan zijn er weer veel dingen mogelijk.

Voorzitter. Mijn volgende punt betreft het investeren in kleinschalige energiewinning. In ons land vindt op tal van plekken kleinschalige energiewinning plaats. Er valt te denken aan zonnecellen, grondwaterpompen, kleine windmolentjes, vergistingsinstallaties, warmtekrachtkoppeling en ga zo maar door. Een aantal keren is in dit huis van gedachten gewisseld

over energieproductie en heeft de fractie van de PvdA haar zorg geuit dat met de distributiebedrijven ook de elektriciteitsproductie geheel in buitenlandse handen komt. Kleinschalige elektriciteitsproductie is vanuit die invalshoek interessant, omdat het deels ook in de behoefte van elektriciteit kan voorzien. Is het technisch mogelijk om kleinschalige energiewinning op perceelsniveau terug te leveren aan het net? Ziet de minister daarvoor mogelijkheden? Zij is hiervoor afhankelijk van de medeoverheden. Is zij bereid om het gesprek hierover te starten met de lagere overheden? Graag een reactie. Ik ben benieuwd.

Dan kom ik op het investeren in deelname aan de wereldhandel. Gezien de inkrimpingen bij het mkb, vraag ik mij af op welke wijze de regering blijft bevorderen dat bedrijven de grenzen over willen blijven trekken. Heeft dit punt nog steeds de aandacht? Welke concrete acties zijn er of komen er en welke omvang heeft het budget waarmee wordt bevorderd dat bedrijven blijven deelnemen aan de wereldhandel?

Mijn volgende punt betreft het investeren in de digitale infrastructuur. Voor de economie is het noodzakelijk om te beschikken over een hoogwaardige communicatie-infrastructuur. Het ministerie van Economische Zaken dient er voor te zorgen dat de publieke belangen worden geborgd. Ik heb het dan over veiligheid, betrouwbaarheid, toegankelijkheid en transparantie. Daarnaast dienen knelpunten te worden weggenomen die belemmeren dat marktinitiatieven voor de ontwikkeling en toepassing van netwerken en diensten voor elektronische communicatie tot stand komen. Er zijn diverse programma's in uitvoering. Is het niet mogelijk programma's te versnellen en, zo ja, welke programma's zijn dat dan?

Dan kom ik op het investeren in de wijkeconomie. Binnen het huidige wettelijke kader is het niet mogelijk om Bedrijven Investeringszones (BIZ) in te stellen. Er ligt een wetsvoorstel dat ertoe strekt om experimenten mogelijk te maken. De achterliggende gedachte vertrekt vanuit de veronderstelling dat zowel ondernemers als de lokale overheid belang hebben bij investeringen in de bedrijfsomgeving. Het betreft bij centrummanagement, parkmanagement en samenwerkingsverbanden op het gebied van Keurmerk Veilig Ondernemen. Sommige ondernemers wensen echter niet mee te betalen aan het verbeteren van de bedrijfsomgeving. Structurele financiering en een evenwichtige verdeling van de lasten zijn daarmee zwakke punten. Hierdoor komen dergelijke gezamenlijke investeringen moeizaam van de grond of sneuvelen voortijdig.

Lokale overheden krijgen met dit wetsvoorstel tijdelijk de bevoegdheid om een gebied aan te wijzen (BVG-zone) waarbinnen op grond van een heffingsverordening een nieuwe heffing mag worden geheven ter financiering van door een meerderheid gedragen extra voorzieningen. Dit is een prachtig initiatief waar menig gemeente op zit te wachten. Maar wat schetst de verbazing: het betreft slechts een experiment. Kan de regering onderbouwen waarom dat zo is, juist gezien het huidige tijdsgewricht? Mijn fractie is zich ervan bewust dat er op dit punt ook een schriftelijke vraag bij de regering ligt. Aangezien wij elkaar vandaag toch zien en spreken, dacht ik echter het punt hier vandaag meteen direct af te handelen. Ik krijg dus graag een reactie op dit punt.

In het kader van het investeren in de wijkeconomie, wil ik het onderwerp "microkrediet" kort aanstippen. Kredietverstrekking aan ondernemers die willen groeien in de huidige tijd van kredietcrisis -- het gaat eigenlijk ook om microkrediet -- verloopt steeds moeizamer. Tot een grens van €35.000 voert de regering daar beleid op; er is een Raad voor Microfinanciering in Nederland ingesteld. Maar welk beleid voert het kabinet voor doorgroeiers? Er dient beleid te komen voor bedrijven die willen doorgroeien en die in de ogen van de bank ook een klein krediet nodig hebben tot, meestal, 2 mln. Dat betekent dat de regering verder moet willen praten met banken over borgstelling, coaching, enz. Voorts is het zo dat kleine ondernemingen vaak uitstaande kortetermijnleningen van maximaal vijf jaar hebben. Wellicht kan er, gezien de economische ontwikkeling, een faciliteit in het leven worden geroepen die ondernemers in de mogelijkheid stelt, bijvoorbeeld gedurende 24 maanden, om de rente op deze leningen af te lossen, maar niet de hoofdsom. Dit kan bij ondernemingen net de benodigde hoeveelheid cash genereren die ontslag kan voorkomen. Aangezien het risico voor de banken hierdoor toeneemt, zou hiervoor een garantiefonds in het leven kunnen worden geroepen. Graag krijg ik een reactie van de regering op dit punt.

Mevrouw de voorzitter, ik rond af. Ik hoop duidelijk te hebben gemaakt dat bedrijven in deze tijd van crisis niet uitsluitend moeten kijken naar het ministerie van Economische Zaken. Bedrijven dienen te ondernemen, daar zijn ze ook goed in, maar het is de taak van het ministerie van EZ om te faciliteren, te initiëren en te stimuleren. Het is de taak van het ministerie van EZ om te investeren tijdens moeilijke tijden. In spanning wacht ik de antwoorden van de regering af.

*N

De heer **Laurier** (GroenLinks): Voorzitter. Sprekers voor mij wezen er al op dat dit debat plaatsvindt onder bijzondere omstandigheden. De kredietcrisis lijkt haar definitieve weerslag te hebben op de reële economie. Er zijn massaontslagen aangekondigd. Tegelijkertijd lijken vooral de ministeries van Financiën en Sociale Zaken en Werkgelegenheid het initiatief te hebben bij herstel- en reddingsoperaties. Minister Bos nationaliseert banken en verzekeringsmaatschappijen en creëert steunmaatregelen. Minister Donner geeft werktijdverkorting wegens productieproblemen. Het ministerie van Economische Zaken en de minister van Economische Zaken houden zich vrij stil bij het geweld van die beide heren. Wellicht kan de minister dit debat gebruiken om haar visie te geven op de zware economische omstandigheden waarin

wij thans verkeren en op de rol en de betekenis van het ministerie van Economische Zaken.

Met het inzichtelijk maken van de effectiviteit van het gevoerde beleid heeft het ministerie van Economische Zaken helaas geen al te beste track record. In de ambtelijke notitie van het Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven, openbaar gemaakt door de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van de Tweede Kamer, staat: In de EZ-begroting is weinig of geen informatie over de effecten opgenomen. Dat is overigens niet voor het eerst. De EZ-begroting kenmerkt zich door de jaren heen door een gebrek aan heldere doelstellingen en effectindicatoren. Er worden wel prestatie-indicatoren beschreven, maar alleen op het niveau van operationele doelstellingen en daardoor zijn deze prestatie-indicatoren niet meer te koppelen aan de doelstellingen uit het kabinetsprogramma.

Even later wordt met diezelfde nota geconstateerd dat het overkoepelend beeld dat de beleidsagenda zou bieden, ontbreekt.

Uit deze constatering van het Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven blijkt dat het ministerie van Economische Zaken in het gezelschap verkeert van het ministerie van Defensie als het gaat om de relatie tussen kosten enerzijds en doelstellingen en prestaties anderzijds. De vraag die daaruit voortvloeit, zeker nu dit verschijnsel zich meerdere jaren voordoet, is: hoe komt dit? En: wat denkt de minister aan dat onderpresteren vergeleken met de andere ministeries te doen?

Voorzitter. Een specifiek thema is voor mij Pieken in de Delta. In 2006 heeft zich een soort paradigmawisseling voorgedaan met betrekking tot de regionaal ruimtelijke economie. Niet langer werd het regionale beleid als uitgangspunt genomen voor het wegwerken van achterstanden, maar men wilde zich gaan richten op de economisch kansrijke sectoren van nationaal of internationaal belang. In het licht van de aandacht voor effectiviteit is de vraag interessant: hoe onderscheid je kansrijke sectoren van andere sectoren en wat noem je in feite een kansrijke sector? Daarbij zou het dan gaan om een cluster van bedrijvigheid en kennis van internationale of nationale betekenis of om een cluster die dat kan worden en die zich onderscheidt door focusmassa, samenwerking en samenhang. Dat is een mondvol, maar met deze duiding is het idee nog weinig operationeel. In het belang van de effectiviteit geldt dan ook de vraag hoe je zoiets operationeel maakt. Er is voor een bepaalde weg gekozen. Voor zes gebieden zijn programmacommissies ingesteld met bestuurders van het bedrijfsleven, kennisinstellingen, regionale overheden en met een vertegenwoordiger van het ministerie. De vraag waar je dan natuurlijk op stuit, is of dergelijke commissies vanzelfsprekend de innovatieve, de kansrijke sectoren zullen kunnen identificeren of dat het allemaal weer iets van hetzelfde wordt.

Wat dat betreft levert de nulmeting een aantal interessante punten op. Er wordt namelijk voor de kansrijke sectoren een duidelijke relatie met de kenniseconomie gelegd. Voor de kansrijke sectoren in de noordvleugel worden het toerisme en het congreswezen geïdentificeerd en scoort innovatie uitermate gering gelet op de loonkosten voor R&D. In het zuidwesten wordt ook voor toerisme gekozen en zijn de loonkosten voor research en development zelfs nul. Voor de totale uitgaven voor research en development wordt het getal 13 gehanteerd, terwijl voor Nederland het getal 100 geldt. Dat doet ons toch de vraag naar de effectiviteit van deze selectie stellen.

De tweede vraag is natuurlijk hoe in feite deze geselecteerde sectoren zich verhouden met de andere economische doelstellingen van dit kabinet. Hoe verhouden zij zich tot het idee van de kenniseconomie en ook tot dat van de duurzame economie, een van de belangrijke aspecten voor de toekomst? Ten slotte is er de vraag: hoe worden de sectoren die als kansrijk zijn geïdentificeerd in hun ontwikkeling gestimuleerd? Welke maatregelen worden daarvoor gebruikt? Hoe worden die gericht ingezet? Is het beeld op dit punt versnipperd?

Voorzitter. Ik kom toe aan mijn laatste punt. Nederland nam ooit een vooraanstaande positie in op het gebied van de alternatieve energiewinning, niet alleen van de energiewinning als zodanig, maar ook als het ging om de technologie die daarvoor nodig is. Wij kunnen niet anders dan constateren dat deze delta in de afgelopen jaren op dat gebied veel terrein heeft prijsgegeven. Andere Europese landen, zoals Duitsland en Denemarken, zijn ons ver voorbijgestreefd. Als het gaat om alternatieve energiewinning bungelen wij ondertussen bijna onderaan het Europese rijtje. Van verschillende kanten en overigens niet door de minsten wordt opgeroepen om de huidige situatie te gebruiken om die vooraanstaande positie te heroveren. Wat zijn op dit punt de plannen van de minister?

Voorzitter. Mijn fractie wacht de beantwoording van de vragen met belangstelling af.

*N

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter. Ik voer het woord namens de SGP en de ChristenUnie en soms zal ik dat ook doen in de geest van het CDA.

Het leek aan ons voor bij te gaan dat de Verenigde Staten in een financiële crisis belandden. Dat was te verklaren. Daar konden we op wachten. Toen na de zomer van het afgelopen jaar de financiële crisis een wereldwijde omvang kreeg, werd echter scherp duidelijk dat in de huidige wereldeconomie niet langer sprake is van geïsoleerde nationale economieën. Het spook van de financiële crisis liet zich niet tegenhouden door een oceaan. Ook Europa en daarmee ons land worden tot en met vandaag geteisterd door verdampende spaartegoeden, dalende aandelen en een niet al te rooskleurig vooruitzicht voor de ontwikkeling van de reële economie.

Consumenten hebben blijkbaar het vertrouwen verloren, waarbij het goed is om te constateren dat de daling al wat langer aan de gang was. Het gevolg is dat de aankoop van duurzame consumptiegoederen stagneert. Orders vallen fors terug of worden zelfs afgezegd. In sommige

sectoren is zelfs sprake van een terugval van zo'n 30%. De komende jaren zullen spannend zijn.

Medio 2008 zijn de grote gevolgen van de kredietcrisis duidelijk geworden en heeft het Nederlandse kabinet alles ingezet op vertrouwen in het banksysteem en maatregelen genomen om liquiditeit tussen banken te versterken. Ook heeft het kabinet een aantal maatregelen genomen om kredietverlening aan het bedrijfsleven te verbeteren, met name door verbetering op het punt van de borgstellingskredieten. Heel recent zijn maatregelen genomen met betrekking tot uitbreiding van het risicokapitaal, waarvoor wij zeer erkentelijk zijn. Wil het kabinet nog aandacht besteden aan de mogelijkheden op het punt van de risicoverzekering, met name bij de export?

De kredietcrisis zal grote gevolgen hebben voor de economische ontwikkeling vanwege een krimp die Nederland sinds begin jaren tachtig van de vorige eeuw niet meer heeft gekend. MKB-Nederland constateert dat deze effecten al meteen in 2009 zichtbaar worden. MKB-Nederland is dan ook van mening dat onmiddellijk ingrijpen noodzakelijk is en het presenteert een pakket van tien grote en minder grote maatregelen om het mkb te ondersteunen en de economie te versterken met het doel de effecten van de crisis nu te verminderen en het vervolgherstel kans van slagen te geven. Juist in een tijd van crisis zou je zeggen: de hand aan de ploeg. Daarom is het van belang dat wij nu een beleidsdebat hebben met de bewindslieden van Economische Zaken. Dus nu niet praten; Nederland moet aan de slag. Al werkende worden immers ook lessen geleerd en we mogen hopen dat er een ommekeer komt. Daar moeten we nu op voorsorteren.

De bijdrage van onze fracties aan dit debat richt zich op enkele onderdelen die naar onze mening cruciaal zijn voor dit moment en voor de toekomst. Natuurlijk steken wij in op de huidige crisis, maar daarna willen wij lijnen trekken naar een economisch vergezicht. Dit is het tweede item. Vervolgens willen wij een koppeling leggen met de wijze waarop rentmeesterschap en economie zich in de toekomst met elkaar zullen verhouden: duurzaamheid als derde item. Daarna sluit ik af met wat conclusies en aanbevelingen, waarbij ook aandacht zal zijn voor meting van het effect dat de financiële inzet vanuit het ministerie van Economische Zaken heeft.

Allereerst de huidige crisis. Het is belangrijk na te gaan waar het begon mis te gaan. Pas bij een goede oorzaakanalyse kunnen goede oplossingsrichtingen worden gevonden. Allereerst hebben wij te veel vertrouwen gesteld in geld en de financiële wereld, die daarmee afgoden zijn geworden. Vervolgens moet de financiële sector bij zichzelf te rade gaan. Hoe kon een kredietsysteem dat in de kern niet deugde, zo lang in stand blijven? Welke beloningsmechanismen hebben ertoe geleid dat een ondeugdelijk systeem zo grootschalig kon worden toegepast en dat (her)verpakte hypotheekportefeuilles zo gemakkelijk konden worden doorverkocht? De kredietcrisis en de enorme verliezen die genomen moesten worden, hebben een golf van wantrouwen in financiële instellingen veroorzaakt. Dat is schadelijk. Vertrouwen is essentieel voor een goed functionerende economie. De kredietcrisis heeft proporties aangenomen die nog niet eerder in de geschiedenis zijn vertoond. Dat maakt het complex de goede besluiten te nemen.

Inmiddels heeft het kabinet, met name de minister van Financiën, maatregelen getroffen die sterk de aandacht hebben getrokken. Ook de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft laten zien op welke wijze ingezet wordt op behoud van werkgelegenheid door de werktijdverkorting als maatregel in te zetten. Kunnen de bewindslieden op hoofdlijnen aangeven op welke wijze door het ministerie van Economische Zaken is ingespeeld op de huidige crisis, en welke concrete maatregelen zijn genomen om met vernieuwd vertrouwen naar de toekomst te groeien? Zijn er naar de mening van de minister lessen uit de huidige aanpak te trekken die in de toekomst leiden tot een integrale aanpak vanuit het ministerie van Economische Zaken, in samenwerking met andere ministeries zoals Financiën en/of Sociale Zaken en Werkgelegenheid? Kan de minister aangeven hoe, in samenwerking met andere ministeries, invloed kan worden uitgeoefend op de transparantie van financiële instellingen, waardoor meer inzicht wordt gegeven in de risico's die men loopt? Kan de minister aangeven welke lessen worden getrokken uit de huidige problemen om een dergelijke crisis in de toekomst te voorkomen dan wel daar in een vroeg stadium adequaat op in te spelen?

De kredietcrisis en de spanning op de economie vragen niet alleen om directe acties en reacties, maar ook om een heldere toekomstvisie. Daarbij gaan de fracties van SGP en ChristenUnie er niet vanuit dat de samenleving maakbaar is, en zeker niet dat de toekomst te voorspellen is. Onze fracties gaan daarbij uit van de verantwoordelijkheid om te doen wat onze hand vindt om te doen in het licht van de Bijbelse roeping om te bouwen en te bewaren, in relatie met de huidige omstandigheden en de te verwachten tendensen.

De vraag is dan wat economische groei en ontwikkeling op de langere termijn verklaart. De economische groeitheorie wijst vooral op een drietal fundamentele factoren: de omvang en kwaliteit van de beroepsbevolking, oftewel demografische ontwikkeling en opleidingsgraad, de ontwikkeling van de kapitaalgoederenvoorraad, oftewel machines, gebouwen, infrastructuur en de investeringen daarin en de technische ontwikkeling, ofte wel technische en organisatorische innovaties die maken dat wij slimmer gaan werken.

Deze drie factoren belicht ik hier wat nader. Bij de omvang en kwaliteit van de beroepsbevolking is het van belang om voor de toekomst in te spelen op de demografische ontwikkelingen. De vergrijzing wordt gezien als een belangrijke factor voor de toekomst. Ook onze fracties zien dat de vergrijzing invloed zal hebben op de welvaart. Dat betekent overigens nog niet dat de zorg moet omslaan in angst. Wel is het van belang om gebruik te blijven maken van de kennis en ervaring van de ouderen

en het vooral aantrekkelijk maken om ouderen aan het arbeidsproces te laten deelnemen.

Bij de demografische ontwikkeling dient ook aandacht geschonken te worden aan verhoging van de kwaliteit van de ingezette arbeid, hetgeen mede bewerkstelligd kan worden door investeringen in scholing en opleiding. Zien de bewindslieden het als hun taak om het bedrijfsleven te stimuleren om in te zetten op scholing en opleiding? Zien zij daarbij ook een investeringstaak voor hun ministerie? Kunnen zij aangeven op welke wijze investeringen op hun effect worden beoordeeld? De twee andere factoren voor de economische ontwikkeling hebben te maken met de kapitaalgoederen en de technische ontwikkelingen. Vooral op het terrein van innovatie mag van Nederland een hoge ontwikkeling worden verwacht. Om sterker uit de crisis te komen moet Nederland blijven innoveren. De overheid moet dit ook krachtig stimuleren, zo vinden onze fracties. De technologische industrie heeft grote behoefte aan verruiming van de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO). Deze regeling is al jaren niet aangepast voor loonkostenontwikkeling en inflatie. Zijn de bewindslieden bereid om de nodige aanpassingen te bewerkstelligen en de WBSO-regeling te verruimen? Kunnen zij op hoofdlijnen aangeven op welke wijze het ministerie van Economische Zaken betrokken is bij de genoemde factoren van kapitaalgoederen en technische ontwikkelingen? Op welke wijze wordt geïnvesteerd in deze factoren, vooral op innovatief gebied? Op welke wijze wordt via evaluaties een effectiviteitsmeting uitgevoerd aan de hand van welke prestatie-indicatoren?

Als volgend item wil ik, namens de fracties van SGP en ChristenUnie, aandacht vragen voor duurzaamheid. Ondanks het feit dat door de huidige crisis de aandacht vooral uitgaat naar de economische kant vragen wij blijvende aandacht voor duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo). Dit is een onderwerp dat gelukkig al lang in de belangstelling staat. Het gaat hierbij niet alleen over grote ondernemingen, ook ondernemingen uit het midden- en kleinbedrijf en zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) hebben aandacht voor dit onderwerp, en dat is winst. De tijd dat ondernemen uitsluitend als een economische aangelegenheid werd beschouwd, ligt achter ons. De ethische bezinning op het gedrag van ondernemingen levert voor een groot aantal mensen zelfs een goede boterham op. Veel mensen zien in dat ondernemen ook een normatieve dimensie heeft, en terecht.

Ondernemers staan bij mvo voortdurend voor de vraag hoe zij hun persoonlijke overtuiging zo goed mogelijk in de dagelijkse praktijk van het ondernemerschap en bedrijfsvoering kunnen integreren en realiseren. Een belangrijke Bijbelse notie daarbij is die van het rentmeesterschap. Voor onze fracties is het duidelijk dat de mens als rentmeester samen met anderen de opdracht om de aarde te cultiveren en in stand te houden, moet uitvoeren. Iedere ondernemer heeft de verantwoordelijkheid om de opdracht van het rentmeesterschap naar de dagelijkse praktijk van zijn ondernemerschap te vertalen. Die vertaalslag vindt plaats binnen de dagelijkse hectiek, tijdsdruk en het constant nemen van (beleids)beslissingen. Hier ligt een groot spanningsveld, wat wij ook beseffen. Bij krimpende marges en toenemende concurrentie kan het namelijk heel verleidelijk zijn om toe te geven aan zakelijke voordelen op de korte termijn.

Het ministerie van EZ zou, bij het bieden van financiële impulsen aan sectoren of bedrijven, kunnen stimuleren dat in een bedrijfscode wordt weergegeven hoe wordt omgegaan met het milieu, materialen en middelen. Bevorderen van het gebruik van duurzame materialen en het voorkomen van verspilling zijn thema's die voor de toekomst ontzettend belangrijk zijn. Zo zijn er meer onderwerpen te benoemen, gericht op het milieu en op het gebruik van de schepping, die om duurzaam handelen vragen van het bedrijfsleven. Zijn de bewindslieden bereid om het bedrijfsleven extra impulsen te geven door te investeren in energiebesparende maatregelen? In veel woningen wordt nog steeds te veel energie verspild. Het kabinet wil de energiehuishouding van 500.000 woningen voor 2011 verbeteren. Om die reden is het energielabel ingevoerd en kan gebruik worden gemaakt van de stimuleringsregeling. Halen wij dat? Ook voor veel bedrijfspanden geldt dat er een weglek is van energie. Naar de mening van onze fracties moet hierop extra worden ingezet. Dit levert werkgelegenheid op.

De economische tegenwind is een goed moment om duurzaamheid ook voor de toekomst op de agenda te krijgen en te houden. Immers, het ministerie van Economische Zaken kan de komende periode in samenwerking met andere ministeries belangrijke financiële impulsen geven aan het bedrijfsleven. Dat biedt mogelijkheden om voorwaarden te stellen op het terrein van duurzaamheid. Door die mogelijkheden aan te grijpen kan maatschappelijk verantwoord ondernemen ook in deze periode hoog op de agenda blijven staan. Dat is van belang voor de toekomst.

Onze fracties maken zich zorgen over de gehele of gedeeltelijke uitval van de internationale vraag. Kan inzicht gegeven worden in de consequenties hiervan? Kunnen wij nog maatregelen verwachten om de export te bevorderen?

Namens de fracties van de SGP en de ChristenUnie heb ik drie hoofdthema's aan de orde gesteld. Graag sluit ik af met enkele vragen en opmerkingen. De vragen hebben vooral te maken met de beleidsinzet van het ministerie van Economische Zaken. Ongetwijfeld worden belangrijke impulsen gegeven, ook en vooral op financieel gebied. Maar de vraag is of in alle gevallen duidelijk is of de genomen beleidsbeslissingen het gewenste effect hebben. Ik stel daarom de volgende vragen.

Kunnen de bewindslieden aangeven of prestatie-indicatoren worden gehanteerd om de effecten van maatregelen, namelijk financiële impulsen, te meten? Zo niet, zijn de bewindslieden dan bereid dergelijke indicatoren te laten ontwikkelen? Gaat het daarbij om algemene

indicatoren die standaard gebruikt worden voor effectmeting, of wordt van de ontvangende partij gevraagd van tevoren indicatoren te benoemen waarop gemeten en geëvalueerd kan worden?

Terwijl de financiële crisis ons op een hardhandige wijze het faillissement van het ongebreidelde kapitalisme en materialisme heeft duidelijk gemaakt, is naar de mening van onze fracties de enige reactie tot nu toe het via overheidsingrijpen conserveren van een verziekte werkelijkheid. De wereldwijde crisis met zo'n enorme impact vraagt, zo vinden wij, om een breed maatschappelijk en politiek debat over dieperliggende oorzaken en bovenal om een grondige koerswijziging in onze levensstijl. Het beleid richt zich vooral op de gevolgen van de crisis. Dat begrijpen wij heel goed, maar ons lijkt het beter om ook in te zetten op een duurzame economische groei. Een economisch systeem met het uitgangspunt dat de strategische tijdhorizon niet verder reikt dan de eerstvolgende aandeelhoudersvergadering, vindt geen oplossing voor een van de belangrijkste vraagstukken over structurele economische groei. Wij zijn benieuwd of de bewindslieden deze visie delen.

Soms wordt getwijfeld aan het belang van het ministerie van Economische Zaken. Voor onze fracties is dat niet aan de orde. Juist dit ministerie kan belangrijke impulsen geven aan het bedrijfsleven. Het behartigt de belangen van het bedrijfsleven in het kabinetsbeleid. Dat zou echter niet alleen economisch moeten worden vertaald. Het woord "econoom" komt immers van het Griekse woord "oikonomos", hetgeen in de Bijbelse context vertaald wordt met "rentmeester". Als die lijn wordt doorgetrokken, is het ministerie van Economische Zaken eigenlijk het ministerie van Rentmeesterschap. Ik spreek nu ook namens mijn collega van het CDA. Dat doet er dus wel degelijk toe. De fracties van de SGP en de ChristenUnie spreken de wens uit dat deze bewindslieden als wijze rentmeesters richting zullen geven aan beleid in een moeilijke periode. Daarom wachten wij de beantwoording met heel veel belangstelling af.

*N

De heer **Schouw** (D66): Mevrouw de voorzitter. De voorbereiding van dit debat had heel wat voeten in de aarde. Over het thema en de focus hebben wij eindeloos gesproken en het debat is een aantal keren naar voren geplaatst.

Ik heb mij afgevraagd hoe dat nou komt. Misschien heeft dat wel te maken met het feit dat wij moeite hadden met het hanteren van het begrip "rentmeesterschap", bedenk ik mij net. Volgens mij heeft het te maken met het onderwerp, want dat heeft toch iets ongemakkelijks in zich: de effectiviteit van het beleid van het ministerie van Economische Zaken. Drie vragen zijn hierbij voor mijn fractie relevant. 1. Doet EZ er wel voldoende toe in het geweld van de andere departementen? 2. Heeft het gevoerde beleid enige impact? Is er een hard causaal verband tussen het beleid en de beleidseffecten? 3. Is het beleid van het ministerie van EZ leading, aansprekend, in zichzelf innovatief, vernieuwend en toekomstvast? Ik geef het graag toe: dit zijn ongemakkelijke vragen. Ik moet echter constateren dat zij zo'n beetje overal worden gesteld. Het zou gek zijn als zij vandaag hier niet in de volle diepte aan de orde zouden komen.

Ik ga in op mijn eerste blokje: doet EZ ertoe? Deze vraag wordt indringender naarmate EZ schijnbaar onzichtbaar is in de discussie over de financiële crisis. Ik begrijp dat wel. Het is lastig om in beeld te komen wanneer de minister van Financiën banken redt en de minister van Sociale Zaken zich werpt op de banen en op de ontslagen. Waar bedrijven, geld, arbeid en toekomst bij elkaar komen, ligt naar de opvatting van mijn fractie het speelveld van Economische Zaken. Kan de minister eens uiteenzetten hoe zij de rol van EZ ziet in relatie tot de crisis? Mag die niet wat manifester zijn? Hoe ziet de toekomstvaste crisisagenda van EZ er nou eigenlijk uit? Of kan de minister van EZ het beste functioneren door onzichtbaar te zijn? Ik nodig de minister van harte uit om dat met ons te delen.

Overigens heeft deze crisis ook een aantal huidige beleidsparadigma's van hun voetstuk gestoten. Ik geef als voorbeeld het grote thema "markt en overheid". Toch een EZ-thema bij uitstek. Waar stopt de overheid en waar neemt de markt het over? Dit is typisch een kwestie van economische ordening. Op dat schaakbord zijn de stukken verschoven. Wat is de rol van de overheid in de toekomst bij het bankwezen? Wat is de rol van de overheid bij woningbouwcorporaties en bij de zorginstellingen? Wij zien het nu weer in de discussie over Essent, Nuon en Eneco. Wij verliezen de grip op bedrijven en eigenlijk willen wij dat niet. Er is te veel aan de markt overgelaten. Dat heeft perverse effecten gehad en daar moeten wij wat aan doen. Is het niet juist een taak van EZ om leading te zijn in deze discussie? Of wacht EZ af totdat VROM met iets komt voor de woningbouwcorporaties en VWS met iets komt voor de zorginstellingen? Naar de overtuiging van mijn fractie dient het departement van EZ hierin een rol te spelen.

In de begroting kom ik hierover nagenoeg niks tegen. Dat is begrijpelijk, want deze begroting werd opgesteld in de zomer van 2008, toen er nog geen vuiltje aan de lucht leek. Maar nu? Werkt het minister van EZ aan nieuwe studies en scenario's over die andere rollen en verhoudingen tussen overheid en bedrijfsleven? Welke rol ziet de minister voor zichzelf weggelegd? Wil het departement leidend zijn in de politieke en maatschappelijke discussie hierover, het debat aanjagen en beleidsconcepten ontwikkelen? Graag hoor ik hierop een reactie.

Niet alleen de maatschappelijke discussie over de scheiding tussen markt en overheid schreeuwt om regie, maar ook het in goede banen leiden en het aanjagen van de groene revolutie, een thema dat EZ dicht tegen de borst zou moeten drukken. Naar de mening van mijn fractie doet EZ hier te weinig aan. Ik moet overigens "onze fracties" zeggen, want ik houd dit verhaal ook namens de OSF. Ik noem in dezen bijvoorbeeld de decentrale energieopwekking, iets wat vrijwel niet

van de grond lijkt te komen. Ik noem verder de elektrische auto, het juist nu versneld isoleren van huizen en van bedrijfs- en kantoorgebouwen en het combineren van innovatief werk, energie en klein ondernemerschap in projecten om de groene revolutie vooruit te brengen. Kan de minister haar ambities op dit terrein nog eens delen met de Kamer? Wat is er in die ambities veranderd? Welke nieuwe urgentie is daarin geslopen als gevolg van de crisis?

Dan kom ik op mijn tweede blokje: de beleidsimpact van EZ. Daarbij gaat het om drie vragen:
- wat willen wij bereiken?
- wat gaan wij daarvoor doen?
- wat mag het kosten?

Om hiervoor een beetje context te schetsen breng ik in navolging van de heren Reuten en Terpstra de bevindingen van het Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven van eind september 2008 onder de aandacht. Van alle departementen draagt EZ op dit dossier de rode lantaarn. Het scoort het slechtst als het gaat om informatie over de effecten van het beleid. Wij weten dus niet of het beleid van EZ werkt. Tegen de heer Terpstra zeg ik dat het echt een veel te magere ambitie zou zijn om te hopen dat het beleid effect heeft voor EZ, als uitvinder van de maatschappelijke kosten-batenanalyse. Leg die eens langs je eigen beleid, zou ik zeggen. Het is jammer dat wij niet weten of het beleid van EZ effect heeft, want je zou mogen verwachten dat EZ zich juist in de voorhoede bevindt en een voorbeeld geeft.

Wat staat er in dat rapport? Ik citeer: "In de EZ-begroting is weinig tot geen informatie over de effecten opgenomen. Dat is overigens niet voor het eerst. De EZ-begroting kenmerkt zich door de jaren heen door een gebrek aan heldere doelstellingen en effectindicatoren."

De logische vraag is dan welke stappen de minister heeft ondernomen om dit radicaal te veranderen. Ik neem tenminste aan dat de inzet is om dit radicaal te veranderen. Wat mogen wij verwachten voor de begroting voor 2010?

In dit verband heb ik nog wat vragen over het beleidsspeerpunt Pieken in de Delta. Net als de heer Laurier vraag ik mij af of er niet te veel pieken zijn, die toevalligerwijs ook nog keurig netjes zijn verdeeld over de regio's in het land. Laat een thema als energie zich wel pieken in de regio Noord, zoals in dat staatje staat? Hoe moeten wij dat zien? Is het niet zo dat creativiteit en innovatie zich niet in zo'n regio laten proppen? Graag hoor ik hierover een beetje uitleg.

Ik begreep dat in 2008 50 mln. wordt geïnvesteerd in die pieken en dat dit gaat via een tender van SenterNovem. Het voordeel daarvan is een scherpe beoordeling en competitie, maar het nadeel is versnippering van geld over projecten en projectjes; te kleine dingen, met te weinig impact en te kort durend. Vanuit de beleidstheorie weten wij dat tendering met te kleine bedragen een ineffectieve manier van overheidsstimulering is. Graag hoor ik hierop een reactie.

Ik vraag de minister ook of het geld en de volharding aanwezig zijn om langjarig te investeren in het programma Pieken in de Delta. Zou dat niet een programma voor tien of twintig jaar moeten zijn? Hoe is Pieken in de Delta geschakeld aan het stedenbeleid van collega Van der Laan of aan het gezondheidsbeleid van het ministerie van VWS? Uit mijn hoofd zeg ik dat er twee gezondheidspieken in Pieken in de Delta zitten. Hoe zijn deze gezwaluwstaart? Hoe is van EZ-beleid rijksbeleid gemaakt?

In het debat over de beleidseffectiviteit en de rol van EZ kan ik de beperking van de winkelsluitingstijd als minor point, maar wel actueel, niet onbesproken laten. Wie vroeger op zaterdagmiddag naar Duitsland ging om daar te winkelen, stootte om twaalf uur 's middags zijn neus, omdat de winkels dicht waren. Nu zijn ze daar tot acht uur open en de stad bloeit! In Nederland roepen ministers dagelijks het volk op om te investeren en de hand van de knip te halen. Er moet worden besteed, meer ondernemerschap, men kent die taal wel, maar de openingstijden van de winkels moeten op zondag weer terug naar die van vroeger. Wil de minister eens uitleggen hoe het economisch principe en het werkgelegenheidsaspect doorwerken in de openstelling van winkels op zondag? Is het niet een heel slecht voorbeeld van het ministerie om de economie terug te brengen naar vroeger in plaats van te stimuleren?

Het derde blokje is een toekomstvast EZ. Na bestudering van alle documenten over het beleid van EZ bekruipt ons het gevoel dat het beleid te veel is gericht op het heden in plaats van op de toekomst. Durft het ministerie van EZ verder vooruit te kijken dan dertig à veertig jaar? Eerlijk gezegd heb ik de indruk van niet, maar ik nodig de minister graag uit om die indruk weg te nemen. Neem alleen al de fixatie op de eindige schat, de gasbel. Linksom of rechtsom zullen de aardgasbaten afnemen. De bron droogt op en welk alternatief is er dan? Alleen het sterk op gang helpen van de groene revolutie kan helpen om de samenleving een stap verder te brengen en dat is hard nodig.

Twee derde van de Europese landen presteert op klimaatgebied beter dan Nederland en dat komt echt niet doordat de minister van VROM een windmolen dwarsboomt, zeg ik tegen de heer Terpstra. Er is weinig vooruitgang geboekt, zo stelde het CBS onlangs in een rapport over het verbruik van duurzame energie. Net als de heer Van den Berg en mevrouw Sylvester roep ik de minister op om voort te maken met duurzame energie.

Een voorbeeld daarvan is de transformatie van de energiemarkt in de wereld van aanbodgedreven naar consumentgedreven, met micro wind- en huiscentrales en slimme netwerken. Ik hoef de minister niet te vertellen hoe dat er allemaal uitziet. Vele landen hebben voor ons het licht al aangedaan, zoals Duitsland. Waarom doet Duitsland het zoveel beter? Wat kunnen wij daarvan leren? Graag een reactie. Het energie-eiland in zee is ook zo'n aansprekend voorbeeld, maar daarvoor zie ik weinig warmte bij het ministerie van EZ. Waar zijn de aansprekende,

grote ideeën van het Innovatieplatform gebleven, nadat het boekje van de secretaris ervan een paar maanden geleden verscheen? Voor de nabije toekomst verwachten wij daar heel veel van.

Wij leven in een mondiale samenleving, waarin vooral de economisch sterke regio's overleven. De stad of de stedelijke regio's vormen de motor voor de economie als aanjagers voor banen, innovatie, werk en sociale vooruitgang door goed onderwijs. In Europa zien wij sterke economische grootstedelijke clusters ontstaan, onder andere rond Barcelona, Milaan en München. De Randstad of Metropool Holland loopt daarbij achterop. De cijfers spreken voor zich. Wij hebben een van de grootste luchthavens, de grootste zeehavens en een hoge universiteitsdichtheid per Randstadkilometer, maar wij profiteren te weinig van de mondiale economische groei.

Dit kabinet had naar de opvatting van onze fractie moeten meewerken aan een nieuw regionaal bestuur voor de Metropool Holland om die economische potentie in de vaart der volkeren mee te nemen. Omdat sturing nu ontbreekt, ontwikkelt elke stad zijn eigen vastgoedmagneet, zoals de Zuidas en de nieuwbouw bij de centrale stations in Rotterdam, Utrecht en Den Haag. Het is prachtig dat al die overheden met elkaar concurreren, maar ik geloof niet dat dit verstandig is.

Ik zag gisteren nog een wethouder uit Amsterdam op de televisie die grote, megalomane projecten had ontwikkeld, maar zijn hand ophield en het Rijk vroeg om te helpen. Ik vraag het Rijk om hier regie te voeren, omdat de grote steden op een te klein gebied met elkaar concurreren. Dit kleine gebied verdient het dat het Rijk, en wat mij betreft de minister van Economische Zaken, deze regie neemt.

Op 20 mei 2008 heeft de Eerste Kamer op mijn voorstel unaniem een motie aangenomen om te komen tot een structuurvisie voor de Randstad. Ik vraag de minister wat haar bijdrage is om de Randstad als economische motor in de vaart der volkeren op te laten stoten in relatie tot die andere economische regio's. De Randstad is toch niet alleen het eigendom van de ministeries van Verkeer en Waterstaat en VROM? Zou het niet op de weg van de minister van EZ liggen om juist met de steden in Metropool Holland een nieuwe deal af te sluiten, een groen economisch pact met afspraken over werkgelegenheid, scholing en economische ontwikkeling? Graag een reactie.

Tot slot. De Volkskrant is onlangs begonnen met een brede maatschappelijke discussie over de nieuwe Economische Agenda van Nederland. Daar wordt een halfjaar voor uitgetrokken. Daarin komen vragen aan de orde als: hoe krijgen wij de schooluitval naar nul? Hoe komt Nederland aan nieuwe ondernemers? Het is een boeiende en innovatieve exercitie, waarin bedrijfsleven, wetenschap en samenleving met elkaar in gesprek gaan een nieuwe prioriteiten geven aan een nieuwe Economische Agenda van Nederland. Ik roep de minister van EZ en natuurlijk ook de staatssecretaris op, zich in de komende maanden actief te laten horen in deze publieke discussie en om open te staan voor de ideeën. Misschien kunnen zij ons de hoop geven dat de goede ideeën die eruit komen, ook betekenisvol zouden kunnen zijn voor het beleid van EZ.

Voorzitter. Wij wachten de beantwoording met belangstelling af.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B
!Staten-Generaal!

Aan de orde is het **debat** over **de brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 14 maart 2008 over de mogelijkheden tot herziening van de voorkeurdrempel bij de verkiezingen voor de Eerste Kamer en over de mogelijkheden om wijzigingen aan te brengen in de wijze waarop het aangaan van lijstverbindingen is geregeld voor de Eerste Kamerverkiezingen (31200-IIA, letter A) en over het verslag van het schriftelijk overleg over de brief van de staatssecretaris van 14 maart 2008 (31200-IIA, letter D) in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van de Staten-Generaal (IIA) voor het jaar 2008 (31200-IIA)**.

*N

De heer **Hermans** (VVD): Voorzitter. Volgens artikel 53 van de Grondwet worden de leden van beide Kamers gekozen op grondslag van evenredige vertegenwoordiging en worden verkiezingen gehouden bij geheime stemmingen. Als je kijkt naar de recente verkiezingen van de Eerste Kamer dan moet je eigenlijk zeggen dat daar niet altijd sprake van is. De samenstelling van de Eerste Kamer is wellicht te gemakkelijk te beïnvloeden door slechts enkele statenleden. Bovendien valt op dat erg makkelijk is te achterhalen wie nu eigenlijk op wie gestemd heeft. Hoezo geheime stemmingen? Wellicht dat een heel scherpe wijziging van de wijze waarop de leden van de Eerste Kamer gekozen worden, al of niet in directe verkiezingen, nodig is. Laten wij echter in dit debat vooral een aantal feitelijke ontwikkelingen aan de orde stellen, die het huidige kiesstelsel verder zouden kunnen perverteren.

Het eerste punt is de voorkeursdrempel. De politieke partijen hebben natuurlijk invloed op de samenstelling van hun lijsten. Dat zal per politieke partij flink verschillen, maar laten wij ervan uitgaan dat alle statenleden nog lid zijn van een politieke partij en op grond daarvan mogelijkheden hebben om invloed uit te oefenen op de lijst. De voorkeursdrempelvereiste is verschillend. Bij de Tweede Kamer is het 25% van de kiesdeler, in de Eerste Kamer 50 en in het Europees Parlement 10. Als je daarnaast het feit legt dat het aantal statenleden fors is teruggedrongen en als je kijkt naar het idee van stemmen zonder last of ruggespraak, dan is het duidelijk dat een

afschaffing van het voorkeursstelsel bij verkiezingen zich daar niet mee zou verhouden. Wat zich er wel mee verhoudt, is de vraag of je ten aanzien van die voorkeurstemmen niet zou moeten komen tot een verhoging naar 100%, om daarmee de invloed van slechts een enkel statenlid te beperken. Nu kunnen bijvoorbeeld twee statenleden uit Zuid-Holland of twee statenleden uit Noord-Holland de volgorde op een lijst gaan veranderen. Zou dat niet wat breder aangepakt moeten worden, ook in het licht van het feit dat het aantal statenleden fors is verminderd? Daardoor is ook het aantal beperkt van de mensen die invloed kunnen uitoefenen. Dan kan men zich afvragen, zeker in het licht van de vraag of het geheime stemmingen zijn, of dat eigenlijk wel de goede weg is. Het schrappen van een voorkeurstem zou dus een grondwetswijziging noodzakelijk maken. Daar pleiten wij niet voor. Waar wij wel voor pleiten, is om te bezien of een ophoging naar 100% niet de kans is om de groep mensen die invloed kan hebben op de lijst wat te gaan terugdringen. Uiteindelijk is de voorkeursdrempel immers ingevoerd om de kiezer de gelegenheid te geven, bij rechtstreekse verkiezingen een kandidaat van zijn of haar voorkeur neer te zetten in het parlement.

Ik kom nu op de lijstcombinaties. De mogelijkheid tot het combineren van lijsten is in 1973 geïntroduceerd, in artikel S 8 van de Kieswet. De bedoeling hiervan was -- ik heb het nog eens nagekeken -- dat daarmee de samenbundeling van bestaande politieke partijen werd bevorderd. Het zal de staatssecretaris, als lid van het CDA, zeer bekend in de oren klinken.

Omdat het stelsel van restzetels, het grootste gemiddelde, in het voordeel werkt van de grote partijen, wordt de kans op het verwerven van restzetels vergroot door lijstcombinaties. In haar beantwoording erkent de regering dat lijstcombinaties een zekere inbreuk op het beginsel van evenredige vertegenwoordiging betekenen, doordat een partij die meer stemmen heeft verkregen toch minder zetels kan behalen dan een partij die minder stemmen heeft verworven maar onderdeel is van een lijstcombinatie. De vraag is of je op die manier niet het beginsel van evenredige vertegenwoordiging en de restzetelverdeling ten fundamente aanpakt. Het stelsel van lijstverbindingen maakt de zaak bovendien, zo geeft het kabinet ook aan, voor de kiezers minder overzichtelijk omdat zij zich vaak niet van de lijstcombinatie bewust zijn en al helemaal niet van de mogelijke consequenties voor de partij van hun voorkeur.

Het effect van lijstverbindingen bij de Eerste Kamer is eigenlijk min of meer voorspelbaar omdat je weet dat de opkomst vrijwel altijd 100% is -- iemand kan zich een keer vergissen in de dag -- en de partijkeuze zich vrij makkelijk laat raden. De zetelverdeling is dus in feite al voor de feitelijke verkiezing aan te geven als je een verbinding gaat maken ten aanzien van de uitslag van de verkiezingen zelf. Het is derhalve, zoals het nu gebeurt, voor partijen een eenvoudige zaak te berekenen via welke combinaties de meeste zetels kunnen worden verworven. Bij de laatste verkiezingen, zo heeft de Kiesraad berekend, hebben D66 en de SGP beide een extra zetel gekregen die zonder lijstverbindingen naar de VVD en de PvdA zouden zijn gegaan. Dat is overigens niet de reden dat wij kritisch zijn over lijstverbindingen.

Te denken zou zijn, vanwege de duidelijkheid voor de kiezer over wat er met zijn stem gebeurt, om überhaupt af te zien van lijstverbindingen, zeker voor de Eerste Kamerverkiezingen. Zo ver wil ik niet gaan, zeker omdat dit niet in alle gevallen iets is waar wij gemakshalve afstand van zouden kunnen doen. Bij verkiezingen voor het Europees Parlement ligt het lidmaatschap van de liberale fractie zowel bij de VVD als bij D66. Dat die een lijstverbinding aangaan, is in dat geval heel logisch. Er moet dus heel goed worden bekeken in welke combinatie lijstverbinding bijdraagt aan de versterking van de democratie en in welke niet.

Onduidelijkheid voor de kiezer, ongewenste perverse rekenarij en de reden van de invoering in 1973, namelijk proberen partijbundeling te stimuleren, zijn feitelijk de zaken die hier nu ter discussie staan. Verdwenen zijn de belangrijkste redenen om lijstcombinaties voor de Eerste Kamer aan te houden. In elk geval is een wijziging in het huidige stelsel noodzakelijk. Nu worden de kandidatenlijsten pas ingediend op een dinsdag in de periode tussen 19 en 25 april, derhalve na de verkiezingen voor de provinciale staten, die meestal in de eerste week van maart plaatsvinden. Door de indiening van kandidatenlijsten en door het berekenen van de meest gunstige lijstcombinaties, met 100% zekerheid hoe er gaat worden gestemd, kan het aangaan van een lijstverbinding grote invloed hebben op de verdeling van het aantal zetels. Er kunnen op berekenende wijze zetels worden neergezet die niet voldoen aan geheime stemmingen en aan het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Het is noodzakelijk om in elk geval de lijstcombinaties te laten indienen vóór de verkiezingen voor de provinciale staten om dat element naar achteren te dringen.

Mijn laatste punt is de bekendmaking van de uitslag. Er wordt gesproken over geheime verkiezingen. De bekendmaking van de uitslagen op, tot voor kort, verschillende momenten van bijvoorbeeld Groningen ten opzichte van Limburg kan invloed hebben. Als in Groningen voorkeurstemmen worden uitgebracht en de Limburgers denken dat daardoor hun kandidaat naar achteren gaat, kan dat ook invloed hebben. Hoe zo, geheime verkiezingen? Het is derhalve heel goed om de uitslag in alle provincies gelijktijdig bekend te maken. Wellicht -- ik begrijp dat de Kieswet daarvoor wijziging behoeft -- kan de uitslag van de indirecte verkiezingen van de leden van de Eerste Kamer voor heel Nederland bekend worden gemaakt, zo lang die indirecte verkiezingen blijven bestaan. Dat is van groot belang wanneer wij kijken naar hetgeen nu speelt.

Het is heel goed, ook voor de leden van de Eerste Kamer zelf, om heel kritisch te kijken naar de wijze waarop de samenstelling van deze Kamer

tot stand komt. Ik laat de discussie over het stelsel van indirecte verkiezingen nu voor wat zij is. Zo lang wij dat stelsel hebben -- voor wijziging van het stelsel is een wijziging van de Grondwet noodzakelijk, dus dat stelsel hebben wij nog wel even -- is het goed om de voorkeursdrempel naar 100% te brengen om de kans op beïnvloeding door slechts een paar mensen van de lijst te verkleinen. Daarnaast moeten de lijstverbindingen plaatsvinden voor de verkiezingen voor de provinciale staten, zo wij die lijstverbindingen willen behouden voor de Eerste Kamer. De uitslagen moeten bovendien op één moment bekend worden gemaakt, bij voorkeur voor heel Nederland waarbij niet wordt vermeld wat in Groningen of Limburg de uitslag precies was. Er moet gewoon worden gemeld wat de zetelverdeling is die voortkomt uit de verkiezingen van de leden van de Eerste Kamer.

*N

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris en met haar de regering voor haar bijdrage aan deze discussie die in een notitie is vastgelegd. De reactie volgde op een verzoek van deze Kamer in een wel ingediende, maar vervolgens overbodige motie. Dat verzoek werd gedaan naar aanleiding van de algemene politieke beschouwingen. Het ging eigenlijk om de vraag of wij onszelf hier niet voortdurend de vraag moeten stellen of wij gelegitimeerd zijn om hier daadwerkelijk te handelen als volksvertegenwoordigers. Die vraag moeten volksvertegenwoordigers zichzelf iedere keer opnieuw stellen: ben ik gelegitimeerd in rol, de taak en de functie die ik vervul? Dat is waar het wat mij betreft vandaag om gaat. Dat vraagstuk kan je heel groot maken, zo groot dat het welhaast onhanteerbaar wordt. Het is ook een vraagstuk dat je uiteindelijk kunt laten neerdalen in een aantal praktische suggesties. Ik begin met het groot maken en vervolgens bezie ik of ik het kan laten neerdalen in een aantal praktische suggesties.

Het is misschien goed om de opwinding terug te halen -- dat is uiteraard relatieve opwinding, want in dit huis is opwinding altijd relatief -- naar aanleiding van de vorige Eerste Kamerverkiezingen. Die opwinding was hier toen overigens niet voor het eerst voelbaar, maar ook bij de twee Eerste Kamerverkiezingen daarvoor. Ik noem heel simpel wat cijfers. Bij de Eerste Kamerverkiezingen in 2007 werden vijf leden gekozen op basis van voorkeurstemmen. Zonder daar vooralsnog enig waardeoordeel over te willen uitspreken: dat is ruim 14%. 14% van de leden van een instituut dat indirect wordt gekozen, zit hier op basis van voorkeurstemmen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2006 werd één persoon gekozen op basis van voorkeurstemmen. Dat is 0,7%.

Wij moeten ons realiseren dat in dit huis twintig keer zo veel leden, procentueel, als volksvertegenwoordiger aanwezig zijn op basis van voorkeurstemmen dan in het andere huis. Bij de andere verkiezingen zijn relatief dezelfde vergelijkingen te vinden. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat wij het schijnbaar belangrijk vinden, politiek en maatschappelijk, dat er in dit huis meer mensen op basis van voorkeurstemmen worden gekozen dan aan de overzijde. Dit is mij nooit gewaar geworden, die politieke of beleidsmatige keuze. Dit is wel de politieke werkelijkheid gedurende langere tijd. Ik vind dat een vraagstuk, en met mij de leden van mijn fractie. Is dit iets wat wij willen en wat wij wenselijk vinden? Ik denk dat de emoties zoals wij die in deze Kamer hebben mogen voelen in dat licht moeten worden gezien: als een wat onwerkelijke, ongewenste en op zijn minst ongewilde situatie.

Ik wil onderzoeken waar die emoties vandaan komen. Het gaat om deze cijfers, maar die doen ook iets met ons. Laat ik beginnen met constateren dat in Nederland, maar ook door leden in deze Kamer en zelfs door een aantal partijen, bij voortduring twijfel wordt uitgesproken over de legitimering en de legitimiteit van de Eerste Kamer. Dat is een politiek en maatschappelijk gegeven. Ik heb laatst het woord "motie" ingetikt op de website van deze Kamer omdat ik hoopte mijn eigen conceptmotie te vinden, die ik bij de algemene politieke beschouwingen had ingediend. Dat lukte mij niet, maar wat mij wel lukte, was om de motie te vinden die de heer De Vries, mijn huidige collega in deze senaatsfractie, ergens in de jaren zeventig heeft ingediend en aangenomen heeft gekregen aan de overzijde. Die motie was mede ondersteund door mijn voormalige fractiegenoten de heren Jurgens en Van Thijn als ik het goed heb, en komt er inhoudelijk op neer dat de overzijde -- en dus ook deze senatoren, c.q. oud-senatoren -- de toegevoegde waarde van dit huis niet zien en derhalve van mening zijn dat het dient te worden opgeheven, en wel zo snel mogelijk.

Vervolgens zijn zij senator geworden. Je moet dat denk ik zien als een soort vijfde colonne. Dit is waarschijnlijk niet waar, maar het is wel de werkelijkheid. De politieke werkelijkheid is in ieder geval dat bij voortduring de legitimering van dit huis ter discussie staat.

Een bijzonder aspect is naar mijn opvatting en die van mijn fractie dat wij indirect gekozen worden. Menigeen beschouwt een indirecte verkiezing als democratisch inferieur. In ieder geval betekenen indirecte verkiezingen dat je goed moet blijven kijken in hoeverre je uiteindelijk als volksvertegenwoordiger gelegitimeerd bent. Juist in dit huis komt het conflict, de spanning bij voortduring tot uitdrukking tussen aan de ene kant partijdemocratie en aan de andere kant vrij stemrecht van leden van provinciale staten. Dat is naar mijn mening ook het debat dat wij hebben gevoerd met de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, mede naar aanleiding van een interpellatie van de heer Kox van de SP. Dat ging over de vraag hoe partijdemocratie en de positie van de individuele leden in dit huis zich tot elkaar verhouden. Dat is een discussie die wij hier veel nadrukkelijker aan de orde hebben dan aan de overzijde, waar leden als persoon veel nadrukkelijker in campagnes aanwezig zijn en ook gekozen worden.

Wij gaan die spanning tussen partij en vrij stemrecht vandaag natuurlijk niet oplossen. Het is een inherent onderdeel van ons bestel, het kan niet anders, maar ik denk dat het wel relevant is om dat in de gaten te houden. Provinciale staten kiezen de leden van dit huis, zo is dat grondrechtelijk bepaald. Zij doen dat doordat die leden op lijsten staan, maar zij kiezen de leden. Dat betekent dat wij in de kern een personenstelsel hebben, ook hier. De consequentie van dat personenstelsel is dat eenieder in dit huis individueel verantwoording heeft af te leggen en dat ook middels de individuele gelofte of eed heeft vastgelegd. Wij leggen als volksvertegenwoordigers, als personen verantwoording af en vervullen onze taak.

Die verantwoordelijkheid kan niet verdwijnen in de collectieve veiligheid van een lijst of van een partij. Iedereen die hier zit, is als individu volksvertegenwoordiger. Dat willen wij niet veranderen, laat ik daar helder over zijn. Wij willen niet naar een situatie waarin hier partijen verantwoording afleggen. Nee, het zijn mensen die dat doen, mensen met een eigen verstand en met een eigen geweten. Dat staat wat ons betreft niet ter discussie.

Maar het feit dat die leden die hier zitten niet rechtstreeks worden gekozen, betekent wel dat wij heel nadrukkelijk moeten kijken -- en ook moeten blijven kijken -- naar de vraag of zij hier wel op een voor burgers begrijpelijke en acceptabele manier terecht zijn gekomen. Laat ik het zo maar eens een keer formuleren. Daarover hebben wij eerlijk gezegd onze twijfel.

Ik kom heel voorzichtig tot een voorlopige conclusie. Wij zitten hier als individuele volksvertegenwoordigers. Staatsrechtelijk is er sprake van vrije verkiezingen, maar politiek en misschien zelfs moreel gezien is die vrijheid beperkt. Die vrijheid wordt beperkt op grond van het feit dat er sprake is van indirecte verkiezingen. Daarom durven wij als fractie de stelling aan dat in feite bij provinciale staten de opdracht ligt, na ommekomst van haar verkiezingen, om zich te gedragen als waren zij kiesmannen en kiesvrouwen. Het is naar onze mening in essentie hun opdracht om de stem van de burger door te geven.

Natuurlijk kunnen er zwaarwegende redenen zijn waarom provinciale staten de mogelijkheid moeten hebben en behouden om van die opdracht af te wijken, maar in essentie denken wij dat haar vrij stemrecht uiteindelijk ook enige politieke en morele beperking kent. Dat is onze principiële opvatting.

De heer **Engels** (D66): De opdracht van de kiezer doorvertalen, maar dan rijst natuurlijk onmiddellijk de vraag welke opdracht de kiezer dan heeft gegeven. De kiezer was bezig provinciale staten te kiezen. Hoe kunnen statenleden nu weten welke opdracht vervolgens moet worden vervuld in de richting van de Eerste Kamer om recht te doen aan uw stelling?

De heer **Noten** (PvdA): Die vraag hebben wij onszelf ook gesteld en die is vreselijk moeilijk te beantwoorden. Dat realiseren wij ons. Misschien moeten wij ook als Kamer daarover ook nog eens een keer nadenken. Er komt wat mij betreft een veel fundamenteler vraag aan de orde: moet je niet pleiten voor directe verkiezingen? Moet je niet pleiten voor verkiezingen waarin de Eerste Kamer langs een andere weg tot stand komt? Ik heb de afgelopen dagen de suggestie gelezen dat het wellicht via een districtenstelsel zou kunnen. Dat zijn allemaal opties die wat de leden van mijn fractie betreft meer dan interessant zijn om te onderzoeken. Maar zij vragen verregaande veranderingen en ook een ander en diepgaander debat naar mijn overtuiging. Ik ben bang -- en u waarschijnlijk met mij -- dat zij ook grondwettelijke wijzigingen vereisen en ons derhalve in een proces met een andere tijdslijn brengen. Dus ik vind uw vraag zeer relevant en ook buitengewoon ingewikkeld. Ik kan hem daarom niet beantwoorden, maar ik wil mij op grond daarvan niet laten tegenhouden om toch met een aantal praktische voorstellen te komen, die in ieder geval leiden tot verbetering. Dit is een halfslachtig antwoord, maar ik heb niet beter.

De heer **Engels** (D66): Dat was niet het woord dat in mij opkwam. De heer Noten geeft zich heel veel moeite om ook fundamenteel over dit vraagstuk te spreken. Hij hoeft mij niet te vertellen hoe moeilijk het is om in dit land tot grondwetswijziging te komen, dat weet ik maar al te goed. Als hij straks met zijn praktische suggesties komt, is toch heel voorzichtig en weliswaar als voorlopige conclusie neergelegd dat zijn fractie wel vertrekt vanuit het uitgangspunt dat statenleden met die bepaalde opdracht zitten. De fundering daarvoor vraagt veel meer dan dit, dat ben ik helemaal met hem eens. Hoe hard kunnen wij dat dan meenemen? Dat is mijn zorg.

De heer **Noten** (PvdA): Wij kunnen het niet meenemen. Ik heb de woorden "moreel" en "politiek" gebruikt. Uiteindelijk hoort de afweging daar thuis. Ik heb ook gezegd dat ik provinciale staten het vrije stemrecht op dit moment niet wil ontnemen en dat ik het ten principale niet wil wijzigen dat wij hier een personenstelsel hebben. Maar ik heb ook gezegd dat ik vind dat er binnen de context van dat belangrijke gegeven een bijzondere positie is als het gaat om het kiezen of het stemmen van de Eerste Kamer, omdat er sprake is van indirecte verkiezingen, waar de burger niet rechtstreeks invloed op heeft. Dat betekent dat naar mijn overtuiging en die van de leden mijn fractie provinciale staten zich de vraag moeten stellen hoe ver hun vrijheid reikt als het gaat om het afwijken van het verwachtingspatroon dat burgers hadden kunnen hebben op het moment dat zij op partijen en lijsten stemden bij de verkiezingen voor provinciale staten met betrekking tot de gevolgen daarvan voor de verkiezing van de Eerste Kamer. Ik zeg dus niet dat zij die ruimte niet hebben, maar ik vind dat zij nadrukkelijk een verantwoordelijkheid hebben op dat punt.

De heer **Dölle** (CDA): Ik kan ver met u mee, maar ik begrijp iets niet. Ik begrijp dat de morele binding van de leden van provinciale staten, voortvloeiend uit het feit dat de burgers indirect de Eerste Kamer kiezen, in ieder geval deze is dat men als regel op de lijst van zijn partij stemt. Komt in uw opvatting die gebondenheid eruit voort dat de lijst die een politieke partij heeft ingeleverd -- en die de burgers dus niet kennen op het moment dat zij naar de verkiezingen voor provinciale staten gaan -- dat de leden van provinciale staten tot op grote hoogte gebonden zijn aan die lijst, die door de verenigingen -- PvdA, CDA enz. -- is gemaakt, omdat de burgers indirect kiesrecht hebben? Dat begrijp ik niet goed. Dus waar komt die binding vandaan van provinciale staten? Ik begrijp dat als het gaat om op die lijst stemmen, maar geldt het ook als het erom gaat de volgorde te volgen die de vereniging heeft gemaakt? Overigens vind ik dat dat ook moet, maar dat is een andere kwestie.

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Mijn vraag gaat in dezelfde richting. De heer Noten zegt dat statenleden moreel verplicht zouden moeten zijn om zich te houden aan de lijsten die hun door hun partijen zijn voorgelegd. De basis is daarvan dat de kiezer op een partij stemt, blijkbaar in het bewustzijn dat deze consequentie daaraan vastzit. Zetten wij daarmee de verkiezingen voor provinciale staten nu wel op de juiste plaats? Daarmee wordt toch landelijke politiek, partijpolitiek, de maatstaf voor de provinciale verkiezingen gemaakt? Dat proberen wij toch altijd precies tegen te gaan? Provinciale politiek heeft toch zijn eigen betekenis en dient toch op zijn eigen merites te worden beoordeeld en op basis daarvan dient een stem uitgebracht te worden? Als je die richting uit redeneert, is het dan ook niet net andersom? Ik stel dit maar als vraag aan de heer Noten. Zou je dan ook niet juist moeten zeggen: provinciale staten hebben de plicht om vanuit hun eigen provinciale optiek keuzes te maken, die best zouden kunnen afwijken van wat die landelijke partijen hebben bedisseld?

De heer **Noten** (PvdA): De relevantie van uw vraag onderschrijf ik, andersom is het niet. Als u aan mij zou vragen wat de politieke consequentie zou moeten zijn van uw vraag, is dat het provinciale staten überhaupt geen stemrecht hebben en de Eerste Kamer niet kiezen. Als u aan mij vraagt waar de oplossing zou moeten liggen, is dat niet bij totale vrije verkiezingen en daarmee een ongelofelijke invloed van provinciale staten op de landelijke politiek, maar een reductie tot nul. Dat zou mijn politieke keuze zijn. U maakt een andere. Het probleem is helder, namelijk op grond waarvan provinciale staten mede de volledig vrije beschikking dienen te hebben over het kiesrecht dat hun is gegeven door de burgers van die provincie. Dat is een zeer moeilijk te beantwoorden vraag. Dat heb ik tegen de heer Engels ook al gezegd. Als je die vraag fundamenteel moet beantwoorden, komt mijn fractie naar alle waarschijnlijkheid tot de conclusie dat dat stemrecht daar gewoon niet thuishoort. Maar op dit moment ligt het er wel.

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter, mag ik hieraan een vraag toevoegen, want hij heeft ermee te maken? De heer Noten stelt dat de statenleden moreel verplicht moeten zijn om zich te houden aan de lijsten die hun door hun partijen zijn voorgelegd. De basis van deze stelling is het feit dat de kiezer op een partij stemt, blijkbaar in het bewustzijn dat dit de consequentie daarvan is. Zetten wij daarmee de verkiezingen voor de provinciale staten wel op de juiste plaats? Hiermee wordt namelijk landelijke politiek tot de maatstaf voor provinciale verkiezingen gemaakt. Provinciale politiek heeft toch zijn eigen betekenis en dient toch op zijn eigen merites te worden beoordeeld? Op basis daarvan dient een stem uitgebracht te worden. Ik vraag de heer Noten of -- als wij zo redeneren -- de zaken niet juist andersom liggen. Zouden wij, die redenering volgend, niet juist moeten stellen dat provinciale staten de plicht hebben om vanuit de eigen provinciale optiek keuzes te maken? Die keuzes zouden best eens kunnen afwijken van de keuzes die de landelijke partijen hebben bedisseld.

De heer **Noten** (PvdA): De relevantie van de vraag van de heer Ten Hoeve onderschrijf ik. De zaken liggen echter niet andersom. Als mij wordt gevraagd wat de politieke consequentie zou moeten zijn van zijn vraag, dan is het antwoord dat provinciale staten überhaupt geen stemrecht zouden moeten hebben. Zij zouden de Eerste Kamer niet moeten kiezen. Als mij wordt gevraagd waar de oplossing zou moeten liggen, kies ik niet voor totaal vrije verkiezingen en daarmee een ongelooflijk grote invloed van provinciale staten op de landelijke politiek, maar voor een reductie tot nul. Dat zou mijn politieke keuze zijn. De heer Ten Hoeve maakt een andere keuze. Het probleem is helder: op grond waarvan menen de provinciale staten een volledig vrije beschikking te hebben over het kiesrecht dat hun is gegeven door de burgers van de provincie? Dit is een zeer moeilijk te beantwoorden vraag. Ik zei dat eerder al tegen de heer Engels. Als mijn fractie deze vraag op een fundamentele manier moeten beantwoorden, komt zij waarschijnlijk tot de conclusie dat het stemrecht gewoon niet thuishoort bij de provinciale staten. Op dit moment ligt dat stemrecht daar echter wel.

De heer **Ten Hoeve** (OSF): De tegenstelling in het denken hierover is volstrekt duidelijk. Ik zal hierop in mijn termijn graag even terugkomen.

De heer **Noten** (PvdA): De vraag van de heer Dölle is hiermee niet helemaal beantwoord. Als hij mij dat niet kwalijk neemt, draai ik zijn vraag om. Dit is niet bedoeld als een semantische truc. Op grond van welk argument zouden leden van de provinciale staten kunnen veronderstellen dat zij op persoonlijke basis een bijdrage zouden kunnen leveren aan de samenstelling van de Eerste Kamer? Mij ontgaat de logica daarvan eerlijk gezegd. Daarom stel ik dat ons bescheidenheid past bij het gebruiken van dit stemrecht. Mijn fractie vindt dat

de leden van de provinciale staten zich bewust moeten zijn van het feit dat zij indirect kiezen.

Uit deze vragen, en de wijze waarop wij er met elkaar over spreken, blijkt al dat je hierover zeer verschillende opvattingen kunt hebben. Waarschijnlijk denken wij hierover inderdaad heel verschillend. Daarom zouden de leden van mijn fractie het prettig vinden om het debat uiteindelijk toe te spitsen op een aantal heel concrete punten waarvan wij wellicht met elkaar vinden dat ze verbetering behoeven. Zo kunnen wij een principieel en wellicht voor sommigen niet te volgen debat laten uitmonden in een aantal praktische voorstellen om de kwaliteit van de besluitvorming te verbeteren. Laten wij daarbij alstublieft in het achterhoofd houden dat twintig keer meer leden van de Eerste Kamer op basis van voorkeurstemmen worden gekozen, dan leden aan de overzijde. Dit is het geval, ondanks het feit dat wij bij de Eerste Kamer spreken over indirecte verkiezingen. Dat punt probeert mijn fractie te maken.

Drie aspecten zijn genoemd en besproken tijdens de algemene politieke beschouwingen. Daarop is door de regering gereageerd in een notitie. Zij reageerde daarop op een "beschouwende" manier en heeft geen positie ingenomen. De regering suggereert dat het aan de Kamer zelf is om op dit punt een positie in te nemen, zo zou ik de reactie althans kunnen lezen. Ik ben het daarmee eens; het is aan de Kamer zelf om uitspraken te doen over haar eigen verkiezing, en de opvattingen daarover mee te geven aan de regering. Daartoe wil ik de Kamer oproepen. In de algemene politieke beschouwingen is een drietal aspecten aan de orde geweest. Die wil ik nu graag terughalen.

Het eerste punt heeft te maken met het feit dat het vreemd is om, om gekozen te worden met voorkeurstemmen, een grens te hanteren die lager ligt dan de feitelijke kiesdrempel zou liggen. Welke reden voor de politiek is er om te bevorderen dat leden van de Eerste Kamer met voorkeurstemmen worden gekozen? Welke reden is er om dat gemakkelijker te maken? Mijn fractie beantwoordt deze vraag met: geen enkele. Als dat het antwoord is, is het volkomen logisch om te veronderstellen dat de kiesdrempel op 100% moet liggen. Het verlagen van de kiesdrempel naar waarden onder de honderd, betekent dat er een stimuleringsbeleid wordt gevoerd. Ons ontgaan de redenen waarom je dat zou doen. Daartoe dien ik de volgende motie in.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Noten, Werner, Rehwinkel, Dölle, Vliegenthart, Thissen, Koffeman en Hermans wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat op basis van artikel 53, respectievelijk artikel 129 van de Grondwet de leden van beide Kamers der Staten-Generaal en die van provinciale staten en gemeenteraden rechtstreeks door de burgers worden gekozen op grondslag van evenredige vertegenwoordiging;

overwegende dat de leden van de Eerste Kamer indirect worden gekozen door de burgers;

overwegende dat hierdoor het stelsel van voorkeurstemmen in verband met de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer door de leden van provinciale staten in een ander licht komt te staan;

overwegende dat daarom een hogere voorkeursdrempel dan bij rechtstreekse verkiezingen gerechtvaardigd is;

verzoekt de regering, wetgeving te bevorderen die de voorkeursdrempel verhoogt tot 100%,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter E (31200-IIA).
**

De heer **Noten** (PvdA): Ik kom op een tweede praktisch punt. Lijstverbindingen hebben invloed op de zetelverdeling in de Eerste Kamer. De heer Hermans heeft het hierover al uitgebreid gehad en ongetwijfeld zullen andere woordvoerders die na mij spreken het daarover ook nog hebben. Het staat uiteraard iedereen vrij om, op grond van welke reden dan ook, lijstverbindingen aan te gaan. Ook op dit punt is het ingewikkeld om uitspraken te doen over de vraag wat moreel gerechtvaardigd is. Uiteindelijk bepaalt iedere politieke partij zelf op elk willekeurig moment welke lijstverbinding of andere verbinding zij met een andere partij wil aangaan. Dat is aan de partijen.

De leden van mijn fractie hebben er echter moeite mee dat lijstverbindingen worden aangegaan op grond van de verwachte uitslag van de verkiezing van de Eerste Kamer naar aanleiding van de kennis over de uitslag van de verkiezing van de provinciale staten. Volgens ons kent ook opportunisme zijn grenzen. Het is wellicht gepast om ervan uit te gaan dat burgers, als zij kiezen voor een partij, enigszins op de hoogte zijn van de relaties die de partijen van hun keuze met andere partijen hebben en hoe zich dat uiteindelijk in het stemgedrag zal vertalen. Eerlijk gezegd lijkt ons dat vanzelfsprekend. Om dit wettelijk te bevorderen, dien ik een tweede motie in.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Noten, Werner, Rehwinkel, Dölle, Engels, Vliegenthart, Thissen, Hermans, Ten Hoeve en Koffeman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat lijstverbindingen invloed hebben op de zetelverdeling in de Eerste Kamer;

constaterende dat lijstverbindingen (soms) worden aangegaan nadat de verkiezingen van de provinciale staten zijn gehouden;

overwegende dat het belang van transparantie verlangt dat de kiezer bij verkiezingen van de provinciale staten kennis draagt van eventuele lijstverbindingen;

overwegende dat lijstverbindingen in de Eerste Kamer niet aangegaan zouden moeten worden op grond van de uitslag van de verkiezingen van de provinciale staten;

verzoekt de regering, wetgeving te bevorderen waardoor lijstverbindingen niet ná de verkiezingen van de provinciale staten kunnen worden aangegaan,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter F (31200-IIA).
**

De heer **Noten** (PvdA): Wellicht is het noodzakelijk om überhaupt het fenomeen lijstverbindingen hiermee ter discussie te stellen. Dit zou een consequentie kunnen zijn en die mogelijkheid blijft wat mijn fractie betreft vooralsnog open. Lijstverbindingen moeten echter in ieder geval niet worden aangegaan na ommekomst van de verkiezing van de provinciale staten.

Ik kom op mijn derde praktische punt. Het zou niet zo moeten zijn dat de verkiezing in de ene provincie kunnen worden beïnvloed door de uitslag van de verkiezing in een andere provincie. Tactisch of strategisch stemmen zouden wij niet moeten willen. In de praktijk is dit bij de laatste verkiezing niet gebeurd, omdat alle verkiezingen gelijktijdig plaatsvonden. Voor deze gelijktijdigheid is echter op basis van vrijwilligheid gekozen. Volgens mijn fractie zouden wij tot uitdrukking moeten brengen dat dit niet iets is wat op basis van vrijwilligheid gebeurt, maar dat dit iets is wat verplicht is. Het mag niet zo zijn dat de uitslag van de ene verkiezing de andere beïnvloedt. Iedereen heeft zijn eigen persoonlijke afweging te maken. Om dit te bevorderen zal ik een derde motie indienen. Deze motie lost het vraagstuk in hoeverre sprake kan zijn van geheime verkiezingen als het gaat om zo'n kleine groep mensen die kiest niet op. Wij realiseren ons dat het ingewikkeld is om dit op korte termijn te veranderen. Dat zou namelijk impliceren dat de uitspraak niet per provincie bekend wordt gemaakt. Volgens ons is dat wat ingewikkelder. Hierbij dien ik de derde motie in.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Noten, Werner, Rehwinkel, Dölle, Engels, Vliegenthart, Thissen, Hermans, Ten Hoeve en Koffeman wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat op basis van artikel 53 van de Grondwet de leden van beide Kamers der Staten-Generaal worden gekozen op grondslag van evenredige vertegenwoordiging en dat deze verkiezingen worden gehouden bij geheime stemming;

overwegende dat beide grondwettelijke uitgangspunten voortdurende zorg verdienen;

constaterende dat het stemgedrag in provinciale staten soms beïnvloed wordt door kennis over het verkiezingsresultaat in de provinciale staten van andere provincies indien de verkiezing van de Eerste Kamer niet in alle provinciale staten op hetzelfde moment plaatsvindt;

verzoekt de regering, wetgeving te bevorderen waardoor de verkiezingen van de Eerste Kamer in alle provinciale staten op hetzelfde tijdstip plaatsvinden,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter G (31200-IIA).
**

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter. Wij wachten de reactie van de staatssecretaris vol vertrouwen af.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Mijn bijdrage aan dit debat mag ik mede namens de fractie van de ChristenUnie leveren.

Ter uitvoering van een toezegging door de regering, gedaan bij gelegenheid van de algemene politieke beschouwingen van 16 oktober 2007, heeft de minister van BZK de Kamer op 14 maart 2008 een brief gezonden. In deze brief zijn diverse vraagpunten in verband met de verkiezingen van de Eerste Kamer aan de orde gesteld, waarvan de eventuele herziening van de voorkeursdrempel en het aangaan van lijstverbindingen de hoofdpunten vormen. Het betreft zaken die in het verleden bij diverse gelegenheden ter sprake zijn geweest en die soms tot aanpassing van het stelsel hebben geleid.

Het verzoek om de brief kan evenwel niet los gezien worden van de verkiezingen van 2007. En deze zijn weer niet los te zien van de verkleining van het aantal statenleden. Deze laatstbedoelde wijziging heeft de mogelijkheid tot doorbreking van de volgorde van de kandidatenlijst vergroot c.q. vergemakkelijkt.

Als ik mag afgaan op bepaalde uitlatingen, meen ik daaruit te mogen afleiden dat sommigen primair een uitgesproken voorkeur voor een directe verkiezing van de leden van de Eerste Kamer hebben, en secundair voor het volledig schrappen van de mogelijkheid om een voorkeurstem uit te brengen. Het is voor iedereen duidelijk dat

dergelijke radicale veranderingen een fundamentele wijziging van onze Grondwet vergen, met een onzekere uitkomst. In elk geval zullen wij lang moeten wachten op die uitkomst. Dit gegeven leidt er al snel toe dat, wanneer men een redelijke kans op succes van zijn voorstellen ter zake op korte termijn voor ogen heeft, men voor een minder radicale benadering kiest.

De benadering van de SGP- en de ChristenUnie-fractie is de volgende, toegespitst op beide hoofdpunten die ik zojuist noemde. Uitgangspunt bij die benadering is dat, hoewel politieke partijen volgens onze Grondwet niet bestaan, in een vertegenwoordigingsstelsel een bepalende rol is weggelegd voor politieke partijen. Vanaf het moment dat in 1917 het lijstenstelsel werd geïntroduceerd, is er discussie geweest over de vraag in hoeverre de kiezers bij de stemming de door kiezersverenigingen of partijen gefixeerde volgorde op de kandidatenlijst kunnen doorbreken. De voorkeursdrempel is sindsdien nu eens verhoogd en dan weer verlaagd, het laatste vooral in de afgelopen decennia.

De kern van het vraagstuk dat ten grondslag ligt aan deze discussie is gelegen in de vraag wat het zwaarst moet wegen: de kiezersdemocratie of de partijendemocratie. Er zal tussen deze beide extremen een acceptabel, wettelijk bepaald, evenwicht gevonden moeten worden, dat naar omstandigheden en type verkiezingen enigszins kan variëren. De dominante invloed van politieke partijen op de kandidering in de benadering van de partijendemocratie wordt weliswaar geaccepteerd, maar daar wordt tegenovergesteld dat een té dominante rol van partijen bij de kandidering in het bijzonder de rechten en mogelijkheden van de kiezers al te zeer beperken. Een stelsel van voorkeurstemmen heeft in deze optiek dan ook vooral als functie het handhaven van de noodzakelijke evenwichten tussen kiezersdemocratie en partijendemocratie.

In beginsel worden in die benadering de kandidatenlijsten en vooral de volgorde op die lijsten vastgesteld door de daartoe aangewezen partijorganen. De definitieve volgorde waarin de kandidaten echter verkozen kunnen worden, kan in een kieswettelijke regeling, waarin een betekenisvolle ruimte wordt geboden voor de voorkeurstem, door de kiezer worden doorbroken. Deze benadering verdient het in onze ogen te worden gehandhaafd.

Een tweede uitgangspunt, in het bijzonder waar het de verkiezing voor de Eerste Kamer betreft, is voor ons dat het kiescollege voor de Eerste Kamer, zijnde de leden van provinciale staten, een volstrekt eigen en zelfstandige verantwoordelijkheid heeft. Statenleden zijn geen voorgeprogrammeerde stemautomaten. In die zin zijn wij het eens met de staatssecretaris als zij in de antwoordbrief van 17 september 2008 schrijft dat zij de statenleden "uitstekend in staat acht een (eigen) afweging te maken tussen het partijbelang om tot een evenwichtig samengestelde fractie te komen en hun eigen wens een voorkeurstem uit te brengen". De praktische vraag is vervolgens of er goede redenen zijn om wijziging in de bestaande voorkeursdrempel van 50% van de kiesdeler te brengen.

Wij wezen er reeds op dat als gevolg van de vermindering van het aantal statenleden in 2007 de voorkeursdrempel feitelijk, niet wettelijk, is verlaagd. Om tot herstel van de situatie van vóór 2007 te komen, zou een verhoging te verdedigen zijn. De drempel zou dan opgehoogd moeten worden naar 75%. Met een dergelijke verhoging zouden onze fracties geen overwegende moeite hebben.

Aan de mogelijkheden om wijzigingen aan te brengen in de wijze waarop het aangaan van lijstverbindingen is geregeld voor de Eerste Kamerverkiezingen zouden de nodige beschouwingen gewijd kunnen worden. In de brief van 14 maart 2008 worden diverse mogelijkheden geschetst. Wat ons betreft, bestaat er op het punt van de lijstverbindingen echter geen behoefte aan verandering.

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter. Ik kom even terug op het vorige punt. Misschien wil de heer Holdijk toelichten waarom hij voor die 75% is. Hij wil niet alleen voorkeurstemmen mogelijk maken. Sterker nog, hij vindt eigenlijk ook dat die kwestie moet worden vergemakkelijkt. Als je een kiesdrempel zou formuleren, uitgaand van het principe van evenredigheid, zou je echter bij 100% uitkomen. Dan komt iemand er pas in op het moment dat hij dat deel van de stemmen krijgt wat hij nodig heeft om de kiesdrempel te halen. De heer Holdijk spreekt over 75%. Hij wil dat dus juist bevorderen.

De heer **Holdijk** (SGP): Het hangt ervan af welk vertrekpunt je kiest. Als je de huidige situatie als vertrekpunt kiest, waarin het mogelijk is dat bij 50% van de kiesdeler iemand bij voorkeur wordt gekozen, lijkt het mij een onbetwistbare beperking wanneer je die drempel naar 75% brengt.

De heer **Noten** (PvdA): Dit kan ik niet volgen. Bij evenredige verkiezingen word je gekozen op het moment dat je het aantal stemmen behaalt dat nodig is om een zetel te kunnen innemen. Dat is gewoon een wiskundig sommetje. Bij 100 zetels heb je 1% van de stemmen nodig voordat je je deel hebt op grond waarvan je erin komt. Als je het daarentegen heel belangrijk vindt dat mensen zichzelf persoonlijk kandideren, zou je dat percentage kunnen verlagen. Daarmee bevorder je het persoonlijk kandideren en dat is wat wij hebben gedaan. Daarom hanteer je ook een kiesdrempel van 25% of 50%.

Ik begrijp hantering van dat principe aan de overzijde, waar mensen rechtstreeks worden gekozen door burgers. Waarom bevorderen wij echter het op basis van voorkeurstemmen verwerven van een zetel hier dan op basis van evenredigheid logischerwijs aan de orde zou zijn?

De heer **Holdijk** (SGP): Ik kan er niet echt een bevordering in zien. Ik herhaal dat het verschil uitmaakt welk uitgangspunt je kiest. In de huidige situatie betekent een verhoging van 50% naar 75%

zonder meer een beperking is. Ga je echter uit van de gedachte dat er geen voorkeurstemmen mogelijk moeten zijn, dan moet je voor 100% kiezen.

De **voorzitter**: Mijnheer Noten, tot slot op dit punt.
**

De heer **Noten** (PvdA): Ik vind nog steeds dat het kiezen met voorkeurstemmen mogelijk zou moeten zijn. Dat is echter een veel fundamenteler debat, dat wij nu niet moeten voeren. Ik zeg nu alleen dat je pas gekozen bent op het moment dat je het aantal stemmen hebt gekregen wat rekenkundig nodig is voor de verwerving van een zetel. Dat is gewoon 100%. Als je minder dan 100% hebt, heb je geen zetel verworven en dan krijg je deze dus cadeau. Dat is mijn stelling.

De heer **Holdijk** (SGP): Dat hangt dus af van de vraag welke ruimte je wilt laten, respectievelijk geven om bij voorkeur gekozen te worden. Op dit moment is dat 50% voor de Eerste Kamer, 25% voor de Tweede Kamer en slechts 10% voor de Europese verkiezingen. Over deze variatie heb ik zojuist terloops even gesproken. Overigens heeft uw betoog mij nog niet overtuigd dat wij er verstandig aan zouden doen te kiezen voor een drempel van 100%.

Voorzitter. Ik was gebleven bij de lijstverbindingen. Volgens mij had ik geconcludeerd dat onze fracties geen dringende behoefte hebben aan verandering. Dat wil niet zeggen dat het systeem feilloos is en dat het niet op kleine onderdelen aanpassingen mogelijk zijn. Die zijn er en zullen er ook blijven, omdat wij bij verkiezingen nu eenmaal met grote getallen werken. Er zullen dus altijd kleine afwijkingen van de meest zuivere theorie optreden.

Voorzitter. In relatie tot het punt van de bekendmaking van de verkiezingsuitslag stelt de staatssecretaris, op basis van een advies van de Kiesraad, dat zij positief staat tegenover het voorstel om het tijdstip van de Eerste Kamerverkiezing wettelijk te regelen. Misschien wil zij uiteenzetten -- volgens mij wordt dat in de brief niet expliciet gedaan -- welke voordelen dit voorstel biedt in vergelijking met de situatie in 2007, waarbij er over het tijdstip van de verkiezingen afspraken zijn gemaakt tussen alle commissarissen van de Koningin, met het gevolg dat alle provincies op hetzelfde tijdstip de verkiezingen hebben gehouden en de uitslag op een en hetzelfde moment bekend geworden is. Is alleen dat het voordeel van een wettelijke regeling of zijn er ook andere voordelen?

Tot zover onze bijdrage. Ik zie de reactie van de staatssecretaris met belangstelling tegemoet.

*N

De heer **Dölle** (CDA): Voorzitter. In het najaar van 2007 heeft deze Kamer, met name de heer Noten, vragen gesteld over de voorkeursdrempel uit artikel U 15 Kieswet en over het tijdstip van het aangaan van lijstverbindingen als bedoeld in artikel S 8 van de Kieswet. Daar zaten twee vragen achter, namelijk of die drempel niet te laag is en of dat tijdstip niet te laat ligt.

In de commissievergadering van 17 juni 2008 voegde de Commissie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van deze Kamer daar nog twee vragen aan toe over het moment van de verkiezingen en over het tijdstip van bekendmaking van de uitslagen. De suggestie daarachter was onmiskenbaar dat hier uniformiteit wenselijk zou kunnen zijn.

De staatssecretaris heeft, ongetwijfeld namens de regering, onze Kamer op 14 maart en 17 juni 2008 twee brieven gestuurd waarin opties werden geschetst en consequenties belicht. Het waren instructieve epistels waarvoor mijn fractie staatssecretaris hartelijk dank zegt.

Mijn fractie heeft zich uiteraard diepgaand over deze materie beraden en is daarbij tot de conclusies gekomen die ik hierna toelicht. Eerst wil ik echter benadrukken hoe wij de positie van onze Kamer in dit type discussies zien.

De Eerste Kamer is niet de eigenaar van eventuele problemen rond het actief en passief kiesrecht voor de senaat, zoals de Tweede kamer dat overigens evenmin bij de inrichting van het kiesrecht voor die Kamer. Ons staatsrecht schrijft voor dat dit de grondwetgever en de wetgever zijn. Mijn fractie bepleit geen grondwetsherziening -- ik zal dat nader toelichten -- maar wel hier en daar herziening van de Kieswet.

Conform de Grondwet zijn de regering, de Tweede Kamer en wij de wetgever. Het initiatief tot wetgeving ligt doorgaans bij de regering en soms bij de Tweede Kamer. Deze Kamer ontbeert het recht van initiatief. Ik hoop echter wel dat de wensen van mijn fractie en wellicht ook die van deze Kamer op de eerder genoemde punten bij de andere twee medewetgevers gewicht in de schaal leggen bij hun initiatieven om de Kieswet te reviseren.

Daarbij kom ik bij de huidige voorkeursdrempel van 50%. Vijf niet verkiesbaar staande collegae werden daar bij de jongste Eerste Kamerverkiezing door eigenwillige statenleden over heen gedragen en namen zitting in deze vergadering. Mijn fractie bestrijdt niet het fenomeen van de voorkeursdrempel als zodanig maar hebben wel vragen bij de hoogte daarvan. Volgens mijn fractie zijn 3 belangen betrokken bij de vaststelling van de voorkeursdrempel:

1. Het belang dat de voorkeuren van het electoraat voor de provinciale staten, zijnde ingezeten Nederlanders, zo zuiver mogelijk worden doorvertaald in de zetelverdeling in deze Kamer. Ons kiesstelsel is sinds 1917 geschoeid op de grondslag van evenredigheid; de CDA-fractie hecht daaraan.

2. Het belang dat de politieke partij als vereniging de regie houdt over de samenstelling van de door haar ingediende lijsten, waarbij allerlei overwegingen kunnen worden betrokken. Is er een verdedigbare regionale, functionele en denominatieve spreiding in de fractie? Zijn de vereiste deskundigheden aanwezig? Is er een

redelijke man/vrouw-verhouding? Et cetera. Simpelweg: de partij als vereniging moet de regie houden over haar lijsten.

3. Het belang is dat het kiezerskorps voor de Eerste Kamer -- volgens onze Grondwet zijn sinds 1848 de leden van de provinciale staten -- in uitzonderlijke situatie correcties in de lijsten kunnen aanbrengen. De vraag is of dit derde element een minder zwaar gewicht dient te krijgen. De correspondentie van de staatssecretaris suggereert dat indirect en mijn fractie is in ieder geval van oordeel dat het oordeel van individuele statenleden, zeker nu -- overigens heeft de CDA-fractie daar tegen gestemd -- het ledental van provinciale staten onlangs behoorlijk is afgenomen en de stemwaarde dienovereenkomstig toegenomen, thans te zwaar doorweegt. Overigens voert mijn fractie niet direct, zoals de heer Noten dat deed, het feit van het indirect stemrecht aan voor de verandering in gewichten, maar vooral het tweede belang, de regie van de vereniging. Mijn fractie komt wat dat betreft dichter in de buurt van de heer Holdijk.

Het loslaten van het systeem van stemwaarden en het daarvoor in de plaats stellen van het beginsel van "one man, one vote" tast de evenredigheid aan en vergt grondwetsherziening; dat gaat mijn fractie veel te ver. Dat geldt evenzeer voor de invoering van direct stemrecht. Voor een dergelijke fundamentele wijziging in de Nederlandse constitutie en dus grondwetsherziening leent zich noch deze plek, een achternamiddag in de senaat, noch deze gelegenheid, bespreking van brieven, niet echt. Het schrappen van de mogelijkheid om op individuele kandidaten te stemmen is een andere optie. Deze degradeert het statenlid echter tot een electorale robot en stempelzetter en is daarom vreemd aan het Nederlandse stelsel dat volksvertegenwoordigers een eigen mandaat toekent.

Dan blijft er maar één ding over, de verhoging van de kiesdrempel. Die kant wil mijn fractie ook uit. De verhouding van de voorkeursdrempel tot 100%, dus tot de kiesdeler, constitueert een nieuw evenwicht tussen de drie belangen die ik eerder noemde en die voor ons goed verdedigbaar zijn. Dit blijkt ook uit de ondertekening van de motie.

Dan kom ik op de lijstencombinatie. De CDA-fractie meent dat het aanbeveling verdient, de regeling te wijzigen van het tijdstip waarop uiterlijk lijstencombinaties kunnen worden aangegaan. Dit moment zou moeten liggen vóór de dag dat de Nederlandse ingezetenen optrekken naar de stembussen voor de verkiezingen van de leden van de provinciale staten. Die verandering zal van veel politieke partijen extra inspanning vragen, zeker de eerste keer na deze wijziging, om de kandidaatstelling en alles wat daarmee samenhangt op tijd, namelijk vóór 3 maart en liefst wat eerder, rond te krijgen. Het moet echter kunnen.

Tevens moet worden vastgesteld dat aan de partijstrategen en rekenmeesters manoeuvreerruimte gaat ontvallen als niet langer bij het licht van de verkiezingsuitslag, achteraf, lijstencombinaties kunnen worden gesloten. Wij vinden als fractie echter toch dat het niet langer verdedigbaar is om kiezers in het ongewisse te laten op welke lijstencombinatie zij hun stem uitbrengen wanneer zij naar het stemlokaal tijgen. Dat betekent dus een keuze voor de vervroeging van de uiterste datum waarop de lijstencombinatie kan worden aangegaan en een verwerping door onze fractie van de andere opties.

Om mijn opmerking te concretiseren: wij zijn dus tegen het volledig afschaffen van lijstencombinaties enerzijds en tegen de vervanging van lijstencombinaties door combinaties van geregistreerde partijen anderzijds. Het afschaffen van de mogelijkheid om lijstencombinaties aan te gaan, zou de verkiezingen voor de Eerste Kamer in dit opzicht apart zetten ten opzichte van die voor de andere volksvertegenwoordigingen. Maar de ratio die bij die andere verkiezingen voor zit, namelijk zetelwinst respectievelijk het vergroten van de waarde van de uitgebrachte stemmen, gaat wat ons betreft uiteraard ook op voor de verkiezing van de leden van dit huis. Het vervangen van de lijstencombinatie door een partijencombinatie, een ander alternatief, staat wat ons betreft te ver af van het Nederlandse kiesstelsel, dat gebaseerd is op lijsten. Het plaatst de verkiezing voor de Eerste Kamer onnodig in een heel andere positie dan de overige verkiezingen en benadeelt partijen die zich om welke reden dan ook te laat registreren. Zie wat dit punt betreft ook bladzijde 5 van de brief van de staatssecretaris van 14 maart.

Dan kom ik op het punt van de uniformiteit. Mijn fractie staat sympathiek tegenover het verlangen om de verkiezingen voor de Eerste Kamer in alle twaalf statenzalen op hetzelfde moment te houden en de uitslag daarvan op hetzelfde moment bekend te maken. Ook dit vergt aanpassing van de Kieswet, als je het niet afhankelijk wilt laten van de consensus tussen de commissarissen der Koningin. Die uniformering voorkomt een ongelijke positie van de leden van de diverse colleges van provinciale staten en oneigenlijke electorale acrobatiek. Het lijkt echter onmogelijk om in alle gevallen materieel het stemgeheim van statenleden, met name van een- of tweemansfracties, geheel te waarborgen, tenzij men wil afzien van bekendmaking van de uitslagen in afzonderlijke colleges van provinciale staten. Dat lijkt toch bepaald ongewenst vanuit een oogpunt van transparantie. Ook de provinciale ingezetenen willen min of meer weten wat hun vertegenwoordiging doet.

Uiteraard horen wij over dit alles graag nog de regering, maar onze inzet op de vier genoemde punten is hopelijk duidelijk.

Ook omdat de heer Noten erover begon, wil ik tot slot nog iets zeggen over de vraag of wij extra zorg moeten hebben voor onze legitimatie. Hierbij werden ook nog de vrij dreigende onweerswolken gevoegd die in de jaren zeventig boven dit instituut hingen, mede veroorzaakt door de gewaardeerde collega's De Vries, Jurgens en anderen. Er is een constante bezorgdheid dat wij ons steeds bewust moeten zijn van het feit dat wij indirect worden gekozen. Ik begrijp deze bezorgdheid van de heer Noten wel, maar

desondanks wil ik erop wijzen -- het is misschien een wat meer juridisch argument -- dat onze legitimatie in de Grondwet ligt. De Grondwet zegt al bijna twee eeuwen wat onze functie is en welke taken het Nederlandse volk mag verwachten dat deze Kamer verricht in het kader van wetgeving en, op een andere wijze, in het kader van de controle van de regering. In die zin maak ik een duidelijke kanttekening. Dit neemt natuurlijk niet weg dat wij als volksvertegenwoordigers, net als de volksvertegenwoordigers van de Tweede Kamer, ons er volledige van bewust moeten zijn dat wij volksvertegenwoordigers zijn. Onze legitimatie, echter, ligt in de Grondwet.

*N

De heer **Engels** (D66): Voorzitter. De fractie van D66 is altijd bereid om mee te doen aan discussies die de Eerste Kamer betreffen. Dat geldt ook als, zoals nu, niet ten principale de positie en het bestaansrecht van dit instituut aan de orde zijn. Vandaag spreken wij over twee aspecten die betrekking hebben op de verkiezing van de Eerste Kamer. Ten eerste de mogelijkheid om de voorkeursdrempel te verhogen en ten tweede de vraag of het systeem van lijstverbindingen aanpassing behoeft. Het is in onze ogen een goede zaak dat tijdens de eerste algemene beschouwingen van de nieuwgekozen Eerste Kamer deze voor de samenstelling van de senaat belangrijke kwesties zijn opgevoerd. Het vermogen tot zelfreflectie en zo nodig zelfcorrectie is in het openbaar bestuur immers geen vanzelfsprekendheid, maar voor ons als chambre de réflexion uiteraard een vast agendapunt.

In de tot dusver gevoerde schriftelijke gedachtewisseling met de regering is een groot aantal relevante staatsrechtelijke en politieke aspecten rond beide vraagstukken aan de orde gekomen, zoals de historische achtergrond van de huidige regeling, de ratio van het geldende stelsel en de effecten daarvan. Naar het oordeel van mijn fractie is er geen reden om op die punten uitvoerig terug te komen. Wij geven er de voorkeur aan, vooral in te gaan op de verschillende mogelijkheden die voor verandering van de voorkeursdrempel en lijstverbindingen zijn geïnventariseerd.

De aanleiding tot het agenderen van de voorkeursdrempel ligt in het feit dat in 2007 een groter aantal, namelijk vijf, Kamerleden is gekozen met doorbreking van de lijstvolgorde, waarbij betrekkelijk eenvoudig was na te gaan hoe de statenleden hadden gestemd. Dat heeft in de media en binnen partijen de nodige discussie opgeleverd over de vraag naar de aanvaardbaarheid van deze consequenties.

De fractie van D66 onderkent dat het bestaande kiessysteem in beginsel een doorvertaling beoogt van de uitslag van de provinciale verkiezingen naar de samenstelling van de Eerste Kamer. Dat oogmerk past in het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging dat aan ons representatieve systeem ten grondslag ligt. Niettemin erkennen wij, met de regering, de betekenis van het beginsel van het vrije mandaat ofwel het stemmen zonder last, dat kan worden afgeleid uit de artikelen 67, lid 3, en 129, lid 6, van de Grondwet. Dat betekent dat de statenleden uiteindelijk een eigen verantwoordelijkheid hebben voor het kiezen van de Eerste Kamer. Zij hebben dus niet een opdracht van de keizer, zoals de heer Noten veronderstelt. Het is een opdracht van de grondwetgever, zoals de heer Dölle terecht opmerkt. Het kunnen uitbrengen van een voorkeurstem bevestigt formeel die eigen verantwoordelijkheid.

De heer **Noten** (PvdA): De heer Dölle refereerde hier al aan en nu doet de heer Engels het ook. Voor alle duidelijkheid: ik heb die opdracht vanuit de Grondwet niet ontkend. Moet ik uit de reactie van de heer Engels nu opmaken dat in dit verband alleen de Grondwet relevant is en dat burgers, kiezers, er volstrekt niet toe doen en dat aan hen ook geen enkele uitleg hoeft te worden gegeven of verantwoording hoeft te worden afgelegd? Dat zou ik een heftige uitspraak vinden! Zou het zo kunnen zijn dat beide aspecten, en dus niet alleen het grondwettelijke aspect, in de politieke realiteit een belangrijke rol spelen?

De heer **Engels** (D66): De heer Noten weet natuurlijk heel goed dat als ik nu zou bevestigen dat wij ons over de burgers niet hoeven te bekreunen, ik vanavond nog later thuis ben dan ik al zal zijn. Dan word ik onmiddellijk door mijn politiek leider opgebeld om langs te komen. De uitkomst van die bijeenkomst moge duidelijk zijn, daar helpt geen voorkeurstem aan ... De burger is zeker relevant. Ik zal nooit beweren dat in alle vraagstukken over de betekenis van ons staatsrechtelijke bestel, wij uitsluitend en alleen naar de Grondwet moeten kijken. De heer Noten legde in zijn betoog echter, met een nadere toelichting waarvoor ik hem dank, de nadruk op het aspect van de burger. Hij zei dat er uiteindelijk in zijn visie en die van zijn fractie een opdracht ligt voor statenleden om hun kiesplicht te vervullen en hij heeft toegelicht hoe hij deze ziet. Ik kan daarom niet tot een andere conclusie komen dan dat ik die opdracht voor de Eerste Kamer vanuit de kiezer zo niet zie. Wij hebben er al over gesproken hoe wij die zouden kunnen kennen, maar nog los daarvan ben ik van mening dat de legitimatie formeel ligt in de Grondwet. Dat is mijn punt. De legitimatie ligt niet uitsluitend in de Grondwet, maar uiteindelijk formeel wel.

De heer **Noten** (PvdA): Maar ik heb de betekenis van de Grondwet niet willen ontkennen. Ik heb ook niet het vrije stemrecht van de leden van de provinciale staten ter discussie gesteld. Dat is niet mijn punt geweest. Ik heb wel gezegd: daarnaast is sprake van een politieke en morele verantwoordelijkheid. Tegenover degenen die de leden van de provinciale staten hebben gekozen, moet verantwoording worden afgelegd. De leden moeten voor hun stemgedrag verantwoording afleggen aan de burgers die ze hebben gekozen. Dat heb ik proberen te zeggen.

De heer **Engels** (D66): Nu gebruikt u het woord "verantwoordelijkheid". Die term vind ik meer bij het debat passen dan de eerder gebruikte term "opdracht". Die laatste term zou op zijn minst aanleiding kunnen zijn voor misverstanden over de positie van de kiezer, in dit geval die van de leden van de provinciale staten. Met de term verantwoordelijkheid kan ik dus beter uit de voeten.

Voorzitter. Op zichzelf kan de staatsrechtelijke bevoegdheid om van de door de politieke partijen vastgestelde lijstvolgorde af te wijken, zoals de regering terecht opmerkt, in bijzondere gevallen een nuttige correctiemogelijkheid zijn, bijvoorbeeld omdat betrokkenen een stem willen uitbrengen op een vrouwelijke of regionale kandidaat dan wel omdat zij de voorkeur hebben voor een bepaalde deskundigheid of persoonlijkheid. Mijn fractie kan het eens zijn met de observatie van de regering dat statenleden in staat geacht moeten worden om een afweging te kunnen maken tussen de opvatting binnen de partij over de evenwichtigheid van een fractiesamenstelling en de eigen opvatting daarover. Dit alles betekent overigens niet dat wij bezwaren koesteren tegen een praktijk waarmee in partijverband afspraken worden gemaakt over het stemgedrag van statenleden. Ook al zijn dergelijke afspraken rechtens niet afdwingbaar, het is een vorm van politieke zelfbinding die een zekere politieke moraliteit oplevert.

Wat de voorkeursdrempel betreft is voor D66 het loslaten van het systeem van stemmen op een individuele kandidaat niet de weg. Met dit kiesmansysteem zouden de statenleden stemmen op een lijst, waarmee voorkeurstemmen niet langer mogelijk zijn. De regering stelt terecht de vraag in hoeverre in deze situatie nog van een verkiezing sprake zou zijn. Ook de spanning ten aanzien van het eerder genoemde artikel 67, lid 3, van de Grondwet, waarmee het vrije mandaat van parlementair gekozenen als laatste belemmering voor een volledige partijendemocratie is gewaarborgd, wordt door de regering terecht gesignaleerd. Deze stap gaat wat ons betreft bovendien in tegen een al enige tijd aanwezige trend om de stem van de kiezer meer gewicht te geven en om de regie van politieke partijen iets te verzachten.

De heer **Noten** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Ik ben het helemaal eens met wat de heer Engels nu zegt. Volgens mij pleit thans niemand voor het afschaffen van de mogelijkheid van het werken met voorkeurstemmen. Waar het om gaat, is de vraag of wij het kiezen met behulp van voorkeurstemmen gemakkelijk willen maken. Wij zouden het zelfs kunnen bevorderen. Dat zou kunnen door een drempel te introduceren die lager is dan de rekenkundige drempel. In het verleden hebben wij de drempel ook verlaagd. De vraag is dus: waarom vindt de heer Engels dat er een drempel moet zijn die lager is dan de rekenkundige drempel? Daarmee zouden wij het de leden van de provinciale staten gemakkelijker maken om mensen met voorkeurstemmen te kiezen. Ik denk nu ook aan het feit dat het aantal leden van de provinciale staten is gedaald, wat ook voor een vergemakkelijking zorgt.

De heer **Engels** (D66): Ik hoop niet dat u het mij kwalijk neemt dat ik met de bekende dooddoener kom als ik zeg dat ik bezig ben om mijn betoog op te bouwen. Ik zal nog op deze vraag ingaan en daarbij zeggen wat wij vinden, maar ik zal eerst iets zeggen over opties waarover wij een wat minder positief oordeel hebben.

Voor D66 is versterking van de kiezersdemocratie ten koste van de partijendemocratie voor het maatschappelijk vertrouwen in de overheid en in politiek-bestuurlijke ambtsdragers een aantrekkelijk perspectief. Een keuze voor de hiervoor genoemde mogelijkheid zien wij in het licht van de ontwikkeling van onze parlementaire democratie als een, kort gezegd, vorm van regressie.

Ook het houden van directe verkiezingen voor de Eerste Kamer wijst onze fractie af. Wij hebben sinds de grondwetswijziging van 1983 al een kiesstelsel dat als gevolg van de soms actuelere samenstelling van deze Kamer niet alleen stimulerend werkt op meer activisme in de senaat, maar daarmee ook het risico van een doublure of zelfs rivalisering richting de Tweede Kamer verhoogt. Met een directe verkiezing zouden deze effecten verder toenemen, aangezien versterking van de legitimatiegrondslag van de Kamer uit een oogpunt van staatsrechtelijke logica tevens tot versterking van de bevoegdheden zou moeten leiden. Dat zou een paradoxale ontwikkeling betekenen. Overigens vergt deze ingreep een substantiële aanpassing van de Grondwet en dan weten we het in dit huis zo langzamerhand wel.

Dan wil ik iets zeggen over het loslaten van het systeem van stemwaarden. Dat zou de invloed van individuele stemmen in alle provincies gelijkschakelen, maar dat zou tevens de oorspronkelijk beoogde en bij het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging aansluitende evenwichtigheid in de verhouding tussen het aantal statenleden en de omvang van de bevolking tussen de provincies aantasten.

De minst problematische mogelijkheid om de invloed van individuele statenleden op de lijstvolgorde terug te dringen is de verhoging van de kiesdrempel. Onze fractie heeft daartegen geen fundamentele, staatsrechtelijke bezwaren, aangezien ook bij een drempel van 100% in plaats van de bestaande drempel van 50% van de kiesdeler het vrije mandaat van rechtstreeks gekozen provinciale volksvertegenwoordigers intact blijft. Dat er meer stemmen nodig zijn om tot doorbreking van de lijstvolgorde te komen, achten wij in politiek opzicht niet bezwaarlijk. Wel bestaat er bij onze fractie de neiging om op voorhand niet te pleiten voor verhoging van de voorkeursdrempel, aangezien daarmee de relevantie van de partijendemocratie zou worden versterkt.

Het agenderen van de figuur van de lijstverbinding is ingegeven door de zorg dat lijstverbindingen voor de verkiezingen van de Eerste Kamer pas na de uitslag van de

statenverkiezingen behoeven te worden aangegaan, zodat in wezen over de uitslag van de verkiezing zou kunnen worden onderhandeld. Het effect van lijstverbindingen en de restzetelverdeling kan immers tevoren worden berekend en is daarmee voorspelbaar. Het belang van lijstverbindingen en de ratio van de discussie hierover zijn namelijk gelegen in het behalen van een maximaal aantal zetels, primair voor de eigen partij, secundair voor verwant geachte partijen en dus niet voor partijen die als concurrent worden beschouwd. Deze electorale invalshoek vormt de basis voor het als het ware achteraf ontwikkelen van politieke strategieën.

De D66-fractie stelt vast dat lijstcombinaties in de huidige vorm feitelijk in een politieke behoefte voorzien. Het heeft om die reden weinig zin om, althans op dit moment, veel energie te steken in theoretische discussies over het afschaffen van lijstverbindingen of over lijstverbindingen tussen partijen in plaats van over lijsten. Ik heb de suggestie van de heer Noten goed gehoord, maar wij sluiten ons op dit moment aan bij het voorstel om de kandidaatstelling voor de Eerste Kamerverkiezingen te vervroegen naar een tijdstip voorafgaand aan de statenverkiezingen en het aangaan van lijstverbindingen daaraan te koppelen. Daarmee kan genoegzaam aan het probleem van onderhandelingen en strategieën op basis van een reeds bekende uitslag tegemoet worden gekomen.

*N

De heer **Vliegenthart** (SP): Mevrouw de voorzitter. Op de website van Hylke ten Cate, zonder enige twijfel de grootste expert als het gaat om het berekenen van alle mogelijke zetelverdelingen in de Eerste Kamer, kan de bezoeker "pokeren" met de verkiezingsuitslag van de provincialestatenverkiezingen. Ik heb het voorafgaand aan dit debat eens geprobeerd en ik moet zeggen: er kunnen verrassende uitkomsten zijn. Dan moet je geen rekening houden met ideologische verwantschappen tussen partijen, maar de zaak als een zuiver rekenkundige exercitie zien. Ik was me daar nog niet zo van bewust, maar ik ben dan waarschijnlijk ook redelijk naïef op dit gebied. Ik begreep echter van het weblog dat Ten Cate voor de Volkskrant bijhield dat er zelfs fractievoorzitters zijn die hem om advies vragen. Ik heb nog een hoop te leren, denk ik dan.

Maar ergens is het toch vreemd: de verkiezing van de Eerste Kamer als een veredeld pokerspel met als inzet de verdeling van de restzetels. En dat is niet het enige. In mijn eigen partij heb ik mogen meemaken hoe voorkeurstemmen een zorgvuldig opgestelde, democratische kieslijst doorbraken, met alle gevolgen voor persoonlijke en partijpolitieke verhoudingen van dien. Daarin was overigens mijn partij geen uitzondering. Ook D66, GroenLinks, het CDA en de PvdA hebben hiermee te maken gehad en bij eerdere verkiezingen ook de VVD. Hoewel de verschillende partijen hiermee verschillend om zijn gegaan, zijn velen het met mij eens dat het doorbreken van de lijstvolgorde niet de schoonheidsprijs verdient. In mijn bijdrage wil ik bij twee zaken stilstaan: de rol van voorkeurstemmen en het aangaan van lijstverbindingen. Ten aanzien van het derde thema waarover vandaag is gesproken, het moment van het houden van verkiezingen voor de Eerste Kamer, sluit ik mij aan bij hetgeen de heer Noten met zijn bijdrage heeft gezegd.

Over beide onderwerpen heeft de commissie voor Binnenlandse Zaken de afgelopen tijd met de staatssecretaris van gedachten gewisseld. Daarbij is een aantal alternatieven de revue gepasseerd die ik ook in mijn bijdrage aan de orde wil stellen.

De discussie over wat nu een wenselijke kiesdrempel is voor de Eerste Kamer duurt al een tijdje. Midden jaren negentig besloot het kabinet-Kok deze drempel voor de Tweede Kamer te verlagen van 50% naar 25%. Het kabinet koos er echter ook voor om de voorkeursdrempel voor de Eerste Kamer te laten zoals zij was sinds de laatste grondwetswijziging van de jaren tachtig, namelijk om die op 50% te houden. Het belangrijkste argument daarvoor was dat het kabinet-Kok van mening was dat statenleden de taak hebben "de door het electoraat op hen uitgebrachte stemmen door te vertalen naar de samenstelling van de Eerste Kamer. Dat impliceert in beginsel een keuze voor een lijst en niet voor een bepaalde kandidaat. Een lid van de provinciale staten kent immers niet de voorkeur van zijn kiezers voor een bepaalde kandidaat. Hij kan alleen de eigen voorkeur volgen, maar die voorkeur doet in zijn keuze als kiesman weinig ter zake." Een verlaging van de voorkeursdrempel werd door het kabinet dan ook niet nuttig geacht.

In haar advies in 2005 ging deze een stap verder. Mede in licht van de verkleining van de provinciale staten, waardoor het aantal kiezers kleiner werd en daarmee de voorkeursdrempel makkelijker te halen, gaf de Kiesraad het kabinet mee de voorkeursdrempel voor de Eerste Kamer te verhogen. De Kiesraad vond het namelijk niet wenselijk "dat enkele statenleden de lijstvolgorde kunnen doorbreken". De brief van de staatssecretaris van 17 september jongstleden is daar niet helemaal helder over, maar het lijkt dat Balkenende IV daarin niet zonder meer meegaat. Gevraagd naar de wenselijkheid van een verhoging van de kiesdrempel stelt de staatssecretaris dat statenleden "uitstekend in staat geacht kunnen worden een afweging te maken tussen het partijbelang om tot een evenwichtig samengestelde fractie te komen en hun eigen wens een voorkeurstem uit te brengen". Dat is een interessant statement, vooral omdat in ieder geval twee coalitiepartijen bij de laatste Eerste Kamerverkiezingen zich grote moeite getroost hebben om hun eigen ps-leden nu juist de lijstvolgorde te laten respecteren. Ik had daaruit de indruk gekregen dat het volgens deze partijen nu juist niet de bedoeling was dat de statenleden een eigen afweging zouden maken. Maar goed, wie ben ik om mij daar druk over te maken?

Volgens mij geeft de regering met dit argument geen antwoord op de vraag of het kabinet het wenselijk vindt dat de kiesdrempel voor de Eerste Kamer wordt verhoogd. Moet mijn fractie daaruit concluderen dat de regering de huidige regelgeving adequaat vindt? Of heeft de regering in dezen geen opvatting? Mocht dit het geval zijn, dan lijkt de regering op dit onderwerp toch wat anders te denken dan een meerderheid van deze Kamer. Wij hebben het vandaag gehoord, maar ook tijdens de algemene beschouwingen van 2007 werd er door meerdere partijen de voorkeursdrempel geproblematiseerd.

Voor mijn fractie staat in ieder geval vast dat de huidige regelgeving op dit onderwerp niet voldoet. De bestaande praktijk waarin Eerste Kamerleden met voorkeurstemmen gekozen worden, staat op gespannen voet met het indirecte karakter van de Eerste Kamerverkiezingen. Statenleden kennen de voorkeur van de kiezer voor een bepaalde kandidaat niet. Het gaat bij voorkeurstemmen voor Eerste Kamerleden dan ook niet om de uiting van de Nederlandse kiezers, maar om de voorkeur van individuele statenleden voor een bepaalde kandidaat. Het is bijzonder aannemelijk dat in dit opzicht de voorkeur van de partij voor een bepaalde kandidatenvolgorde dichter bij de wensen van kiezers ligt dan die van minimaal twee statenleden die door middel van een voorkeurstem de lijstvolgorde kunnen doorbreken. Statenleden fungeren bij de verkiezing van de Eerste Kamer de facto als kiesmannen en -vrouwen en hun persoonlijke voorkeur doet in dit opzicht weinig ter zake. Zo dacht het kabinet-Kok I erover en zo denkt SP er ook over.

Dit argument wint zelfs verder aan kracht wanneer wij bedenken dat de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer, in ieder geval in onze partij en als ik goed geïnformeerd ben ook in andere partijen, democratisch door ons eigen partijparlement, de partijraad, wordt vastgesteld. In die context past het niet wanneer een beperkt aantal statenleden de mogelijkheid krijgt om, zonder helder mandaat van de kiezer, buiten de eigen partijdemocratie om, de lijstvolgorde te doorbreken. In dit opzicht is de meest elegante oplossing voor dit probleem het schrappen van de mogelijkheid om bij de Eerste Kamerverkiezingen een voorkeurstem uit te brengen.

Echter, een dergelijke oplossing behoeft een grondwetswijziging. Dit geeft de staatssecretaris terecht in haar brief van 14 maart aan. Een dergelijk grondwetswijziging is een tijdrovende procedure en in die zin is het goed te kijken naar alternatieven die op kortere termijn de voorliggende problemen kunnen verhelpen. In dit opzicht is het ophogen van de voorkeursdrempel naar 100% de meest interessante optie. Hoewel het in de praktijk het doorbreken van de lijstvolgorde niet onmogelijk maakt, maakt het dit wel dubbel zo lastig. Als ik het goed heb, kunnen wij in retrospectie vaststellen dat een kiesdrempel van 100% er in 2007 toe zou hebben geleid dat de lijstvolgorde op geen enkele plaats doorbroken zou zijn. Daarmee zou het probleem, zoals dat door de Kiesraad en mijn fractie wordt gesignaleerd, effectief verholpen zijn. Hoe kijkt de regering hiertegen aan? Hoe kijkt zij aan tegen de motie-Noten, waarmee hetzelfde wordt betoogd? Is zij bereid een dergelijke verhoging van de kiesdrempel ook daadwerkelijk in te voeren? Is zij verder bereid om dat tijdig te doen, zodat wij in 2011 geen gedoe meer krijgen met de kiezer die bij de verkiezingen voor provinciale staten niet weet wat er met zijn stem zal gaan gebeuren?

Dat brengt mij bij mijn volgende punt: de lijstverbindingen. De SP is op dit moment niet principieel tegen lijstverbindingen voor de Eerste Kamer. Daar waar partijen ideologische affiniteit met elkaar hebben en zelf de meerwaarde van een lijstverbinding zien, is het goed dat zij deze mogelijkheid krijgen. Echter, het bezwaar van mijn partij heeft betrekking op het feit dat lijstverbindingen worden aangegaan nadat de provincialestatenverkiezingen gehouden zijn en men in principe kan berekenen welke zetelverdeling er bij welke lijstverbinding uit zou komen. Dat kan leiden tot ondoorzichtige rekenarij en coalities die niet op inhoudelijke basis worden geformeerd, maar om redenen van opportunisme. Een dergelijk koehandel is wellicht interessant voor enkele geïnteresseerde mathematici, maar voor het grootste deel van de bevolking volledig onbegrijpelijk.

Daar zijn het democratisch proces en daarmee ook de kiezer niet bij gebaat. Het zou daarom goed zijn wanneer lijstverbindingen voor de Eerste Kamerverkiezingen voortaan tegelijk worden ingediend met de kieslijsten voor de statenverkiezingen; een lijstverbinding kan dan op het stembiljet voor de provinciale staten worden vermeld. Zo hebben politieke partijen, maar nog belangrijker, kiezers de mogelijkheid om deze lijstverbindingen van te voren in hun electorale afwegingen mee te nemen. Hoe kijkt de regering tegen dit voorstel aan? In de brief van 17 september stelt de staatssecretaris dat de regering de meerwaarde van lijstverbindingen ziet. Daarin verschilt zij niet van mijn partij. Maar is zij ook van mening dat het wenselijk zou zijn dat deze lijstverbindingen worden vastgelegd tegelijk met de lijsten die worden ingediend voor de verkiezingen voor provinciale staten? Dat is de inhoud van de andere motie van de heer Noten.

Het zou volgens mijn fractie goed zijn wanneer dit debat ertoe leidt dat op deze twee terreinen de bestaande regelgeving wordt aangepast. Dat is voor de Hylke ten Cates van deze wereld dan wellicht vervelend, hoewel ook zij klagen over de ondoorzichtigheid van de huidige gang van zaken, voor de kiezer zou het echter meer duidelijkheid betekenen. Dat is in de ogen van mijn fractie wel degelijk winst. Het maakt, ook internationaal, een mindere indruk als er met zetels gegoocheld kan worden bij de samenstelling van de Eerste Kamer. Wij mogen terecht met opgetrokken wenkbrauwen kijken naar de manier waarop het Britse Hogerhuis wordt samengesteld, maar dan is het wijs om ervoor te zorgen dat wij het op democratisch vlak optimaal doen en als het gaat om de nationale volksvertegenwoordiging alle waarborgen in acht nemen. Dat heeft iets te maken

met de splinter en de balk. Ik ben daarom benieuwd naar de reactie van de staatssecretaris.

De heer **Dölle** (CDA): Ik ben het vaak met u eens op dit punt. U redeneert dat, als de partij heeft besloten, degenen die werkelijk gekozen zijn, namelijk de statenleden, zich bij dat besluit moeten neerleggen omdat zij dat verplicht zijn tegen de kiezers die hen hebben gekozen. Ik vind dat wat te makkelijk. Waarom zeggen wij niet ronduit dat er een belang is dat de partij regie houdt over de lijst? Ik zou het daarbij niet over democratie willen hebben.

De heer **Vliegenthart** (SP): Volgens mij is dat belang er inderdaad. Ik ga alleen nog een stapje verder: ik heb de indruk dat de lijsten die door de partijen worden samengesteld, dichter bij de wensen van de kiezers staan dan de afwegingen van de individuele statenleden. In die zin gebruik ik het woord "democratisch".

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ik wil om te beginnen de staatssecretaris bedanken voor haar duidelijke brief in de aanloop naar dit debat en de heldere antwoorden naar aanleiding van de gestelde vragen. Dat moet een goeie aanzet kunnen zijn om te komen tot een betere manier om de verkiezing voor de Eerste Kamer te organiseren.

Jarenlang geloofde de Amerikaanse meteoroloog Edward Norton Lorenz niet dat de door hem bedachte "chaostheorie" van enige invloed zou zijn buiten zijn eigen, kleine vakgebiedje. Lorenz ontdekte in 1961 bij het narekenen van een atmosfeermodel aan het Amerikaanse technologie-instituut MIT iets raars. Lorenz, wiskundige van opleiding maar in de oorlog omgeschoold tot weerman, zag op die dag hoe zijn computermodel opeens verschillende uitkomsten gaf, terwijl de uitgangspunten van het model gelijk waren gebleven. Na lang zoeken ontdekte Lorenz dat een miniem verschil in de begincondities voor enorme afwijkingen in de resultaten van het model kon zorgen. Het effect dat Lorenz had gevonden, is bekend geworden onder de naam vlindereffect, vanwege de uitspraak dat de vleugelslag van een vlinder in Brazilië een tornado in Texas kan veroorzaken.

Vandaag blijkt dat de chaostheorie van Lorenz zeer van toepassing is op de verkiezing van de Eerste Kamer. Ik wil dat graag aan de hand van een voorbeeld illustreren. Het feit dat de Partij voor de Dieren op dit moment slechts met één zetel in dit huis is vertegenwoordigd -- dat zal nog anders worden in de toekomst -- valt te verklaren uit de chaostheorie van Lorenz in combinatie met het Hylke ten Cate-effect. Collega Vliegenthart sprak er al over.

Op basis van de na de verkiezingen tot stand gekomen lijstverbinding van de Partij voor de Dieren met GroenLinks, zou een mogelijke restzetel zijn toegevallen aan GroenLinks. Doordat Tinus Snyders van Mooi Utrecht, mogelijk geïnspireerd door rekenmeester Ten Cate, zijn stem uitbracht op de Partij voor de Dieren, zou de restzetel echter toevallen aan de Partij voor de Dieren. Ware het niet dat een statenlid van GroenLinks in Noord-Holland, in kennelijke verwarring, niet één stemvakje rood kleurde, maar zeven. Daardoor werd haar stem ongeldig en ging de restzetel die voortvloeide uit de lijstverbinding niet naar de Partij voor de Dieren, maar naar de SP. Tegelijkertijd leverde de nasleep een vertrouwensbreuk op tussen de statenfractie van GroenLinks en het statenlid dat weigerde haar zetel ter beschikking te stellen en verderging als fractieloos statenlid. Dat leverde dus de twaalfde zetel op voor de SP, die niet ging naar nummer twaalf op de kandidatenlijst van de SP, maar naar nummer achttien, die als lid van de provinciale staten op zichzelf had gestemd en de stemmen kreeg van vier collega-statenleden in Overijssel en van een statenlid uit Drenthe. Omdat de SP intern een andere procedure had afgesproken inzake voorkeurstemmen, werd het genoemde statenlid gevraagd de zetel ter beschikking te stellen van een hoger geplaatste kandidaat. Dat werd geweigerd en leidde tot het royement van het Kamerlid. Hij nam vervolgens als onafhankelijke, niet partijgebonden vertegenwoordiger zijn zetel in de senaat in. Zo kon het gebeuren dat de Partij voor de Dieren meer stemmen kreeg dan D66, maar slechts de helft van de zetels haalde van D66 en meer zetels in de provinciale staten had dan de SGP en in de Eerste Kamer toch maar de helft van het aantal zetels kreeg van de SGP.

Dit is een lang verhaal, maar het vertelt wel het directe gevolg van de getrapte wijze waarop de verkiezingen van de Eerste Kamer zijn georganiseerd. Die manier komt de binding tussen kiezers en gekozenen niet ten goede. Het besluit van het kabinet-Kok om de kiesdrempel voor de Eerste Kamer te laten zijn zoals dat sinds de jaren tachtig het geval was, namelijk 50%, werkt in de hand dat verschillende voorkeursacties van de provinciale staten leidden tot vijf voorkeursbenoemingen in dit huis.

De kiesraad heeft aangegeven dat de verkleining van het aantal leden van provinciale staten een reden kan zijn om de voorkeursdrempel te verhogen. Het ligt inderdaad voor de hand om dat te doen, omdat in het huidige stelsel twee statenleden van bijvoorbeeld Zuid-Holland voldoende voorkeurstemmen voor een willekeurige kandidaat kan opleveren om deze kandidaat, onafhankelijk van zijn of haar plaats op de kandidatenlijst, zeker te laten zijn van een benoeming in de Eerste Kamer.

Er kan nauwelijks gesproken worden van evenredige vertegenwoordiging wanneer twee leden van een provinciaal parlement een doorslaggevende stem kunnen hebben in de benoeming van een vertegenwoordiger van een landelijk parlement. Om die reden zou het wenselijk zijn om de voorkeursdrempel voor de verkiezingen voor de Eerste Kamer te verhogen tot 100%; daarom heb ik de motie van de heer Noten meeondertekend. Dit is een eenvoudige ingreep die zeer doeltreffend kan werken om dit ontstane manco op te heffen of in elk geval sterk in te perken. Graag hoor ik hierop een reactie van de staatssecretaris.

Het blijft de vraag of gekozen moet kunnen worden voor lijstverbindingen na afloop van de verkiezingen, zoals rekenmeester Ten Cate stelt. Hij heeft zich in zekere zin ontwikkeld tot een onbezoldigd ondervoorzitter van de Eerste Kamer doordat zijn adviezen de Kamer een wezenlijk ander aanzien geven. Zonder de adviezen van Ten Cate en zonder lijstverbindingen achteraf, was de kans groot geweest dat D66 en de SGP elk een zetel minder hadden gekregen en het CDA en de VVD elk een zetel meer. Dat zou bij een aantal stemmingen in de Eerste Kamer duidelijk tot een andere uitslag hebben geleid. Het gaat immers niet om zomaar twee zetels, maar om balancing votes.

Hoewel ik niet ongelukkig ben met het feit dat de twee restzetels op deze wijze bij twee kleine fracties terecht zijn gekomen in plaats van bij het CDA en de VVD, zijn er vragen te stellen over het aangaan van lijstverbindingen nadat de verkiezingsuitslag voor provinciale staten is vastgesteld. Het zou goed zijn om te bezien of er regels te stellen zijn aan het aangaan van lijstverbindingen, bijvoorbeeld door de uiterlijke datum daarvan te vervroegen tot voor de verkiezingen van de provinciale staten. Ook dat voorstel van de heer Noten steun ik. Beter nog zou het zijn de kiezer zelf te laten besluiten of zijn stem voor provinciale staten gelijkluidend moet zijn aan zijn stem voor de Eerste Kamer door deze twee verkiezingen op één dag te laten plaatsvinden en niet langer in getrapte vorm. De grondwetswijziging die daarvoor noodzakelijk is, is weliswaar gecompliceerd en tijdrovend, maar doet recht aan de band tussen kiezer en gekozene en voorkomt de stoelendans na de verkiezingen voor de provinciale staten die er voor veel kiezers uit ziet als een klucht die niet meer van deze tijd is. Is het kabinet bereid een wijziging van de Grondwet in deze zin te overwegen? Graag hoor ik een reactie van de staatssecretaris.

Klachten over het feit dat de kiezer vervreemd raakt van de politiek en van zijn democratisch gekozen vertegenwoordigers, maken noodzakelijk dat van tijd tot tijd serieus nagedacht wordt over stelselwijzigingen die meer recht doen aan de moderne opvattingen die kiezers kunnen binden en meer interesse kunnen opleveren voor het werk van de volksvertegenwoordiging. Het is goed om serieus te bezien hoe de systeemfouten van dit moment te repareren zijn voordat een stelselwijziging realiteit kan worden. Een verhoging van de voorkeursdrempel en een limitering van de termijn waarbinnen lijstverbindingen kunnen worden aangegaan, liggen daarbij het meest voor de hand.

Je kunt van de Eerste Kamer veel zeggen of vinden, maar niet dat de chaostheorie van toepassing zou moeten zijn op de verkiezing van de leden.

*N

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. De verkiezingen van de leden van de Eerste Kamer zijn indirect. Dat moet ook zo blijven want een direct gekozen Eerste Kamer leidt tot een te strak politiek mandaat. Volgens mij zou deze Kamer dan juist de functie verliezen die zij heeft als laatste stadium van het wetgevingstraject: zij kijkt naar de kwaliteit en de consistentie van wetgeving en beoordeelt het werk van de Tweede Kamer en de regering onder andere op uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid.

Hoe binden wij de leden van de provinciale staten aan een draagvlak dat door de meeste partijen via een ledencongres wordt gegeven aan een lijst die zij indienen? Daar gaat het om. Ik ben het volstrekt eens met de woordvoerders die voor mij spraken. Ik heb de moties van de heer Noten van de Partij van de Arbeid dan ook ondertekend. De lijsten voor de Eerste Kamer en dus de lijstverbindingen voor de Eerste Kamer moeten bekend zijn voordat de verkiezingen van de provinciale staten plaatsvinden. Wij hebben de leden van de provinciale staten aangewezen als degenen die de Eerste Kamer kiezen. De kiesmannen hoeven zich niet te houden aan het mandaat dat zij hebben gekregen door de kiezers bij de verkiezing van de provinciale staten. Zij moeten zich houden aan het mandaat dat het ledencongres heeft gegeven aan een lijst voor de verkiezing van de Eerste Kamer die is ingediend door de partijen. Dat electoraat, het ledencongres van de politieke partijen, is een representatiever electoraat voor de politieke partij dan het beperktere electoraat van de leden van de provinciale staten, die een mandaat hebben gekregen door de kiezers bij de verkiezing van de provinciale staten. De morele binding van het lid van provinciale staten is dus niet gebaseerd op zijn directe verkiezing door de kiezers in de provincie, maar moet gebaseerd zijn op de volgorde van de lijst die door het ledencongres van een politieke partij is vastgesteld.

Als wij een probleem hebben met de beperking van de vrijheid van een lid van de provinciale staten, geef ik de staatssecretaris in overweging om het electoraat voor de Eerste Kamer te verbreden. Ik bedoel daarmee niet te zeggen dat de leden van de Eerste Kamer direct door de kiezers moeten worden gekozen, maar wel dat wij eens de mogelijkheid moeten verkennen dat de leden van de Eerste Kamer worden gekozen door alle in Nederland gekozen volksvertegenwoordigers. Dat zijn de leden van de Tweede Kamer, de leden van de gemeenteraden en de leden van de provinciale staten. Is de staatssecretaris bereid om deze mogelijkheid te verkennen? Daarmee verbreed je het electoraat en daarmee bind je alle volksvertegenwoordigers aan de functie die de Eerste Kamer volgens ons staatsbestel heeft. Ik vraag de staatssecretaris of zij van plan is om ons bij brief te laten weten wat haar overwegingen zijn op dit punt. Ik sluit hiermee overigens aan bij een suggestie die oud-collega Witteveen van de senaatsfractie van de Partij van de Arbeid al eens heeft gedaan.

Ik heb het al gehad over verbreding van het electoraat, de morele binding, het moment van indiening van de lijst en het aangaan van lijstverbindingen. Resteert de voorkeurstem. Gezien de morele binding die een statenlid naar mijn mening moet hebben aan de uitspraak van een

ledencongres van de partij, vind ik dat de voorkeursdrempel naar 100% moet. Je zou de principiële vraag kunnen stellen of een voorkeurstem nog mogelijk moet zijn wanneer de statenleden, de partijen en wij hier met z'n allen vinden dat die morele binding vooral is aan de uitspraak van het congres. Ik hecht eraan dat zij, ook al zijn ze kiesmannen, toch op zeker moment de keuze kunnen maken om in afwijking daarvan om hun moverende redenen, waarbij de lat dan wel wat hoger ligt, een voorkeur kunnen spreken voor een kandidaat die dan wel de hele kiesdeler gehaald moet hebben. Om die reden hebben wij de motie over het verhogen van de voorkeursdrempel naar 100% ondersteund. Gezien de tijd laat ik het hierbij, want dit is in de kern waar de fractie van GroenLinks voor staat. Voor de rest sluit ik mij aan bij de woordvoerders voor mij.

*N

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter. De Eerste Kamer heeft een ander profiel dan de Tweede Kamer, en laat zich daar als chambre de réflexion ook op voorstaan. Toch is de Eerste Kamer naar samenstelling niet helemaal maar wel in vrij vergaande mate een doublure van de Tweede Kamer en dus spelen doorgaans hier in de Eerste Kamer toch ook dezelfde politieke tegenstellingen, met een kijk vanuit dezelfde invalshoek, als in de Tweede Kamer. Minder pregnant, wat meer beschouwend, maar toch. Wat dat betreft ben ik het eens met collega Noten dat juist dit waarschijnlijk de noodzaak vormt tot voortdurende bezinning op de legitimatie hier, want dit instituut moet zich als zodanig legitimeren.

Ik ben het ook met collega Noten en collega Koffeman eens dat er misschien wel mogelijkheden zijn om hiervoor een radicale oplossing te vinden, maar ik zou een andere zoeken dan zij. Ik kom hier straks graag op terug, maar met hen constateer ik dat de kans dat dit radicaal, op korte termijn gebeurt natuurlijk niet heel groot is en dus lijkt het verstandig om te proberen vanuit de bestaande situatie enkele verbeteringen aan te brengen. De briefwisseling tussen de Kamer en de staatssecretaris was daarop gericht en daar moeten wij ons ook op richten.

De twee min of meer acute problemen die aanleiding geven tot discussie zijn de werking van het systeem van voorkeurstemmen en de werking van het systeem van lijstverbindingen. Om met het laatste te beginnen: het lijkt ons onlogisch om lijstverbindingen te laten sluiten op het moment dat het effect daarvan al met een heel grote mate van waarschijnlijkheid kan worden voorspeld, want dat beïnvloedt uiteraard het gebruik dat ervan wordt gemaakt en dat speelt een rol in de onderhandelingen die kunnen plaatsvinden. Daarbij zal waarschijnlijk meer voor wat, hoort wat plaatsvinden dan wanneer de uitkomst nog niet bekend is. Daardoor wordt het ideologische gehalte van de lijstverbinding kleiner en dat is niet de bedoeling.

Volgens de staatssecretaris is dit op te lossen door ofwel de kandidaatstelling te vervroegen, namelijk tot voor de provincialestatenverkiezingen, ofwel door niet lijsten van kandidaten maar deelnemende partijen een verbinding te laten aangaan, ofwel door deze mogelijkheid helemaal af te schaffen. Ons uitgangspunt zou zijn dat de samenstelling van de kandidatenlijsten door de politieke partijen mede gestuurd moet kunnen worden door de uitslagen van de provinciale verkiezingen. Als dat helemaal niet meer het geval is -- en ik denk dat dit bij een aantal politieke partijen nu al niet het geval is -- dan is er toch eigenlijk geen redelijkheid meer te ontdekken in het laten kiezen van de Eerste Kamer door de statencolleges.

Ik hoop dat de staatssecretaris dat met mij eens is, en dat zij dus ook dezelfde conclusie wil trekken dat de kandidaatstelling in ieder geval niet moet worden vervroegd. Het aangaan van verbindingen tussen partijen die van plan zijn lijsten in te gaan dienen, levert zulke bezwaren niet op en dat zou dus onze voorkeur hebben. Dat er een mogelijkheid is om stemmen te behouden voor bredere politieke stromingen die anders misschien als restzetel heel ergens anders naartoe zouden gaan, blijft in ons wat versnipperde politieke landschap natuurlijk toch zinvol.

Daarbij aanhakend het volgende. Binnen een lijst- of partijverbinding wordt een restzetel toegekend op basis van grootste overschotten. Ik heb er wel begrip voor dat het systeem van grootste gemiddelden zoals geldt voor de verdere restzetelverdeling daarna, het meeste recht doet aan het grondwettelijke uitgangspunt van een evenredige verdeling van de zetels. Naar mijn gevoel is de ervaring in de praktijk toch dat een systeem van grootste overschotten makkelijker uit te leggen is als eerlijk en makkelijker wordt ervaren als eerlijk dan het systeem van grootste gemiddelden. Dus: wat is eerlijk? Zou er niet wat voor te zeggen zijn, maar dat vergt ook een handeling op langere termijn, om gewoon bij alle verkiezingen met grootste overschotten te gaan werken? Dat snapt iedereen en dat vindt iedereen redelijk. Graag hoor ik hierop commentaar van de staatssecretaris.

Dan kom ik op de voorkeurstemmen. Als het uitgangspunt is dat de Eerste Kamer moet worden samengesteld vanuit de situatie in de provincies -- en dat is mijn uitgangspunt -- dan is de mogelijkheid van voorkeurstemmen wél zinvol. Want het is dan legitiem voor een statenlid om af te wegen de redenen die binnen de partij geleid hebben tot een bepaalde lijstvolgorde en de redenen die er binnen een provincie kunnen zijn om daar niet tevreden mee te wezen. Dat er bij de huidige regeling wel wat gauw sprake is van een voorkeurszetel botst met het systeem waar wij in de praktijk van uitgaan, namelijk van de landelijk bepaalde lijsten.

Veel ernstiger lijkt mij dat die invloed op de voorkeurszetels heel onevenwichtig is, in die zin dat twee statenleden uit een volkrijke provincie een zetel kunnen bepalen, terwijl daarvoor in een kleinere provincie veel meer nodig is. Dat is natuurlijk wel in overeenstemming met het vertegenwoordigde aantal stemmen, maar het doet

geen recht aan het idee dat de provincies, álle provincies, merkbaar en zichtbaar invloed op het resultaat, de samenstelling van de Kamer, moeten kunnen hebben.

De heer **Noten** (PvdA): Dat betekent ten principale dat de waarde van de individuele stem afhankelijk is van de waarde van de provincie waarin deze persoon woonachtig is. Dat geeft al aan dat die stem niet zonder meer als zijn stem beschouwd kan worden. Als dat zo zou zijn, zou je zeggen: one man, one vote, maar het is niet one man, one vote, maar one man, een heleboel votes. Bent u het niet met mij eens dat wij daarmee dit systeem ten principale al hebben losgelaten?

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Het systeem blijft dat de Eerste Kamer wordt gekozen door statenleden, dus vanuit de provinciale politiek. Dat idee zou ik overeind willen houden. Het uitgangspunt daarbij is uitdrukkelijk: evenredigheid naar de achterliggende kiezers die de provincie vertegenwoordigt. Zonder af te doen aan het uitgangspunt dat er vanuit de provinciale politiek wordt gekozen zou je dat anders kunnen benaderen. Je kunt als uitgangspunt nemen dat de provincies meetellen in verhouding tot het aantal mensen dat zij achter zich hebben, maar je kunt ook zeggen dat de provincies een-op-een meetellen, dus elke provincie evenveel. Dat is een heel ander uitgangspunt dan wat wij nu hebben en dat zou ik ook niet willen aanbevelen, maar misschien zouden wij dit wel in het hoofd moeten houden. Er zijn ook systemen denkbaar waarbij de vertegenwoordiging niet plaatsvindt op grond van het aantal mensen, maar vanuit de gedachte dat elke deelnemende eenheid zichtbare invloed moet kunnen hebben. Dan wordt die vertegenwoordiging niet op achterliggende aantallen, maar op een veel evenrediger verdeling gebaseerd. Dat zou een mogelijkheid zijn.

Voorzitter. Ik ga door met mijn betoog. Deze wijze van doen doet geen recht aan het idee dat al die provincies merkbaar en zichtbaar invloed op het resultaat zouden moeten kunnen uitoefenen. Om de provinciale inbreng in de Kamer beter zichtbaar te maken dan nu het geval is, zou een bepaling van voorkeurszetels op basis van one man one vote, dus op basis van ongewogen stemmen, ongeacht de stemwaarde, een heel ander gevoel geven. Misschien zou het niet eens een heel ander resultaat geven, maar wel een heel ander gevoel. Het zou ook een heel mooi hybride stelsel opleveren. Gerekend naar de vertegenwoordigde lijsten, partijen, blijft er dan immers volledig sprake van evenredige vertegenwoordiging. De binding van de Kamer met de provinciale achterban wordt veel duidelijker, want de op de lijsten geplaatste kandidaten worden meer afhankelijk van de stemmen van niet alleen de statenleden in Zuid-Holland, maar van alle statenleden. De Kamer wordt dan meer dan nu een Kamer waarin de provincies zich vertegenwoordigd kunnen voelen. Dat is niet helemaal terug naar de Republiek met zijn soevereine provincies, maar het is wel een stap naar meer zichtbare provincies. Daarmee kom ik automatisch terug bij het begin van mijn verhaal: het zou uiteindelijk ook heel anders kunnen.

In de aanloop naar de laatste statenverkiezingen in 2007, en dus ook naar de laatste Eerste Kamerverkiezingen, is er door de Stichting Het Nieuwe Stemmen een enquête gehouden onder 400 kandidaat-statenleden. Daarvan vond toen 28% dat de Eerste Kamer een echte vertegenwoordiging van de provincies zou moeten worden. Iedere provincie zou een vast aantal zetels moeten krijgen. Kijk, dat zou een echte verandering betekenen in de wijze waarop de Kamer wordt samengesteld, en waarschijnlijk ook in de samenstelling van de Kamer gelet op de partijvertegenwoordiging. Het zou waarschijnlijk betekenen dat het regionale profiel van de Kamer veel scherper zou worden, ten koste van het politieke profiel. En dat laatste, een minder scherp politiek profiel, kan bijdragen aan het beeld van een politiek afstandelijker gezelschap dan de Tweede Kamer. Het verzwakt het beeld van doublure van de Tweede Kamer, het versterkt de beoordeling van de wetgeving en het algemene regeringsbeleid vanuit een andere invalshoek dan de Tweede Kamer, namelijk vanuit de effecten op andere niveaus dan alleen het macroniveau. Het laatste kon nog wel eens een extra stimulans zijn voor de reflectie op doelmatigheid en uitvoerbaarheid.

De heer **Noten** (PvdA): U noemt in uw bijdrage een regionaal profiel en een politiek profiel als twee tegengestelde zaken. Ik begrijp dat niet. Hoe kun je een regionaal profiel hebben zonder een politiek profiel? U bent er toch het levende bewijs van dat die twee dingen samengaan?

De heer **Ten Hoeve** (OSF): De invalshoek puur vanuit de politieke partijen zou in de praktijk nog wel eens een andere kunnen zijn dan de invalshoek vanuit de eigen regionale situatie. U kunt dat ook daaraan zien dat de standpunten van vertegenwoordigers van een partij in willekeurige provinciale staten makkelijk kunnen afwijken van de standpunten van landelijke vertegenwoordigers van dezelfde politieke partij. Die verschillen zouden op deze manier een rol kunnen gaan spelen in de afwegingen van de Eerste Kamer. Dat zou wel degelijk een grote verandering kunnen betekenen.

Ik wilde eigenlijk zeggen: ik neem aan dat de staatssecretaris deze ideeën niet onmiddellijk juichend omarmt. In de genoemde enquête kiest ook 32% ervoor om op een heel andere wijze tot radicale veranderingen te komen, namelijk om de Eerste Kamer door middel van directe verkiezingen te laten samenstellen, dus helemaal niet meer via de provincies. Dat echter 28% van de geënquêteerden dat idee in 2007 steunde, geeft wel aan dat er toch in vrij ruime kring in de provincies behoefte is om de binding met de Eerste Kamer te versterken. Van die 28% mogen wij aannemen dat zij niet allereerst in de Randstad, maar vooral elders te vinden zijn. Het zou de bedoeling moeten zijn om de Eerste Kamer uitdrukkelijker te zien als een lichaam waarin de provincies vertegenwoordigd zijn. Misschien kan de staatssecretaris eens aangeven hoe zij hier

tegenaan kijkt. Zou daarbij een andere opzet voor het tellen van de voorkeurstemmen niet een mooie stap in de goede richting kunnen zijn? Ik wacht de beantwoording met spanning af.

*N

De heer **Yildirim** (Fractie-Yildirim): Voorzitter. Ook ik dank de staatssecretaris voor haar heldere analyse met betrekking tot de verkiezing van de Eerste Kamer.

Alle parlementaire verkiezingen hebben grote betekenis voor de kandidaten, voor de politieke partijen en vooral voor de burger. Bij een democratische verkiezing staat centraal hoe de stem van de individuele kiezer tot uiting komt. Dat is naar mijn mening ver te zoeken wanneer het gaat om de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer. Dat wil ik toelichten op basis van drie punten. Ten eerste is de instandhouding van de geheimhouding (conform de wetgeving) niet mogelijk. Ten tweede kan het democratische gehalte van de verkiezingen ernstig onder druk komen te staan door de invloed van de politieke partijen om de kiezer te intimideren. Zie als voorbeeld het recente besluit van een partij om statenleden te verbieden, op andere kandidaten op de lijst te stemmen dan alleen op de nummer 1 van de kieslijst. Ten derde worden de kiezers, of in de praktijk de statenleden die het mandaat hebben gekregen van de burger om te stemmen, niet in staat gesteld om zonder last en ruggespraak hun stem uit te brengen.

Voorzitter, hiermee komt mijn fractie tot de conclusie dat de verkiezingen van de Eerste Kamer heel aardig zijn, maar een democratisch proces kunnen wij die verkiezingen niet noemen. Dat betekent dat de huidige wetten, zoals artikel 53, lid 2, artikel 67 en artikel 129, zesde lid van de Nederlandse Grondwet, niet goed uitvoerbaar zijn. Dat moet zich de Kamer toch aanrekenen. De gedachte om de kiesdrempel bij de verkiezing van de Eerste Kamerleden te verhogen naar 100%, ondermijnt elk democratisch gehalte van deze verkiezingen. Zo kunnen politieke partijen die in besloten kring een lijst opstellen, mede door de beperking van het vrije kiesgedrag van de kiezer, de kiezer hun eigen wil opleggen. Dat is in strijd met de Grondwet en het is een vorm van kwantitatieve machtsdemocratie. Wij wijzen dan ook de motie af die daarover is ingediend.

Gelukkig zijn er vele politieke partijen die inzien dat de kiezer helemaal niet dom is. In de geschiedenis van de Eerste Kamer zijn tot nu toe slechts 22 personen op basis van voorkeurstemmen gekozen. De meeste politieke partijen hebben niet al te veel moeite met deze uitkomst. Zij hechten belang aan de mogelijkheid van het doorbreken van de kieslijst en dat is juist de aanwinst van een democratische verkiezing.

Het is een feit dat de burger als kiezer zijn mandaat geeft aan de statenleden en daarmee aan de politieke partijen, die op hun beurt de Eerste Kamerleden kiezen. Gezien dit feit ziet mijn fractie geen reden om de kiesdrempel voor Eerste Kamerleden te verhogen. Een verhoging van de kiesdrempel leidt tot centralisatie van de democratie en daarmee tot een beperking van de vrijheid van de kiezer. Daar zijn wij op tegen.

Mijn fractie en partij kiest voor de directe democratie, voor de vrijheid aan de basis. Dan kunnen ook deskundige personen, aanspreekbare mannen en vrouwen worden gekozen. We stellen dan ook voor om de huidige wet te handhaven of liever nog te kiezen voor het verlagen van de kiesdrempel voor de verkiezing van de Eerste Kamer. Wat is er eigenlijk op tegen om de Grondwet te veranderen, zodat samen met de verkiezingen van de Tweede Kamer of van provinciale staten ook de verkiezing voor de Eerste Kamer wordt gehouden?

Ik verzoek te staatssecretaris om in te gaan op het feit dat statenleden door hun politieke partij worden verplicht om op nummer één van de lijst te stemmen. Hoe verhoudt zich dat met de Grondwet? Onzes inziens is dat in strijd met de Grondwet. De vraag is dan hoe het kabinet denkt de Grondwet op dit punt te handhaven.

Mijn fractie heeft geen er bezwaren tegen om de lijstverbinding of een verbinding van verschillende politieke partijen voorafgaand aan de verkiezingen voor de provinciale staten te laten plaatsvinden.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Ik schors de vergadering voor de dinerpauze. Over vijf minuten neemt het College van Senioren een aanvang.
**

De vergadering wordt van 17.25 uur tot 18.30 uur geschorst.

*B
!Economische Zaken!

Aan de orde is de voortzetting van het **beleidsdebat** over **effectiviteitsverantwoording in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2009 (31700-XIII) en van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Fonds economische structuurversterking voor het jaar 2009 (31700-D)**.

*N

Minister **Van der Hoeven**: Voorzitter. Ik zal in mijn inbreng in eerste plaats ingaan op alles wat met de kredietcrisis te maken heeft in zijn algemeenheid, innovatie, de relatie tussen markt en overheid, duurzaamheid, ondernemerschap en regionaal beleid. Dan kom ik op het hoofdstukje over de verantwoording. Vervolgens kom ik op het FES. Daarnaast heb ik nog een aantal overige opmerkingen over vragen die ik niet kwijt kon in een van de andere drie blokjes.

Ik dank de Kamer voor haar opmerkingen en haar inbreng. Toen ik naar de heer Van den Berg

luisterde, dacht ik: hé, minister van rentmeesterschap, dat is toch eigenlijk wel een heel betekenisvolle opdracht. Toen ik er verder over nadacht, dacht ik: dat is het gebruiken en het ontwikkelen van talenten en mensen tot hun recht laten komen als ondernemers of als kenniswerker, maar ook de verantwoording hebben voor een systeem waarin groei, duurzame groei, nodig is. Daarmee wordt eigenlijk antwoord gegeven op de behoefte van burgers. Die behoeften veranderen in de tijd.

Als je kijkt naar de verantwoordelijkheid voor het systeem, gaat het ook over randvoorwaarden die je moet invullen om die andere zaken als rentmeester tot zijn recht te laten komen, zoals subsidies, fiscaliteit en vestigingsvoorwaarden. Een rentmeester moet steeds alert zijn op verantwoordelijkheden. In dit geval is het dus de verantwoordelijkheidsverdeling tussen de overheid, de markt, verbanden van burgers en burgers zelf. Wat een rentmeester ook wil weten, is wat het oplevert. Met andere woorden: wat is het effect van wat je doet?

Ik kom dan al heel snel uit bij het debat van vandaag, waarin het gaat over de effectiviteit van het beleid van EZ. De heer Terpstra vroeg zich al af of alles wel een-op-een meetbaar is, per begrotingsjaar, in output en in outcome. Deze Kamer heeft niet voor niets gezegd dat op een aantal punten een meerjarige aanpak nodig is omdat niet na één jaar te zeggen is of iets werkt of niet. De effectiviteit van beleid moet dus ook in de tijd worden gezien. Sommige zaken zijn effectief na een jaar, sommige na twee jaar en sommige op wat langere termijn. Je moet wel altijd kunnen aangeven wat je doet en met welk effect je het doet.

Ik ga in op een aantal punten dat ik net noemde. Gaandeweg beantwoord ik de vragen. De staatssecretaris zal uiteraard ingaan op de vragen die op zijn terrein liggen, dus administratieve lasten, maatschappelijk verantwoord ondernemen en alles wat te maken heeft met ondernemen in het buitenland.

De huidige situatie is niet eenvoudig. Wij hebben te maken met zware economische tijden. Er is een crisis die zijn oorsprong vond in de financiële sector, maar die wij op dit moment langzaam maar zeker zijn effecten zien krijgen op de gehele economie en het bedrijfsleven. Een situatie van neergang is niet zo bijzonder. Die komt vaker voor en is ook vaker voorgekomen. Wat nu gebeurt, is echter wel bijzonder. Het is heel snel gegaan. Op Prinsjesdag verwachtten wij nog 1,25% groei voor Nederland in 2009. Nu verwacht de Europese Commissie een krimp van maar liefst 2%.

De reikwijdte van de neergang is globaal, wereldwijd. In een open economie als de Nederlandse heb je daar veel last van. Bovendien is de kredietverlening aan bedrijven in de problemen gekomen. Anders dan in andere perioden van conjuncturele neergang, is juist de financiële sector het bijzondere probleem. Ik weet dat banken altijd ten tijde van economische neergang kritisch zijn ten opzichte van kredietverlening, kritischer dan in goede tijden. Nu zijn zij dat in het bijzonder. Dit betekent dat zaken veilig moeten worden gesteld. Een van de eerste zaken die wij veilig hebben gesteld, is de goedwerkende financiële sector. Dat moest ook, want stelt u zich eens voor dat die omvalt. Moet u zich eens voorstellen: het hele betalingsverkeer, alles wat te maken heeft met uw eigen salaris. Het gebruik van pinautomaten, noem maar op. Op het moment dat een financiële sector niet goed functioneert, als daar problemen ontstaan doordat banken omvallen, heb je een probleem voor Nederland en voor de Nederlandse economie als geheel.

Maar het gaat om meer zaken. Het gaat om investeringen in duurzaamheid en innovatie, die essentieel zijn voor de groei van een economie, nu en op langere termijn. Ik kom hier zo dadelijk op terug. Via de maatregelen die wij beschikbaar hebben, kun je als overheid -- en dus ook als ministerie van Economische Zaken -- helpen om het verschil te maken.

Het zijn bedrijven zelf die ondernemen en investeren, maar mevrouw Sylvester heeft gelijk: het bedrijfsleven moet wel iets hebben aan wat wij doen, anders werkt het niet. Als wij investeringen in duurzaamheid en innovatie in tijden van crisis veronachtzamen, krijgen wij daar later heel veel spijt van. Ook daar kom ik op terug.

Het gaat er nu om dat wij niet alleen kijken hoe je door de crisis heen komt, maar hoe je aan de finish staat, aan het einde van die crisis. Want dat bepaalt eigenlijk je startpositie voor de periode die daarna komt. Wij hebben er veel gesprekken over gevoerd met het bedrijfsleven wat je niet moet doen. Een aantal dingen werkt niet. Je moet geen maatregelen nemen waarvan je later spijt krijgt. Als je maatregelen neemt die op de korte termijn effectief lijken maar op de langere termijn slecht uitpakken, heb je het niet goed gedaan. Ik denk bijvoorbeeld aan de blijvende arbeidsduurverkorting en de VUT in de jaren tachtig. Dat leek een oplossing voor de arbeidsmarkt op de korte termijn, maar het heeft heel veel jaren en zelfs tot nu toe geduurd -- ik hoef alleen maar het woord "lerarentekorten" te noemen -- voordat die nadelige uitwerking op de arbeidsdeelname van veel mensen weer een beetje in de goede richting is gegaan.

Wat je verder niet moet doen, is denken dat je met grootschalige, ongerichte investeringen en bestedingen van overheden een wereldwijde economische neergang kunt voorkomen. Dat gaat gewoon niet. Wij moeten ook niet vergeten dat ons eigen begrotingsbeleid, waarin wij tegenvallende inkomsten bijvoorbeeld niet direct compenseren met bezuinigingen, ook al stimulerend werkt. Ons eigen begrotingsoverschot van ongeveer 1% bbp in 2008 slaat om in een tekort in 2009. Als je heel ongerichte, grote stimulansen gaat doen, zonder dat je je afvraagt waar zij terechtkomen, gelet op onze open economie, is dat niet effectief.

Het derde wat je niet moet doen, is slecht presterende bedrijven overeind houden. Het klinkt hard, maar in elke recessie gaan bedrijven over de kop en komen er ook weer nieuwe bij. Dat is een proces van vernieuwing. Leer op dat punt van het verleden. Het helpt echt niet om aan het roer te staan van bedrijven die ook in de toekomst niet

levensvatbaar zullen zijn. Kijk dus ook wat bedrijven zelf doen.

Het laatste wat je niet moet doen, heeft te maken met protectionisme. Daarmee richt je schade aan aan onze concurrentiepositie. Wij plukken al jaren de vruchten van onze overheid, dus laten wij dat vooral ook blijven doen in de toekomst.

Tot slot moet je geen onverantwoord hoge staatsschuld hebben. Niet de rekening doorschuiven naar de volgende generaties. De heer Terpstra vroeg hoe de minister van Economische Zaken betrokken is bij het beleid ten aanzien van de banken. Alles wat wij doen, of het nu gedragen en verteld wordt door de minister van Financiën of door de minister van Economische Zaken, is een kabinetsaanpak, en zo hoort het ook. Uiteraard heb ik goed contact met mijn collega-ministers daarover en zij met mij, en worden via de onderraden van het kabinet en de ministerraad ook zaken afgestemd.

Wat daarnaast voor mij van belang is, is dat nauwe contact met bedrijven en brancheorganisaties, met werkgevers- en werknemersorganisaties, om te zien wat de actuele ontwikkelingen zijn, om te inventariseren waar bedrijven ook echt behoefte aan hebben. Dat is heel belangrijk, want de werkelijkheid waarmee bedrijven worden geconfronteerd, komt niet direct naar voren uit macro-economische statistieken. Dat weet u allemaal net zo goed als ik, want dat zijn statistieken die gebaseerd zijn op naar het verleden en die een grote lijn aangeven. Maar waar bedrijven mee worden geconfronteerd, is de werkelijkheid.

De heer Van den Berg vroeg of ik kan aangeven welke lessen worden getrokken om een dergelijke crisis -- ik neem aan dat hij de financiële crisis bedoelt -- te voorkomen en daarop in een eerder stadium in te spelen.

Laat ik één ding vooropstellen. Het is uiteraard de minister van Financiën die gaat over financiële markten en de werking van het financiële stelsel, maar ik heb er natuurlijk wel mee te maken. Wij hebben een aantal lessen getrokken.

Wat doen wij bijvoorbeeld? Het beloningsbeleid aanpakken, het versterken van de governance van financiële instellingen, het garanderen van de onafhankelijkheid van kredietbeoordelingsbureaus en het aanpakken van het businessmodel van financiële instellingen, zodat diegene die verantwoordelijk is voor risicovolle investeringen daarvoor de financiële verantwoordelijkheid blijft dragen. En uiteraard ook een strenger toezicht door de toezichthouder.

Die transparantie van financiële instellingen is natuurlijk het probleem waarom het draait. Dat is ook waarmee de minister van Financiën op dit moment aan het werk is. Laat ik het voorbeeld noemen van de problemen met betrekking tot de onduidelijkheid van risico's bij het herverpakken en doorverkopen van leningen, die securitisatie. Op zichzelf is daar niets mis mee. Het gaat pas fout als niet meer duidelijk is bij wie de risico's liggen, bij wie de verantwoordelijkheid ligt om terug te gaan naar de rentmeester.

Dat heeft de sector ook zelf geconstateerd en er wordt dus heel goed gekeken wat nut en noodzaak is van het aanscherpen van de regels, zodat je helder krijgt waar de risico's liggen.

Mevrouw Kneppers heeft gevraagd of wij aan de slag gaan met voorstellen die zijn gedaan om bedrijfstakken die het moeilijk hebben te ondersteunen, zoals het naar voren halen van projecten in de woning- en de wegenbouw. Dat is eigenlijk een vraag die aansluit bij datgene wat je wel moet doen. Laat ik daarmee beginnen.

In de eerste plaats zijn het de contacten met bedrijven en werkgeversorganisaties. Het is ongelofelijk belangrijk dat je weet wat er in ondernemend Nederland speelt. Want het is ondernemend Nederland dat ook zorgt voor banen. Dan zie je dat problemen en kansen dichtbij elkaar blijken te liggen. Als je een maatregel neemt, moet je ook bekijken of die inderdaad soelaas heeft gegeven. Wat in ieder geval aan de orde komt, is bekijken welke projecten naar voren kunnen worden gehaald. Dat is in de Tweede Kamer gevraagd door de heer Slob. Wij kijken op welke manier wij goede projecten naar voren kunnen halen, ook op een zodanige manier dat het helpt voor de sector waarvoor het bedoeld is. Mevrouw Kneppers weet net zo goed als ik dat een deel van de de bouwsector nu in problemen is, maar afhankelijk van de plek in de keten komen die problemen pas later. Dus de maatregelen moeten aansluiten bij de cyclus die bijvoorbeeld in de bouwsector aan de orde is. Het is heel belangrijk dat wij dit ook goed in de gaten blijven houden.

Het tweede wat wij moeten doen, is bedrijven helpen aan een goede toegang tot kredieten. Mevrouw Kneppers was de eerste die daarover sprak. Gezonde bedrijven moeten kredieten kunnen blijven krijgen om te investeren. Dat is ook de achtergrond dat de borgstellingsregeling voor het midden- en kleinbedrijf. Dat is een van de eerste dingen waarvoor ik heb gepleit. Dan gaat het niet over heel grote bedragen extra, maar de bedragen die je aan garanties, aan borgstelling kunt bieden zorgen ervoor dat je veel meer kunt lenen, veel meer krediet kunt krijgen. Dat is het punt waarom het gaat.

Hetzelfde hebben wij gedaan bij de groeifaciliteit -- eigenlijk ook een garantiefaciliteit -- voor grotere bedrijven. Dat is ook een mogelijkheid om tot een plafond van 1,5 mld. gegarandeerd te krijgen. Dat betekent dat je tot zo'n 3 mld. aan bankgaranties kunt gaan. Dus eigenlijk is het een hefboomwerking, waarbij je met een ogenschijnlijk klein bedrag wel een heleboel bedrijven de steun in de rug kunt geven die zij nodig hebben, door hen zelf te laten ondernemen. Je gaat niet op hun stoel zitten.

Een ander element is de exportkredietverzekering. Ook dat is iets waardoor het mogelijk blijft dat ook met name op het punt van de export bedrijven hun verplichtingen kunnen nakomen.

Wat wij in ieder geval blijven doen, is bedrijven stimuleren om te blijven investeren in vernieuwing en duurzaamheid. Op dit moment

staan de langetermijninvesteringen in research and development en in duurzaamheid best onder druk, ook omdat het moeilijk is om kredieten te krijgen voor risicovolle investeringen. Het zijn wel vaak juist die investeringen die bepalend zijn voor onze toekomstige concurrentiepositie. Ik zei al dat wij de wereldwijde economische neergang niet kunnen tegenhouden. Wij kunnen echter wel bevorderen dat bedrijven in tijden van crisis blijven investeren in verduurzaming en innovatie.

Bij innovatie zijn twee zaken van belang. In de eerste plaats moet de vraag worden gesteld wat de effecten van de crisis zijn voor de innovatie. In de tweede plaats moeten wij ons afvragen wat wij kunnen doen op de korte en de langere termijn. Ik doe dat niet alleen, maar samen met het bedrijfsleven. Gisteren is een aantal gesprekken gevoerd en ook morgen zal een aantal gesprekken worden gevoerd. Vorige week is onder andere gesproken met de bouw, met innovatieve bedrijven en met de automotivesector. Tijdens deze gesprekken bekijken wij wat de effecten van de crisis zijn op de innovatie en hoe wij de negatieve effecten kunnen bestrijden. Daarvoor moeten wij weten hoe het zit met de kenniseconomie en wat er gebeurt met de private research and development. Daarvoor moeten wij ook weten welke onderzoeksinstellingen van vitaal belang zijn voor ons onderwijs- en innovatiesysteem. Welke onderzoeksinstellingen hebben een "systeembelang" voor innovatie in Nederland?

In deze gesprekken hoor ik dat men het belang van research and development onderkent. Daarover mag geen misverstand ontstaan. Investeringen in innovatie kunnen echter zeker onder druk komen te staan. Mijn gesprekspartners geven mij een aantal adviezen. Zo adviseert men mij om niet iets ingewikkelds te bedenken. Men zegt: houd het eenvoudig en doe iets wat snel effect oplevert. Verder adviseert men mij om maatregelen te nemen die direct aangrijpen op de problemen. Te denken valt aan het overeind houden van de belangrijke onderzoekslaboratoria. Uiteindelijk moeten de maatregelen uiteraard bijdragen aan de structuurversterking van de economie en het oplossen van maatschappelijke problemen.

Op dit moment bezien wij een aantal opties samen met het bedrijfsleven. Men moet mij namelijk ook zeggen wat werkt, want ik ga niet iets doen wat ikzelf uit mijn duim heb gezogen. Wij bezien dus wat de mogelijkheden zijn om met de WBSO de kennisontwikkeling door bedrijven op peil te houden. Dit is in overeenstemming met wat de Tweede Kamer met een motie beoogt die is ingediend tijdens het VAO dat in december over innovatie is gehouden. Wij bezien ook welke mogelijkheden er zijn om met kredieten ruimte aan bedrijven te bieden om te innoveren. Met bijvoorbeeld het innovatiekrediet kan direct worden aangegrepen op de problemen die de bedrijven ervaren. Wij bezien ook hoe wij kennis in de regio kunnen consolideren. Wij moeten namelijk voorkomen dat onderzoekspersoneel verdwijnt. Bedrijven zien zich mogelijk genoodzaakt om te bezuinigen, met name op de research and development die verder van de markt staat. Samen met het bedrijfsleven zoeken wij hoe wij via publiek-private arrangementen zaken bedenken waarbij R&D-personeel gedeeltelijk en tijdelijk binnen de publieke kennisinfrastructuur kan werken, bijvoorbeeld aan maatschappelijke thema's. Ons denken daarover is nog niet afgerond. Wij moeten namelijk dingen doen die aansluiten bij de problemen waarmee bedrijven komen. Deze gesprekken voer ik op dit moment met bedrijven.

De heer Van den Berg vraagt op welke manier wij in innovatie investeren. De WBSO breiden wij uit met 115 mln. tot zo'n 514 mln. in 2011. De innovatiekredietregeling is van start gegaan. Vanuit het FES wordt substantieel geïnvesteerd in kennis en innovatie. Er is 111 mln. voor het starten van de maatschappelijke innovatieprogramma's, 168 mln. voor investeringen in grootschalige researchinfrastructuur en zo'n 500 mln. voor selectieve continuering van projecten in onderwijs, kennis en innovatie. In reactie op de vraag over de WBSO kan ik zeggen dat wij op dit moment bezien op welke manier wij de innovatie-inspanningen van het Nederlandse bedrijfsleven kunnen steunen en hoe de WBSO daarbij een rol kan spelen. De uitkomst van deze verkenning zal bij de voorjaarsnota duidelijk worden. Een en ander heeft immers financiële implicaties.

De heer Terpstra vroeg of ik iets zag in een spoedwet innovatie. Hij stelde voor om de spoedwet wegen uit te breiden met alternatieve energieprojecten. De spoedwet wegen is bedoeld om een groot aantal knelpunten in het wegennet versneld en vereenvoudigd aan te kunnen passen. Dat is prima. Het gaat daarbij om versnelling van de besluitvorming, de rapportageplicht en de inspraakprocedures. Bij innovaties spelen inspraakprocedures echter geen rol. Besluitvorming met inspraakprocedures die meer jaren vergen, speelt ook geen rol. Ik ben wel een voorstander van het versnellen van de subsidieverlening en van het reduceren van de rapportageplicht, zeker als het gaat om het stimuleren van innovatie. Daarom ben ik bezig om de instrumenten die wij hebben te vereenvoudigen. Ik werk dus niet aan een spoedwet, maar wel aan versnelling en vereenvoudiging van procedures.

De heer Terpstra vroeg ook of ik mogelijkheden zie om innovatiewerkers binnenboord te houden op een manier die te vergelijken is met de regeling van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid rond de WW. Ik zei zojuist al dat ik het probleem zie van innovatie- en kenniswerkers en van mensen die zich met research and development bezighouden. Wij moeten het echter wel zo inrichten dat wij het probleem daadwerkelijk oplossen. Ik zei zojuist dat ik daarover gesprekken voer met het bedrijfsleven. Dit probleem moet je in feite in de regio oplossen. Hierop kom ik uiteraard terug als ik zover ben.

Ik kom op de rol voor markt en overheid. Ik zoek de oplossing van de crisis niet alleen in meer overheid. Zo simpel is het niet. Een veel grotere rol voor de overheid is niet het algemene recept om tot een oplossing te komen. Bij de banken heeft de overheid een bepaalde verantwoordelijkheid

genomen, want er is een bank overgenomen en daarvoor is een prijs betaald. Dit wil niet zeggen dat wij alle banken moeten overnemen. Ik moet er niet aan denken, want de overheid is geen bankier. Dat zal de overheid ook nooit worden. Er zal nog een ander probleem ontstaan als wij een exitstrategie moeten bedenken. In de tussentijd is in Europa een heel ander level playing field ontstaan. Dit zal niet gemakkelijk zijn.

De overheid moet de markt niet permanent en op tal van terreinen verstoren met extra publiek eigendom, extra regels en extra sturingsinstrumenten. Daarmee moeten wij oppassen. De heer Schouw vroeg in dit verband of wij werken aan nieuwe studies en scenario's over de andere rollen en verhoudingen tussen overheid en bedrijfsleven. Deze onderwerpen hebben altijd op de agenda gestaan en kunnen nooit van de agenda worden afgevoerd. Wij moeten immers voortdurend bezien hoe nieuwe verhoudingen tussen markt en overheid kunnen leiden tot betere resultaten voor de economie en de maatschappij. Wij leren daarbij uit van het verleden en bekijken toekomstige ontwikkelingen.

Vorig jaar heb ik de evaluatie van het marktwerkingsbeleid naar de Kamer gestuurd. Daaruit blijkt dat wij veel aan dit beleid te danken hebben. Marktwerking is echt geen vies woord. Wij moeten allen bezien hoe wij maatwerk kunnen leveren. Daarvoor is een case-by-caseaanpak nodig. Wij bezien daarbij de sector, de regio, het technologiegebied en de inzet van private partijen. Wij zullen dit echter altijd samen moeten doen. Bij de maatschappelijke innovatieprogramma's moeten wij bijvoorbeeld gezamenlijk optrekken. Als wij dat niet doen, bereiken wij onvoldoende. Dat vind ik erg belangrijk.

Sommige terreinen laten wij over aan de markt. Daarbij is mijn uitgangspunt dat ondernemers de ruimte moeten krijgen om te ondernemen. Zij moeten elkaar kunnen inspireren om tot vernieuwing te komen. Dat heeft ons altijd welvaart gebracht. Wij moeten bedrijven daarbij niet in de weg zitten. Vermindering van de regeldruk speelt daarbij een rol, maar het voorstel voor een Wet markt en overheid, dat binnenkort in de Tweede Kamer aan de orde komt, speelt daarbij ook een rol. Sommige terreinen laten wij aan de overheid. Wij hebben samen afgesproken dat de energienetwerken in overheidshanden blijven, juist vanwege de publieke belangen die daarmee samenhangen. Vaak gaat het echter om een combinatie van markt en overheid.

De heer **Schouw** (D66): Wellicht neem ik een loopje met de waarheid als ik zeg dat de vorige minister van Economische Zaken altijd benadrukte dat hij ook minister van consumentenbelangen was. Hij vond de consumentenbelangen heel belangrijk. Naar ik aanneem vindt men dit op het departement nog steeds. Als dat zo is, dan zou EZ ideeën kunnen ontwikkelen over bijvoorbeeld de woningbouwcorporaties of de zorginstellingen. Ook daarbij gaat het over markt en overheid. Het gaat niet alleen om de energiebedrijven en de KPN's. Ontwikkelt de minister vanuit het consumentenbelang scenario's of neemt zij deel aan gesprekken daarover? Ik heb dit punt niet kunnen terugvinden in de begroting.

Minister **Van der Hoeven**: Dat staat ook niet in de begroting, wat in feite een wet is die mij legitimeert een aantal uitgaven te doen. Wij praten weleens over de tegenstelling tussen consumentenbelangen en ondernemersbelangen; overigens zijn ondernemers vaak ook consument.

Je hebt beide nodig -- beide zitten in het departement -- om te zorgen voor een goeddraaiende economie. U hebt gelijk dat marktwerking en consumentenbelangen enerzijds en dienstverlenersbelangen anderzijds niet alleen op het terrein van EZ zitten, maar ook op andere terreinen; dan houd ik het even bij onderwijs en volkgezondheid. Over die zaken moet je kabinetsbreed een afweging maken, maar de vakminister moet de keuzes naar voren brengen. Je moet vanuit EZ echter niet zeggen: ja maar, ik ga toch over de relatie tussen markt en overheid, dus ik ga het even doen. Dat moet je niet doen! Je moet daarentegen wel met elkaar blijven overleggen en vooral het evenwicht tussen enerzijds het belang van de consument en anderzijds het belang van de aanbieder, de dienstverlener of de producent in de gaten houden.

Overigens wordt er soms heel gechargeerd over gesproken, maar in Nederland is echt nergens sprake van ongebreidelde marktwerking. Overal zijn door de overheid opgestelde regels; overal worden publieke belangen geborgd en daarbinnen kan de markt opereren. Gaat het altijd goed? Nee, niet altijd; dan moet je ingrijpen en dat gebeurt ook. Vaak is sprake van partnerschappen tussen markt en overheid, zoals maatschappelijke innovatieprogramma's, waarbij de kracht van innovatie in de markt wordt gebruikt voor het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Het gaat dus niet om markt óf overheid, maar om en-en. Je moet per terrein bezien wat het beste middel is om het beoogde doel, een welvarend, duurzaam en ondernemend Nederland, te realiseren. Het gaat altijd om de mensen van dit land; daar doe je het voor!

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Ik hoor u heel duidelijk zeggen dat het gaat om en-en.

Minister **Van der Hoeven**: Inderdaad.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): In de departementale visie gaat het om én overheid én markt. Ik heb echter in mijn betoog de nuanceverschillen proberen aan te geven. Wij hebben in de afgelopen periode te maken gehad met een terugtredende overheid. Aan de hand van een aantal voorbeelden in de financiële sector heb ik aangegeven dat de overheid nu weer optreedt. Bent u het met mij eens dat wij juist nu in een periode zitten waarin de overheid moet optreden en niet langer moet terugtreden?

Minister **Van der Hoeven**: Ja, maar optreden betekent niet altijd het overnemen van de verantwoordelijkheid; dat wordt weleens door elkaar gehaald. Optreden kan ook betekenen dat je zorgt dat bedrijven kunnen blijven ondernemen, zeg ik ook tegen mevrouw Kneppers die duidelijk pleit voor wat met de kredietverlening, dus meer liquiditeit in de bedrijven, te maken heeft. Ook dat is optreden. Wij hebben bijvoorbeeld de willekeurige afschrijving weer mogelijk gemaakt. Ook dat is optreden. Het betekent echter niet dat je op de stoel van de ondernemer moet gaan zitten. Dat is het verschil!

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Dat ben ik met u eens. Ik heb ook aangegeven dat wij het ondernemen in Nederland aan de Nederlandse ondernemers moeten overlaten. Ik ben er vast van overtuigd dat zij dat veel beter kunnen dan de overheid. De overheid moet echter in deze tijd wel specifieke maatregelen treffen, zodat ondernemers kunnen blijven ondernemen. Dat bedoel ik met "optreden". Moet de overheid, uw ministerie, juist in deze periode niet zeggen "Het is en-en", maar "Wij moeten eens nadenken. Wat moeten wij bedenken om het die ondernemer mogelijk te maken -- en makkelijker te maken -- om datgene te doen wat hij moet doen?" Moet u niet met stimuleringsprogramma's of met fiscale maatregelen komen? Dat is mijn punt.

Minister **Van der Hoeven**: Dat was zojuist nu net mijn betoog. Dat moet je niet vanuit het departement doen, maar samen met het bedrijfsleven. Je moet wel van tevoren weten of de te nemen maatregelen het gewenste effect sorteren. Op dit moment bekijken wij dus wat je moet voor innovatie, voor kenniswerkers en voor het behoud van R&D-kracht; als u daar op doelt, geef ik u gelijk. Daarin speelt die WEPI een rol, maar ook de regio, net als de mogelijkheid om de kenniswerkers wellicht tijdelijk ergens anders te laten werken. Ik ga geen voorstel doen, voordat ik het heb doordacht met de bedrijven zelf. Ik wil namelijk weten of wat ik wil en wat de bedrijven willen, ook bereikt kan worden door de voor te stellen maatregelen.

Natuurlijk vraagt men naar allerlei mogelijkheden die leiden tot een verruiming van de liquiditeit. Daarom hamer ik zo op het verlenen van kredieten door banken aan het bedrijfsleven. Daar ben ik in oktober mee begonnen en toen werd tegen me gezegd: waar heb je het over, uit de statistieken blijkt helemaal niet dat het nodig is. Toen kwamen de eerste signalen binnen en ik ben nog altijd blij dat wij doorgezet hebben, te beginnen met het mkb-borgstellingskrediet. Als u tegen mij zegt: je moet daarmee doorgaan, dan ben ik het helemaal met u eens. Gelukkig zei u zelf ook dat wij niet op de stoel van de ondernemer moeten gaan zitten; volgens mij zijn wij het meer met elkaar eens dan u misschien denkt.

Voorzitter. Daarmee kom ik, in hetzelfde blokje, bij duurzaamheid en energie. Daar zitten mogelijkheden, waarbij wij ons inderdaad moeten realiseren dat ook al is er een kredietcrisis, de klimaatproblemen niet verdwijnen. De doelstellingen voor energiebesparing en voor duurzame energie gaan niet weg; die moeten blijven. Met name de heer Schouw maakte op dat punt een aantal indringende opmerkingen. Ik ben het zeer met hem eens dat juist de investeringen bij de groene revolutie eigenlijk medebepalend zijn voor onze toekomstige concurrentiepositie. Dat betekent dat de Stimuleringsregeling Duurzame Energie, maar ook, waar mogelijk, de WBSO of de innovatiekredieten ingezet worden, zodat er een win-winsituatie ontstaat. Dat kan. Ook op die terreinen is het wellicht mogelijk zaken naar voren te halen. Binnen mijn eigen departement ben ik daar nu ook mee bezig. Het is waar dat de kredietcrisis kansen biedt. Dat kan door te investeren in innovatie en infrastructuur, maar ook in duurzaamheid. Ik herhaal dat ik momenteel bekijk wat wij op dat punt verder kunnen doen. Daarbij denk ik onder andere een aantal suggesties van bijvoorbeeld de D66-fractie, zoals decentrale energieopwekking -- erg belangrijk -- of de elektrische auto, het versneld isoleren van huizen, het combineren van innovatief werk, energie en klein ondernemerschap in projecten. Op dit moment verkennen wij de mogelijkheden voor extra investeringen in energiebesparing in de gebouwde omgeving, in wind op zee, in CCS en in duurzame energiemaatregelen, zoals de zonnepanelen. Ik ben trouwens blij dat ik bij mijn aantreden als minister van EZ alles wat met zonne-energie te maken heeft, weer prominent op de agenda heb gezet, want een van mijn voorgangers had dat onderwerp eraf gehaald.

De heer Van den Berg vroeg of wij bereid zijn om het bedrijfsleven extra impulsen te geven door te investeren in energiebesparende maatregelen. Energiebesparing kan mogelijke negatieve effecten hebben: voor burgers en bedrijven is het lastiger om daarvoor een bancaire lening te krijgen. Wij hebben onder andere de garantieregeling voor energiebesparende investeringen aangekondigd, waarmee huiseigenaren geld lenen voor investeringen, zodat hun energierekening omlaag gaat. Wij kijken ook naar een aantal andere mogelijke maatregelen ter vermindering van de effecten van de kredietcrisis. Dat wordt nog besproken en het is dus echt nog te vroeg om daar allerlei uitspraken over te doen.

Er is in ieder geval de EIA (Energie Investeringsaftrek). Deze fiscale stimuleringsregeling is bedoeld ondernemers die investeren in energiebesparing of in duurzame energie. Deze investeringsaftrek van 44% levert 11% netto voordeel op. Dat geld heb je dan als liquiditeit in je bedrijf. Hiervoor is een budget van 145 mln. beschikbaar. Dan kun je zeggen: wat is nu 145 mln., maar daarmee wordt wel jaarlijks voor 1,3 mld. aan investeringen in energiebesparing en duurzame energie gestimuleerd. De bedragen zijn dus klein, maar de effecten zijn groot en daar gaat het uiteindelijk toch om.

Tegen de heer Terpstra beaam ik dat het isoleren van woningen een van de mogelijke maatregelen is die de effecten zeker kunnen verminderen. Ik heb al aangegeven dat wij

daarnaar kijken. Het woningwaarderingsstelsel biedt de mogelijkheid van een hogere huur als sprake is van afzonderlijke voorzieningen, zoals een hoogrendementsketel en warmte-isolatie. Een verhuurder kan dus al zorgen voor een lagere energierekening voor zijn huurders en de investeringen op dat punt terugverdienen. Het geldt echter voor een bepaalde groep huurders.

Mevrouw Sylvester vroeg of ik iets kan doen in het kader van de overdrachtsbelasting en de onroerendezaakbelasting. Daarover heeft mevrouw Sap in de Tweede Kamer een motie ingediend bij de behandeling van het Belastingplan 2009. Er komt een nieuwe brief over de mogelijkheden voor verdere fiscale vergroening. Dan worden de fiscale opties meegenomen, maar ik weet nog niet wat de uitkomst daarvan is. Het is de bedoeling die brief in mei naar de Tweede Kamer te sturen. Mevrouw Sylvester vroeg ook hoe het zit met de teruglevering van kleinschalige energiewinning op perceelniveau. Ja, dat kan zeker. Je wekt het kleinschalig op en wat je niet gebruikt, lever je aan het elektriciteitsnet. Duurzame opties, zoals zon-PV en eventueel kleine windturbines, worden gesubsidieerd via de SDE-regeling. Ook het eigen verbruik loopt daarin mee. Wat dat betreft zijn er meer mogelijkheden dan op dit moment worden gebruikt, maar wij gaan ermee verder, want het is inderdaad een optie voor de toekomst.

Bij het op wat grotere schaal decentraal opwekken en het invoeden op het net doet zich een ander probleem voor. Dat speelt bijvoorbeeld in het Westland. Daar wordt energie opgewekt. Het overschot zou moeten worden ingevoed in het net, maar daar heeft men de oplossing gevonden in de vorm van een vrijwillig congestiemanagement. Op dit moment ligt in de Tweede Kamer een voorstel voor, op basis waarvan dit een wettelijke basis krijgt, zodat met name de voorrang voor duurzaam in de toekomst goed kan worden geregeld.

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Het is heel goed dat de minister zo enthousiast is over decentrale energieopwekking. In Duitsland heeft de minister geregeld dat sprake is van een gegarandeerde prijs voor producenten. Daardoor is de investering heel rendabel. De Duitsers hebben massaal geïnvesteerd in decentrale energieopwekking. Is de minister bereid om daar ook een slag in te maken?

Minister **Van der Hoeven**: Eigenlijk niet. In de SDE-regeling is gekozen voor een subsidiëring van de onrendabele top, waarbij het subsidiebedrag fluctueert met de onrendabele top. Je gaat er dus nooit op verliezen, maar je hebt ook geen windfallprofit. Dat is het probleem waar Duitsland op dit moment tegen aanloopt. Dat moeten wij niet doen. Ik heb wel in de Tweede Kamer aangegeven dat ik zeer zeker kijk naar alternatieven voor het stimuleren van duurzame energie. Als wij er iets van kunnen leren, doen wij dat zeker, maar als deze regeling ervoor zorgt dat ook wij te maken krijgen met windfallprofit, dat men dus meer aan subsidie krijgt dan men eigenlijk verdient, dan moeten wij er niet aan beginnen.

De heer **Schouw** (D66): Dat begrijp ik, maar Duitsland heeft dit wel goed gedaan. In een paar jaar tijd heeft men daar een flinke slag gemaakt en is er een heel innovatieve industrie ontstaan. Ik zou dat heel graag in ons land ook zien gebeuren.

Minister **Van der Hoeven**: Dat begrijp ik. Ten aanzien van zonne-energie hebben wij al een slag gemaakt, maar wij lopen wel achter bij Duitsland. Dat klopt. Zij waren er eerder bij. Ze hebben het stabiele investeringsklimaat gebruikt om de markt te tijd te geven zich te ontwikkelen. Dat is ook waar. Wij zetten verder in op de duurzame energie door zon, wind en energie-efficiency. Hier wreekt zich wel iets. Dit leidt van begrotingsjaar op begrotingsjaar namelijk niet meteen tot resultaat. Daar is een iets langere periode voor nodig. Ik vind ook dat partijen zich aan langjarige trajecten moeten committeren en grootschalig zouden moeten investeren in duurzame energie, energie-efficiency en slimme netwerken. Met behulp van de doelstellingen van Schoon en Zuinig kunnen de eerste stappen worden gezet. Wij gaan volgend jaar kijken waar wij staan met Schoon en Zuinig.

De heer Terpstra verwacht van mij dat ik niet blindelings achter elke hype aanloop. Dat ga ik niet doen, want daar ben ik veel te nuchter voor. Je moet op een gegeven moment wel zo ver komen dat je op een aantal borden aan het schaken bent. Dan gaat het zowel om duurzame energie, energiebesparing als om innovatie. Dat betekent financiële prikkels in de vorm van subsidies voor duurzame energie, maar ook via normen, zoals de minimumefficiency-eisen die voortkomen uit de Richtlijn ecodesign. Het gaat dus niet om of-of, maar om en-en. Wij laten ons geen zand in de ogen strooien door één belang heel groot uit te meten. Ook dan moeten wij kijken naar de andere mogelijkheden om duurzame energie te bevorderen.

De heer **Terpstra** (CDA): Dank voor het heldere overzicht. Ik las in de krant dat mevrouw Cramer ook met een energiebesparingsfonds is begonnen. Wat is de relatie tussen dit overzicht van de minister en dat aparte idee van het energiebesparingsfonds?

Minister **Van der Hoeven**: Mevrouw Cramer gaat over alles wat te maken heeft met de gebouwde omgeving. Op een bepaald moment moet je ervoor zorgen dat je op verschillende borden aan het schaken bent. Dat doen wij ook. De samenwerking met mevrouw Cramer is overigens uitstekend. Als wij het een keer achter de schermen niet met elkaar eens zijn, dan lossen wij dat op. Een en ander bijt elkaar niet, want het energiebesparingsfonds ziet vooral op de gebouwde omgeving.

Dat brengt mij tot het ondernemerschap. Wij hebben de doelen voor het ondernemerschap voor 2011 behoorlijk scherp geformuleerd. Wij willen een groter aandeel ondernemers. Wij willen een groter aantal snelle groeiers. Wij willen ook meer mensen die niet alleen nadenken over het

opzetten van een onderneming, maar die onderneming ook echt starten. Een paar concrete resultaten. Op dit moment is het aantal ondernemers als percentage van de beroepsbevolking 12. Volgens het World Economic Forum zijn wij nr. 1 op het gebied van mededingingsbeleid en technologische infrastructuur. Dat komt niet voor niets. Dat komt onder andere door concrete maatregelen, zoals het beperken van de regeldruk, het aantrekkelijk houden van het fiscale klimaat voor ondernemers, de bb-mkb waardoor bancaire financiering voor het mkb mogelijk wordt, innovatieprestatiecontracten waarbij zo'n 650 bedrijven zijn betrokken, de acht innovatieprogramma's met 1500 deelnemers en de 28 projecten via de regeling Ondernemerschap en onderwijs, zodat mensen op jonge leeftijd al in contact komen met alles wat ondernemer zijn betekent. Dat zijn ongelooflijk belangrijke dingen. Ik noem de doorgroei van bedrijven. Wij hebben bedrijven gevraagd een top tien van hindernissen op te stellen die de doorgroei van bedrijven verhindert. Dat is iets wat de staatssecretaris in het kader van de administratievelastendruk voor zijn rekening neemt. Wij zijn gestart met een programma voor snelle groeiers. De eerste 50 bedrijven zijn gestart. Het is de bedoeling dat deze bedrijven binnen vijf jaar een groeispurt maken naar een omzet van 20 mln. Dat zijn de potentiële toppers van morgen die op deze wijze extra ondersteuning krijgen. Ik heb ze volgend jaar echter nog niet bij de hand. De insteek is helder. De uitkomst binnen nu en vijf jaar is ook helder.

De heer **Reuten** (SP): Een groeiend aantal ondernemers is een concrete doelstelling. De minister spreekt over 12%. Ik neem aan dat daar ook een groot aantal zzp'ers bij zit. Zij verhuren zich veelal onder aan bedrijven. Dat zijn geen werknemers, maar in verkapte zin lijkt het er een beetje op. De minister begrijpt wel wat ik bedoel. Dit soort cijfers moet je dus wel zuiveren van deze vertekeningen. De minister spreekt ook over snelle groeiers, maar je moet dan wel bezien of sprake is van een groter bestand aan snelle groeiers zonder dit beleid.

Minister **Van der Hoeven**: Laat ik eerst de vraag over zzp'ers beantwoorden. Dit zijn zelfstandig ondernemers. Of zij nu in onderaanneming werk verrichten of zelfstandig, zij blijven zelfstandig ondernemer. Een groot deel van de zzp'ers groeit uit tot zelfstandig ondernemer met personeel en tot werkgever. Zij gaan verder. Dat is een keuze die men zelf maakt. Ik vind het eerlijk gezegd bewonderenswaardig dat zo veel mensen op dit moment niet in loondienst gaan maar zelfstandig willen zijn, dat zij kiezen voor die andere route. Ik zie daar niets mis mee.

De andere vraag betreft de groeiers. Ik begrijp wat de heer Reuten bedoelt. Wij hebben het programma opgestart. Vijftien bedrijven zijn daarvoor geselecteerd en doen er op dit moment aan mee. Dit betreft de eerste tranche. De heer Reuten wil weten of deze bedrijven zonder de maatregel van de snelle groeier ook de groeispurt zouden maken, als zij geen coaching en opleiding kregen, en niet werden ondersteunend met inzet van het instrumentarium. Tja. Wij hebben de bedrijven uitgezocht. De heer Reuten kan niet van mij verwachten dat ik de vraag beantwoord of zij ook een snelle groei zouden doormaken als wij ze niet hadden uitgezocht. Dat weet ik niet.

De heer **Reuten** (SP): Ik wil alleen dat de minister zich op dit punt bewust is van de statistiek.

Ik begrijp wel wat de minister zegt over de zzp'ers, maar ik hoop dat zij mij ook begrijpt. Er zijn veel zzp'ers die de facto, vaak min of meer gedwongen door de omstandigheden, niet formeel maar wel materieel werknemer zijn. Ik vind dat de minister ook moet kijken wat de statistieken precies zeggen over deze groep. Zij moet zich afvragen of de statistieken haar vertellen wat zij moet weten. Zij moet zich niet door de cijfers om de tuin laten leiden.

Minister **Van der Hoeven**: Maar ook niet door de statistieken.

De heer **Reuten** (SP): Statistieken bestaan uit cijfers, maar je moet kijken wat de strekking daarvan is.

Minister **Van der Hoeven**: Dat ben ik met de heer Reuten eens. Je moet kijken wat er achter de cijfers zit. Als hij dat bedoelt, ben ik het met hem eens. Op dit moment constateer ik bij zzp'ers twee dingen. Een aantal zzp'ers is lid geworden van de FNV. Daarmee zijn zij echter nog geen werknemer, dat is iets anders. Verder kiest een aantal mensen er bewust voor om niet in loondienst te gaan. Dat kan een aantal redenen hebben. Eerlijk gezegd ben ik blij dat men die keuze maakt, in plaats van bijvoorbeeld achter de geraniums te gaan zitten. Die keuze zou men ook kunnen maken. Ik heb liever dat men ervoor kiest om zzp'er te worden. Stiekem hoop ik dat een aantal van die zzp'ers zelfstandig ondernemer met personeel wordt en later werkgever van meerdere mensen.

De heer **Reuten** (SP): Ik denk dat de minister en ik het op dit punt eens zijn. Ik vind het prima dat zij ondernemerschap wil stimuleren, maar zij moet dan wel kijken of dit precies is wat zij wil. Het is prima dat er een grote groep zzp'ers is, maar de groep die materieel werknemer is, is denk ik niet de groep die de minister in eerste instantie op het oog had.

Minister **Van der Hoeven**: De heer Reuten wil mij een uitspraak ontlokken die ik niet ga doen. Ik weet namelijk niet waarom men ervoor kiest om zzp'er te zijn. Er zijn verschillende redenen. Het gaat mij echter te ver om te zeggen dat deze mensen de facto werknemers zijn, want dat zijn zij natuurlijk niet. Zij werken zelfstandig en kiezen ervoor om in onderaanneming bepaalde activiteiten uit te voeren. Daarmee zijn zij nog geen werknemer.

Voorzitter, dit brengt mij op de vragen en opmerkingen over het FES. Het voorstel voor de nieuwe FES-wet ligt bij de Raad van State. Wij beogen daar in ieder geval een stabiele, vaste FES-

voeding mee. In de wet wordt vastgelegd wat de minimumvoeding is. Het is de bedoeling dat er daardoor minder schommelingen optreden. De nieuwe FES-wet is in het voorjaar klaar. Ik hoop dat deze na behandeling in de Tweede Kamer snel in de Eerste Kamer terechtkomt, want daar draait het natuurlijk om.

Er is gevraagd wat de waarde is van de toezegging dat de voeding nooit minder dan 1,7 mld. kan zijn. Bij de ontwerpbegroting is twee keer afgeweken van de FES-wet. De nieuwe FES-wet was er toen nog niet. Straks is deze er wel en dat betekent dat je afwijkingen niet meer nodig hebt.

Dit betekent niet dat er geen nieuwe wetswijzigingen meer mogelijk zijn. Iedere wet kan gewijzigd worden. Ik denk echter wel dat de nieuwe wet meer stabiliteit geeft dan de oude. Het is de bedoeling, en dat gebeurt ook, dat het geld besteed wordt aan investeringsprojecten van nationaal belang. Dat zijn in een groot aantal gevallen projecten die te maken hebben met infrastructuur. Deze worden aan de hand van een vast format getoetst door het CPB op doelmatigheid, economische effecten en maatschappelijk nut. Daarnaast zijn er sinds een vorig kabinet projecten op het gebied van kennis en innovatie. Die worden beoordeeld door een commissie van wijzen. Het is erg belangrijk dat wij toen de keuze gemaakt hebben dat het niet alleen gaat over fysieke infrastructuur, maar ook over kennisinfrastructuur en dat het niet alleen gaat om het versterken van de economische structuur, maar dat wij ook in de gaten moeten houden hoe het investeringskarakter eruit ziet. Het kan niet zo zijn dat bestaande beleidsbudgetten vanuit het FES opgehoogd worden zonder dat er sprake is van versterking van de economische structuur.

Minder goede projecten worden afgewezen. De toetsing zal geschieden door het CPB, zoals ik al zei, en door de commissie van wijzen waar het de kennisprojecten betreft. Dat is niet mis. Er is een vast format. De commissie van wijzen toetst op de wetenschappelijke kwaliteit, op de creatie van maatschappelijke economische waarden, op de organisatie en op de financiering. Het CPB toetst op legitimiteit: kunnen partijen het probleem zonder overheidssteun oplossen, effectiviteit: is subsidie wel het juiste middel, is regelgeving niet effectiever, en efficiency: wegen de kosten op tegen de baten. Als het gaat om de FES-criteria moet het verder uiteraard om investeringsprojecten gaan van nationaal belang in de economische structuurversterking.

Het is inderdaad de bedoeling dat het ondergrondse vermogen op deze manier wordt omgezet in bovengronds vermogen. Ik denk dat het heel goed is dat wij onderzoek en ontwikkeling onderdeel hebben gemaakt van het FES, want wij blijven op dat punt nog steeds achterlopen. Het is goed dat er is besloten tot een nieuwe investeringsronde in 2009 van 50 mln. op het gebied van innovatie.

Waarom komen er veel kleine uitgaven uit het FES, kunnen die niet gewoon uit de departementale begrotingen gefinancierd worden? Zoals ik al zei, zit er een stevige toetsing op. Er wordt ook gekeken of het verstandig is om in bepaalde projecten te investeren. Er wordt een groot aantal projecten voorgelegd en er worden behoorlijk wat projecten afgewezen. Overigens worden er al veel investeringen buiten het FES om gefinancierd uit de eigen begroting.

Er zijn geen plannen om het FES op te schonen. Er is echter wel die ontwerpwet met de nieuwe voedingssystematiek.

Er is ook gevraagd wat ik ervan vind dat de werktijdverkorting met FES-geld wordt betaald. De werktijdverkorting is niet gefinancierd ten koste van FES-uitgaven; ik wil dit misverstand echt wegnemen. De voeding van het FES uit de aard van zijn baten is in het jaar 2008 verhoogd met 200 mln. ten behoeve van het FES-waardige project Bereikbaarheid voorfinanciering twaalf miljard pakket van het Infrastructuurfonds. Via een kasschuif op de begroting van het Infrastructuurfonds is ruimte ontstaan in het jaar 2009 voor het financieren van de werktijdverkorting. Dat is conform de huidige begrotingsregels, oftewel het bruggetje van De Graaf.

Overigens, mijnheer Reuten, komt de staatssecretaris nog terug op de zzp'ers, dat ben ik vergeten te zeggen. Maakt u zich dus niet ongerust.

Er is gesproken over kansrijke sectoren in het kader van Pieken in de Delta. In elk deel van het land bevinden zich clusters van bedrijvigheid die hun kracht ontlenen aan de relatieve concurrentievoordelen in het gebied. Het kan zijn dat zij zich onderscheiden met specifieke kenmerken. Daarbij denk ik aan de Rotterdamse haven. Het kan ook zijn dat er een specifieke concentratie is van kennis en innovatiemogelijkheden. Daarbij denk ik aan brainport Eindhoven. De inzet van Pieken in de Delta is nu juist om samen met regionale partijen de krachten te bundelen, te benutten en om op die manier maximaal bij te dragen aan de duurzame groei van onze nationale economie.

De heer Reuten vraagt hoe effectief de selectie is. Een aantal andere leden van deze Kamer had soortgelijke vragen. Wij hebben de gegevens van 2006 nader geanalyseerd en daarbij bleek dat de gekozen pieken zich onderscheiden in termen van economische massa of groeivermogen. Ook bleek dat regionale partijen steeds nadrukkelijker op de gekozen pieken inzetten en daarmee de selectie versterken. De pieken dragen op deze manier bij aan duurzaamheid en aan versterking van de kenniseconomie. Ik geef een paar voorbeelden en noem dan als eerste het bio-energiecluster in Zuidwest-Nederland. Samen met Vlaanderen is hard op de ontwikkeling daarvan ingezet. Verder noem ik het foodcluster in Oost-Nederland, met als kristallisatiepunt de Universiteit Wageningen. Er zijn er nog meer te noemen, ook in Noord-Nederland. Voor de ontwikkeling van deze gebieden wordt maatwerk geleverd. Belangrijk daarbij is de samenwerking in de regio tussen kennisinstellingen, het innovatieve bedrijfsleven en de regionale overheden. Wat er dan moet ontstaan, is een regionaal ecosysteem met optimale kennisvalorisatie. Daarbij moet er ruimte zijn voor

bedrijvigheid en de arbeidsmarktknelpunten moeten worden opgelost.

De heer Schouw vroeg of die langdurige investeringen in Pieken in de Delta niet te veel losstaan van het stedenbeleid. Het programma geldt tot en met 2010. Daarover is een afspraak gemaakt. Het is dus een consistent programma. De heer Schouw zal ook niet willen dat ik dat verander. Als ik dat doe, zal ik op een ander gebied met hem in botsing komen, omdat er ook continuïteit van beleid nodig is.

Wij hebben vorig jaar juni met het bestuursakkoord tussen Rijk en provincies afgesproken dat Pieken in de Delta ook na 2010 blijft gelden, maar hoe, daar gaan wij gezamenlijk aandacht aan besteden. Welke pieken vanaf 2011 centraal staan, wordt in de komende periode met betrokkenen besproken.

Het is waar wat de heer Schouw zegt: de steden zijn de motoren van de regionale economie. De steden vervullen in een flink aantal gevallen een centrale rol bij de stimulering van de pieken van nationaal belang. Ik heb Eindhoven genoemd, maar ik kan ook Amsterdam noemen in verband met de stimulering van de creatieve industrie. Ik kan de noordvleugel en de Randstad noemen en wijzen op de positie van Amsterdam voor die gebieden. Zo is er nog wel een aantal steden te noemen. Je ziet ook dat die piekenprojecten bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen. Zij staan dus niet los van andere onderwerpen. Dat is zeer zeker niet het geval.

Vervolgens zei de heer Schouw eigenlijk: maak nu een zodanige herindeling dat er een metropool Holland komt. Zo zei hij het niet, maar zo formuleer ik het. Mijnheer Schouw: nee, wij gaan wel inzetten op samenwerking om te komen tot die economische ontwikkeling. Op de vraag of wij in de toekomst zouden moeten komen tot één programma voor de hele Randstad, voor de noordvleugel en de zuidvleugel, zeg ik: dat moet je bekijken. Ik wil echter de noordvleugel en de zuidvleugel niets iets opleggen met betrekking tot samenwerking als dat iets er niet is. Laat eerst de zuid- en de noordvleugel zelf de problemen oplossen. Dat moet gebeuren.

Wij hebben in het kader van de Randstadvisie 2040 aandacht besteed aan de economische samenhang in de Randstad. Daaruit is een aantal ruimtelijke, economische speerpunten voortgevloeid. Ik noem in dat verband: de bereikbaarheid en de economische ontwikkeling. Er is ook een agenda voor al die zaken. Ze worden bestudeerd en zij maken deel uit van het programma Randstad urgent.

De heer Terpstra maakte een opmerking over Flevoland. Tegen hem zeg ik: de kwestie is heel simpel. Wij hebben het beleid in 2004 veranderd en gezegd: wij stimuleren de ontwikkeling van sterke punten van nationaal belang in alle Nederlandse regio's en wij gaan na waar die sterke punten zich bevinden. Samen met de afgevaardigden uit de regio zijn vervolgens programmacommissies en programma's opgesteld. Vervolgens hebben wij geprobeerd om de schaarse middelen zo goed mogelijk in te zetten en zo goed mogelijk te benutten. Flevoland behoort in zijn geheel tot het gebied van de noordvleugel Randstad. Dat is waar, maar het grootste deel van de projecten bevindt zich in het economisch kerngebied. De gemeenten die zich daarbuiten bevinden, profiteren van de ontwikkeling van het gebied, doordat zij samenwerken met gemeenten binnen dat gebied.

Ik heb nog eens nagaan wat de situatie voor Flevoland is. De pieken zijn opgesteld in overleg met de regio. De projecten worden gehonoreerd op basis van de zienswijze van de programmacommissie van de regio. De ontwikkeling van bedrijfsterreinen is echt primair een regionale verantwoordelijkheid. Nog niet zolang geleden ben ik in dit gebied geweest en ik heb nagaan welke projecten onlangs zijn toegekend. Er is het project in het kader van Pieken in de Delta over excellente dienstverlening. Men is daar heel goed in. Dus zoiets kan wel, alleen, er geldt niet de verdelende rechtvaardigheid. Dat is ook het punt waarmee wij zitten. Je moet eerst ergens goed in zijn. Datgene waar men sterk in is, wordt versterkt. Als je dit doet, blijkt dat de ontwikkeling als een vliegwiel werkt. Op dit punt ben ik het met de geachte afgevaardigde eens.

Mevrouw de voorzitter. Ik kom vervolgens te spreken over het onderwerp verantwoording van beleid. Dat was eigenlijk de aanleiding voor dit debat. De heer Reuten is zijn betoog ook begonnen met opmerkingen daarover. Hierna wil ik nog een aantal overige onderwerpen behandelen.

Ik wil over de verantwoording kort zijn. Om te voorkomen dat ik de heer Reuten verkeerd citeer, pak ik de tekst van zijn betoog erbij. Hij vroeg: "Ik vraag de minister en de staatssecretaris of zij bereid zijn daar bij de begroting 2010 een aanvang mee te maken zodat, voortbouwend daarop, de begroting 2011 geheel geformuleerd kan worden in termen van operationele doelstellingen en instrumenten." Natuurlijk ga ik dat doen. Ik trek mij hetgeen hij zegt natuurlijk aan.

De heer **Reuten** (SP): U bent geweldig.

Minister **Van der Hoeven**: Dat moet u nog afwachten. Maar goed, ik ben het met u eens over die inspanningsverplichting. Nogmaals, ik ben dat met u eens: u moet ook uit de begroting kunnen opmaken in hoeverre onze acties bijdragen aan het bereiken van de doelstellingen van het beleidsprogramma. Ik moet u duidelijk kunnen maken wat bereikt wordt met het geld, ook al is het maar 2,7 mld. Dat moet. Naar aanleiding van eerdere aanbevelingen van de Algemene Rekenkamer is met de begroting van 2009 al een groter aantal indicatoren met streefwaarden opgenomen, maar alles kan veel beter. Dat blijkt ook uit de notitie van het Bureau Onderzoek en Rijksuitgaven. Daarin staat een aantal pittige aanbevelingen, zoals het werken met toetsbare doelen. Er is een beperkt overzicht met informatie over effecten, prestaties en kosten. Er ontbreken echter ook doelen. Ik neem de opmerkingen daarover ter harte.

De verantwoording zou uit drie stappen moeten bestaan. Bij al die stappen moet inzicht worden verschaft. Ik denk aan de inputindicatoren. Dat zijn de instrumenten. De vraag is: hoeveel geld gaat er om? Dan is er de output. Daarbij geldt de vraag: hoeveel bedrijven maken gebruik van de regeling? Het lastigste is het bepalen van de outcome, het inzichtelijk maken van concrete resultaten in termen van meer innovatie en meer ondernemerschap. Dat vind ik het lastigste onderdeel. Dat is ook iets wat in de tijd lastiger is te bepalen. Zoiets kan ook niet met verantwoording bij de begroting van 2009 een-op-een worden aangetoond, maar moet helder worden in de loop der tijd.

Ik vind wel dat wij die helderheid moeten verschaffen. Wij moeten er in ieder geval voor zorgen dat in de begroting voor volgend jaar komt te staan in hoeverre acties een bijdrage leveren aan het bereiken van de operationele doelstelling. Het tijdpad en de kosten moeten worden aangegeven. Verder moet duidelijk worden op welke manier onze operationele doelstellingen bijdragen aan het bereiken van de doelstellingen van het beleidsprogramma. Er is een aantal voorbeelden gegeven en daarbij is gezegd: verwar het een niet met het ander. Van die opmerking heb ik nota genomen. Dat bedoel ik in positieve zin. Anders zou ik het ook niet zeggen.

Verder komt op verantwoordingsdag het integrale overzicht van de voortgang bij alle doelstellingen van het beleidsprogramma aan de orde. Daarmee krijgt de Kamer een overzicht van de prestaties bij alle doelstellingen, waaronder ook de doelstellingen waarvoor Economische Zaken verantwoordelijk is.

Mevrouw de voorzitter. Door verschillende leden van uw Kamer is een aantal voorbeelden gegeven waarmee het voorgaande eigenlijk wordt geïllustreerd. Ik meen dat ik met deze beleidsinspanning heb aangegeven wat ik zal doen.

De heer Terpstra vroeg of de passage over de EZ-missie uit de begroting is verdwenen. Die staat er niet meer zo prominent in als in de begroting 2008. Daarin heeft de heer Terpstra gelijk, maar wij blijven natuurlijk werken aan het welvarend, duurzaam en ondernemend Nederland. Daar draait het hierbij eigenlijk om. Wij hebben nu voor een iets andere formulering gekozen: een ondernemend, concurrerend, duurzaam, creatief en vernieuwend Nederland, waarin welvaart en welzijn hand in hand gaan. Maar de boodschap van de missie is hetzelfde gebleven. De heer Van den Berg vroeg hoe je de evaluaties uitvoert: aan de hand van welke effectiviteitsmetingen en prestatie-indicatoren? Er is een EZ-richtlijn voor beleidsevaluaties, gebaseerd op de rijksbrede regeling periodiek evaluatieonderzoek en beleidsinformatie, en die evaluatie wordt eens per vijf jaar uitgevoerd, door middel van een ex post evaluatieonderzoek. Tegelijkertijd zijn er een aantal beleidsdoorlichtingen, waarbij voor een heel beleidsveld wordt bekeken of dat leidt tot het gewenste resultaat. Ik ben het met hem eens dat voor het goed kunnen evalueren van doelstellingen kwalitatief goede doelstellingen nodig zijn. De voorwaarden waaraan deze moeten voldoen, komen tot uitdrukking in de SMART+C-criteria: specifiek, meetbaar, acceptabel voor gebruikers, realistisch, tijdgebonden en consistent. De precieze uitwerking verschilt per instrument.

Het algemene onderzoek naar de effectiviteit van het beleid in ons land wordt uitgevoerd door de minister van Financiën. Ik heb in mijn begroting per begrotingsartikel overigens een tabel opgenomen met een overzicht van de in 2009-2012 geplande evaluatieonderzoeken. Met die onderzoeksprogrammering worden alle onderdelen van de begroting systematisch tegen het licht gehouden. De resultaten daarvan worden uiteraard openbaar gemaakt. Naast deze dingen wordt door ogen van buiten gekeken naar het EZ-beleid: de Algemene Rekenkamer, het CPB, de interdepartementale onderzoekscommissies of commissies van deze Kamer. Ik denk dat ik hiermee impliciet de vragen van de heer Laurier heb meegenomen. Ik weet dat hij hierover, en over Pieken in de Delta, een aantal vragen heeft gesteld die aan de orde zijn geweest.

Of ikzelf werk aan het vinden van indicatoren voor het meten van de invloed van EZ op andere ministeries, is mij gevraagd door de heer Terpstra. Er is eens een collega van mij geweest die zei: wij zijn een departement dat altijd moet interveniëren. Dat word je niet altijd in dank afgenomen, en het is ook niet altijd effectief. Je moet weten wanneer je intervenieert. Waar het eigenlijk om gaat, is het resultaat. Op dit moment moet het resultaat zijn dat wij als Nederland relatief ongeschonden uit de crisis komen. Als dat lukt, ben ik tevreden.

De heer Terpstra signaleerde het probleem dat begrotingen onderling in de tijd niet te vergelijken zijn. Dat klopt. Naar aanleiding van de kritiek van de Rekenkamer en van beide Kamers zijn er indicatoren vervangen door nieuwe. Wat ik daarnet heb toegezegd, zal er ook toe leiden dat je een aantal dingen gaat veranderen. Daarmee creëer je soms een breuk met het verleden, wat het er inderdaad niet gemakkelijker op maakt. Maar of ik verander, of ik doe het niet. Als ik het niet doe, blijf ik met het oude probleem zitten, en dat wil de Kamer ook niet. Wij moeten kijken op welke manier wij daarvoor een oplossing vinden, ook in de memorie van toelichting, waarbij wij misschien op een aantal punten kunnen aangeven, wat tot op dat moment is gebeurd, en wat onder de nieuwe regelingen met de nieuwe indicatoren gebeurt.

De heer Terpstra maakte nog een heel interessante opmerking: hij zou zich kunnen voorstellen dat de minister jaarlijks het doel presenteert, en daarna het resultaat, inclusief eventuele mislukkingen door acties van anderen. Als ik mijn doelstelling niet haal, moet ik toelichten hoe dat komt. De rijksbegrotingsvoorschriften verplichten mij dat. Soms heb ik dat aan mijzelf te danken, en soms komt dat door de rol van derden. Bij de resultaten van de SDE-regeling heeft hij kunnen lezen dat de categorie wind op land achterblijft, als gevolg van vertragingen bij de aanvraag van vergunningen. Verder heeft hij ongetwijfeld ook gehoord dat Urk nog steeds briest.

Maar daar zijn dus bepaalde doelstellingen nog niet gehaald. Vanaf 1 maart van dit jaar is de Rijkscoördinatieregeling van kracht, die mij in ieder geval de mogelijkheid geeft om op een aantal punten in te grijpen.

Meten is inderdaad weten. Ook ik wil graag van tevoren zo goed mogelijk weten, wat het voorziene effect is van het beleid dat je wilt gaan voeren. Maar kun je op voorhand elk risico uitsluiten? Ik denk dat dat de dood in de pot zou zijn voor innovatie, want daarmee hangt ook samen dat het soms anders uitpakt dan jezelf gedacht had. Maar dat je natuurlijk van tevoren goed de risico's en de gewenste effecten moet afwegen, en ook inzicht moet hebben in bijeffecten ben ik met de spreker eens. Maar dat wil niet zeggen dat je daarmee elk risico op voorhand hebt uitgesloten.

Ik kom toe aan het blokje "overig". Ja, mijnheer Schouw, de Winkeltijdenwet, ja, daar gaan wij in de Tweede Kamer over spreken bij de behandeling van het wetsvoorstel, en daarna ga ik daarover met u spreken, afhankelijk van de uitslag in de Tweede Kamer. Maar laat ik toch een paar dingen zeggen. Dat wetsvoorstel tornt niet aan die twaalf koopzondagen, die blijven. In 1995 is een studie uitgevoerd door het CPB, waarbij bleek dat als alle winkels in Nederland in alle gemeenten vijf uur per week extra open zouden zijn, dit mogelijk 10.000 extra banen oplevert. Maar wij hebben het niet over iets veel kleiners: een derde van het aantal gemeenten met meer dan twaalf koopzondagen. Wat moeten zij doen? Zij moeten met inachtneming van alle belangen bezien of zij dat ook in de toekomst willen voortzetten. Dat is de groep die nu gebruik maakt van de toerismebepaling. In de wet staat als eerste belang genoemd: werkgelegenheid en economische bedrijvigheid. Natuurlijk vind ik dat dat belang voorop moet staan, daarom staat het er ook, maar je moet als gemeenteraad ook de andere belangen meewegen, zodat jouw burgers weten waarom je tot een bepaald besluit bent gekomen. Daar kan de heer Schouw als rechtgeaard democraat toch geen enkel bezwaar tegen hebben?

Vind ik het mijn taak om het bedrijfsleven te stimuleren om in te zetten op scholing en opleiding? Ja natuurlijk, dat is een gedeelde taak, met name van mijn collega's van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en mijzelf. Dat is een van de redenen waarom ik de Subsidieregeling Beroepsonderwijs in Bedrijf heb opengesteld. Deze regeling geeft de mogelijkheid om mkb-bedrijven die praktijkleren willen verbeteren, financieel te ondersteunen. Ik vind dat erg belangrijk. Lessen uit de huidige aanpak, in samenwerking met andere ministeries? Ja, dat moet je altijd doen, je hebt je eigen beleidsterrein, maar je moet wel afstemmen wat je gaat doen, zodat je in afstemming met elkaar tot het beste resultaat komt.

De heer Terpstra vroeg wat de ministers van EZ, in vergelijking met de ministers van Financiën, die zo vaak bij elkaar komen, eigenlijk doen. Zij komen ook regelmatig bij elkaar. Dan zijn er een paar zaken die bij ons op de agenda staan: de concurrentiekracht van het mkb, het behalen van de Lissabondoelstellingen, het bewaken van het level playing field, de staatssteunregels, terugdringing van de administratieve lasten en versterking van de Europese onderzoeksruimte. Maak ik nu een relatie naar de huidige crisis, wat hebben wij dan gedaan in december? Wij hebben toen een actieplan aangenomen voor de verbetering van de positie van het mkb, waarbij het onder andere ging om het vergroten van de kredietverlening via de EIB, erg belangrijk. Wij hebben het gehad over het invoeren van een mkb-toets voordat wetgeving in werking treedt, wij hebben het gehad over voorstellen voor een Europese BV. Op die manier versterk je de positie van het Europese mkb. Wij praten over de acties uit het Europese herstelplan. De inrichting van en de besluitvorming over PPS'en staan op de agenda van de bijeenkomsten van ministers van EZ, wat ook geldt voor de groene auto's van de heer Schouw, de fabrieken van de toekomst en energie-efficiënte woningen. Dat zijn zaken die door de Commissie in de loop van dit jaar zullen worden gepresenteerd, en die op de agenda staan van de ministers van EZ.

*N

Staatssecretaris **Heemskerk**: Mevrouw de voorzitter. In het huidige tijdsgewricht gaat zelfs een beleidsdebat over effectiviteitsverantwoording en de nadere operationalisering al na twee minuten over de kredietcrisis, zelfs in de Eerste Kamer. Bij een aantal onderwerpen in mijn portefeuille is die link ook gelegd: wat doet EZ in het licht van de crisis en hoe effectief doet zij dat? Ik zal ingaan op de internationale handel en de protectionistische tendensen daarbinnen, op het belang daarvan voor de wijken en op de ICT en de digitale infrastructuur.

Het in stand houden van de wereldhandel is juist nu van groot belang. Wij moeten de export naar en de import uit China en India en de investeringen over en weer blijven nastreven. Ook dit jaar blijf ik daarom inzetten op missies naar de TRICG-landen: Turkije, Rusland, India, China en het Golfgebied. De Nederlandse ondernemers zeggen vaak dat het hun gaat om langdurige relaties. Dat geldt niet alleen in goede tijden, maar vooral ook in slechte tijden. Overigens staan naast de TRICG-landen ook Amerika, Zuid-Afrika en Mozambique op het programma. Wij blijven over de grenzen kijken. Mevrouw Sylvester vroeg hoe wij dat stimuleren. Dat doen wij met missies, met dienstverlening door de EVD en de ambassades, door economische diplomatie en via programma's waarmee een stap wordt gemaakt in de richting van een buitenlandse markt. Prepare 2 start. Wij willen samen een markt betreden, 2 g@ there. Hiermee is een bedrag van ongeveer 60 mln. gemoeid. Daarnaast heeft het kabinet een aantal maatregelen genomen in het licht van de crisis. Het BBMKB heeft juist een internationaal luik. De FOM, de Faciliteit Opkomende Markten, die uitgevoerd wordt door de FMO, hebben wij toegankelijker gemaakt. De minister heeft al een aantal zaken gezegd over de exportkredietverzekering. Bovenop de genoemde 60 mln. komt een groeipakket voor de

groeimarkten India en China ter grootte van 20 mln. Dit is dus een uitbreiding van het internationaal instrumentarium van het ministerie van Economische Zaken met 33%.

De heer Terpstra en anderen spraken over protectionistische tendensen. Het kabinet maakt zich sterk voor een eerlijke wereldhandel. Daar heeft Nederland altijd baat bij gehad. Wij streven naar een akkoord in de lopende Doharonde. Dat is goed voor Nederland en dat is goed voor de allerarmste landen. Het is een van de lessen van de crisis uit 1929: als het misgaat met de banken, grijp dan in bij de banken, en doe vooral de handel niet op slot. De wereldleiders, de regeringsleiders plus collega Jan-Kees de Jager, hebben tijdens de G20 ertoe opgeroepen de negatieve gevolgen van het protectionisme tegen te gaan. De praktijk is echter weerbarstiger. Na de Doharonde heeft Rusland immers meteen de invoertarieven voor auto's verhoogd. India heeft een aantal zaken op het terrein van staal gedaan. Ecuador, Indonesië en Mexico hebben een deel van de vrije ruimte die men nog binnen de WTO-verdragen had, dichtgetimmerd. Rusland kon dit doen omdat het helaas nog geen lid is van de WTO. Ook de Amerikanen, in the land of the free, laten met het conceptherstelplan van president Obama zien dat er in Amerika niet alleen maar vrijheid is. Hierin zit namelijk de clausule "buy American". De dag na de beëdiging van Obama heb ik daar al eens voorzichtig kritiek op uitgeoefend. Als Amerika tot deze route besluit, kan dat strijdig zijn in het kader van de WTO. Het kan ook leiden tot een escalatie. Ik wil niet zeggen dat Heemskerk Obama voor de laatste keer waarschuwt, maar ik ben wel blij dat ook grote Amerikaanse bedrijven zoals Boeing, Caterpillar en General Electric hebben gezegd dat dit element terugslaat op hun eigen internationale activiteiten. Het is geweldig dat in Amerika meer wordt geïnvesteerd in nieuwe schoolgebouwen en openbaar vervoer, maar het staal dat daarvoor wordt gebruikt, moet ook in IJmuiden gemaakt kunnen worden. De Europese Commissie heeft gisteren de zorgen van de Europese Unie hierover aan de Amerikaanse senaat kenbaar gemaakt. Gelukkig zeggen nu ook diverse Amerikaanse senatoren dat zij kritisch naar deze clausule zullen kijken en dat zij de plannen nog kunnen aanpassen. Het maakt de meeste indruk als wij in Europa eendrachtig optreden samen met de Europese commissaris voor Handel, mevrouw Ashton.

De heer Van den Berg vroeg mij wat de effecten zijn van de crisis op de internationale handel. Protectionisme is een gevaar, maar ook zonder protectionisme zullen wij klappen krijgen. Als in Duitsland de binnenlandse vraag afneemt naar Duitse auto's, heeft de toeleverancier die in Helmond is gevestigd daar last van. De laatste cijfers van de Europese Commissie laten zien dat zij verwacht dat de Nederlandse export in 2009 zal krimpen met 3,5%. De wederuitvoer die Nederland via de Rotterdamse haven verzorgt, zal relatief nog harder worden getroffen. Per sector zullen er wel verschillen zijn. De agrarische sector zal het relatief ietsje beter blijven doen dan bijvoorbeeld de sector metaal en electro. Hoe hard wij er ook aan trekken met al onze instrumenten, de plussen zullen buitengewoon uitzonderlijk zijn. Ik verwacht in 2009 minnen.

De heer Van den Berg vroeg ook naar maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ik ben ervan overtuigd dat het juist nu belangrijk is om aan consumenten te laten zien wat zij kopen en hoe het product is gemaakt. De bedrijven moeten zich nu niet op de ultrakorte termijn richten, maar op de middellange termijn. Natuurlijk hebben zij winst nodig, maar zij moeten niet alleen maar naar de p van profit kijken, maar ook naar de balans met people en planet. Het kabinet heeft daartoe al maatregelen genomen. Ik heb de commissie-Burgmans gevraagd om na te gaan of aandeelhouders en andere betrokkenen bij de aansturing van de onderneming wel voldoende kunnen zien of maatschappelijk verantwoord wordt gehandeld en fatsoenlijk verantwoording wordt afgelegd. Deze commissie heeft aangegeven dat dit aspect in de code-Tabaksblat moet worden verankerd. Gelukkig zei de heer Frijns een week later dat maatschappelijk verantwoord ondernemen een van de criteria is in de geactualiseerde code-Tabaksblat. In het eerste kwartaal van 2009 ontvangt deze Kamer de kabinetsreactie op de code-Tabaksblat.

De Sociaal-Economische Raad heeft eind december een heel inzichtelijk advies uitgebracht, namelijk het Advies Duurzame globalisering: een wereld te winnen. De SER geeft aan dat het bedrijfsleven zelf veel actiever invulling moet geven aan zijn ketenbeheer en noemt uitgangspunten voor het normatieve kader. Die ketenverantwoordelijkheid geldt zowel bij inkoop als bij risicomanagement: wat doen de toeleveranciers en hoe verantwoordt men zich daarover? De SER heeft een speciale commissie ingesteld die vanaf 2009 twee keer per jaar bij elkaar komt en zal rapporteren over de voortgang van dit verantwoorde ketenbeheer. Juist nu staan transparantie en netjes ondernemen voorop. Vrijwilligheid en wegduiken kunnen met zo'n stevige aanpak volgens mij ook niet meer. Ik sluit niet uit dat de extra acties van de SER ook plaatsvinden omdat in de Tweede Kamer stemmen opgaan dat anders wettelijke maatregelen volgen.

Ik heb net nog even gegoogeld: Thomas P. "Tip" O'Neal zei "all politics is local". Ik kan dus wel volop bezig zijn in de hele wereld om ervoor te zorgen dat handel wordt gedreven, maar als het resultaat daarvan niet terechtkomt in de wijken in Nederland en bij de mensen die daar wonen, dan houd je daar geen draagvlak voor. Dat hangt samen met mijn verantwoordelijkheid voor het vestigingsklimaat. Ik ben ervan overtuigd dat het heel belangrijk is voor het aantrekken van nieuwe multinationals naar Nederland om in de wijken te zorgen voor veiligheid en leefbaarheid en om schooluitval tegen te gaan, dus ook daar doet het ministerie van Economische Zaken veel aan.

De primaire verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de gemeenten, maar in onze gereedschapskist zitten de subsidieregeling voor veiligheid kleine bedrijven, branchering, betere overheidsdienstverlening door aanpak van

vergunningen en van tegenstrijdige of overbodige regels, ICT-projecten en de bedrijveninvesteringszone, waar mevrouw Sylvester naar vroeg. Zij zei dat dit eerst BVG heette, maar de term waar iedereen zijn tong over brak, was bedrijfsgerichte gebiedsverbeteringen (BGV's). De Tweede Kamer heeft er toen de bedrijveninvesteringszone van gemaakt, de BIZ, want dan snapt iedereen waar het voor is.

De experimentenwet hierover ligt voor bij de Eerste Kamer. Het vorige kabinet zei 16 experimenten te doen, maar ik heb deze limiet ervan afgehaald. Men moet deze snel in kunnen voeren. Als het een succes is, kunnen wij het permanent maken, maar wij beginnen met experimenten. Een van de lessen die wij bij de administratieve lasten hebben geleerd, is dat wij met onze wetten meteen alles of niets willen doen. Daarom hebben wij gezegd: laten wij eerst met een experimentenwet komen en als deze succesvol is, wordt hij voortgezet, net als de meeste successen.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Tegenwoordig acteer ik wat meer aan de kant van de gemeenten. Het is wel aardig om datgene wat uit de Eerste Kamer komt, van die kant te spiegelen. Ik durf te stellen dat een aantal gemeenten met smart zitten te wachten op dit wetsvoorstel, om te kunnen investeren in hun gebieden. Ik vraag mij af waarom er niet meteen een wet is gemaakt, maar waarom het eerst een experiment moest worden, terwijl de noodzaak ervan overduidelijk is.

Staatssecretaris **Heemskerk**: Het is een experimentenwet. Ik kom ook ondernemers tegen die vragen om dit instrument in handen te geven. Dan zeg ik altijd dat er maar één ding is dat mij tegenhoudt en dat is dat de Eerste Kamer dit wetsvoorstel nog moet behandelen.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Nee, dat was niet de strekking van mijn vraag. Mijn vraag is waarom dit een experiment is dat wij over een tijdje moeten evalueren, om te bezien of wij ermee doorgaan, en waarom niet een wetsvoorstel is ingediend zodat dit wet wordt in Nederland. Wij moeten er gewoon mee aan de slag.

Staatssecretaris **Heemskerk**: Er ligt nu een experimentenwet voor en als u daar een klap op geeft en voor stemt, hebben wij een wettelijke basis om die experimenten in te voeren in Anna Paulowna of in Utrecht. Alle ondernemers die erop zitten te wachten, kunnen er dan mee aan de slag.

Een andere zaak in de wijk is het stimuleren van microkredieten. Je ziet in veel wijkactieplannen of charters een behoorlijke economische component. Ik heb vorige week samen met collega Van der Laan aan de Tweede Kamer toegezegd dat er nog wel een schepje bovenop kan en dat ik meer zal doen om over het voetlicht te brengen wat wij allemaal beschikbaar hebben. Collega Van der Laan is iedere week in de wijk en ik ga een aantal keren met hem mee om te laten zien wat je allemaal nog meer kunt doen om ondernemerschap daar te bevorderen.

De heer Reuten heeft een vraag gesteld over zelfstandige ondernemers in de wijken. Er zijn ongeveer 800.000 zelfstandigen zonder personeel. Wij hebben niet als doelstelling om dit aantal te verdubbelen. De Tweede Kamer heeft ons daar wel eens toe uitgedaagd, maar de doelstelling is dat iedereen die wil beginnen als ondernemer, ook kan beginnen. Soms wordt dat aantal in verband gebracht met solidariteit in de sociale zekerheid. Als die 800.000 allemaal jong, gezond en hoog opgeleid zijn en het worden er 3 miljoen, hoe ontwikkelt ons collectieve systeem zich dan?

Vooralsnog maak ik mij hierover geen zorgen, omdat ik vier groepen onderscheid. De eerste groep is de eigenwijze vrije jongen, de eenpitter, die niet meer in loondienst wil werken maar zijn eigen plannen op zijn eigen moment wil realiseren. Hoe meer, hoe beter. Die mensen moeten starten. Daarnaast zijn er nog drie andere groepen. Een daarvan is de eigenwijze zelfstandige zonder personeel die ook wel mensen wil en moet aannemen, omdat hij wil doorgroeien. De minister en ik kijken naar de belemmeringen die er zijn bij de doorgroeimogelijkheden voor kleinere bedrijven, omdat men dan weer in de sociale zekerheid valt.

Er is ook een kwetsbare groep zelfstandige ondernemers, bijvoorbeeld in de zorg of in de post, waar mensen wellicht liever op basis van vaste arbeidscontracten werken. Collega Bussemaker is daarmee bezig in de zorg. Ik spreek morgen met vakbonden en werkgevers over de voortgang bij de cao in de post. In die zin neemt het kabinet maatregelen om de zelfstandigheid daar weer meer om te zetten in arbeidsovereenkomsten.

Een andere groep waarvan ik mij afvraag of deze wel zelfstandig moet blijven, bestaat uit hoger opgeleide vrouwen van midden dertig die erachter komen dat het combineren van werknemerschap en gezin in Nederland niet zo handig is georganiseerd en er vervolgens voor kiezen om dat zelfstandig te doen. Volgens mij kunnen bedrijven het zich op de lange termijn niet permitteren om die groep te missen, dus ook daar zal de wal het schip keren. Dan zul je zien dat vooral grotere ondernemingen veel meer flexibiliteit moeten bieden om die groep binnen het bedrijf te houden, omdat zij de talenten van die goede vrouwen nodig hebben, net als wij in Nederland.

Ik denk dat het wel meevalt met het aantal zelfstandige ondernemers tegen wil en dank. Ik denk dat wij ons op die drie specifieke groepen moeten richten en vooral moeten toejuichen dat iedereen die dat wil, uit eigenwijsheid de stap kan maken naar zelfstandig ondernemerschap.

Het derde blokje is telecommunicatie en ICT. Nederland staat relatief goed op heel veel lijstjes over concurrerend vermogen, zoals de minister al zei. Dat komt bijna altijd doordat onze digitale infrastructuur tot de beste behoort. De Opta heeft weer een prijs gekregen als meest strenge en innovatieve toezichthouder. Doordat wij in Nederland concurrentie hebben tussen kabel- en telecombedrijven, hebben wij een zeer hoog aantal breedbandaansluitingen. Hoewel wij er op het terrein van ICT en telecom goed voor staan, kan het ook daar altijd beter, bijvoorbeeld wat betreft

elektronische dienstverlening door de overheid zelf, ook in het kader van minder regeldruk. Als overheid willen wij meer afdwingen dat systemen makkelijker met elkaar kunnen praten, met andere woorden interoperabiliteit, bijvoorbeeld door open standaarden en opensourcesoftware, ook omdat innovatie en het toetreden van nieuwkomers daardoor worden bevorderd.

Verder start ik een extra impuls om de aansluiting op de digitale economie te bevorderen door e- of digivaardigheden, vooral bij kwetsbare groepen. Zij moeten kunnen blijven meedoen, al was het maar omdat het ontzettend veel koopkracht oplevert om verschillende aanbiedingen of koopjes op internet met elkaar te vergelijken. Dat is niet zo makkelijk, omdat de groep die wij willen bereiken, niet werkt, niet op school zit en vaak laaggeletterd is. Het is een ingewikkelde groep, maar ook daarmee zijn wij volop aan de slag.

De overheid kan de ICT-dienstverlening binnen bepaalde maatschappelijke domeinen, bijvoorbeeld in de zorg en bij schooluitval, ook zelf stimuleren. Dat kun je doen door meer gaming in het onderwijs te introduceren. Gaming kan ook een oplossing vormen voor veiligheidsvraagstukken. Verder denk ik aan het elektronisch kinddossier en de verwijsindex voor risicojongeren, het nationaal actieplan e-learning en tal van andere manieren om ervoor te zorgen dat wij niet alleen een goede infrastructuur hebben, maar dat deze ook zo veel mogelijk wordt gebruikt.

ICT en energie is ook zo'n mooie combinatie. Aan de ene kant is het gebruik van ICT een reden voor de toename van het energiegebruik, maar aan de andere kant biedt ICT ook de oplossing voor efficiënter energiegebruik. Denk aan de slimme grids, denk aan de slimme energiemeters, denk aan het feit dat wij opslagcentra steeds groener maken. Ik heb met de ICT-sector een meerjarenafspraak gemaakt voor een energiebesparing van minimaal 20% in de komende tien jaar.

Voorzitter. Ik sluit af met de kredietcrisis. Daar begon ik ook mee. Mevrouw Sylvester stelde de vraag of het mogelijk is om bestaande ICT- en telecomprogramma's in het licht van de kredietcrisis wellicht te versnellen. Het antwoord is: ja, daar kijken wij naar. Je ziet dat overigens ook aan private zijde gebeuren. KPN heeft aangekondigd om glasvezel sneller te willen gaan uitrollen, ook in deze moeilijke tijden. Dat is de nieuwste fase van een betere digitale infrastructuur. Uiteraard is ook ICT een van de domeinen waar wij in het kabinet kijken naar de vraag of er, gezien de kredietcrisis, een tandje bij moet. Dat geldt voor maatschappelijke sectoren en ICT, de investeringsimpuls maatschappelijke domeinen en voor mkb en ICT.

Tot slot de Terpstra-indicator. De Terpstra-indicator was draagvlak voor een open houding, open grenzen en een internationale oriëntatie. Die Terpstra-indicator zou er dan uit bestaan dat de PVV en de SP bij de volgende verkiezingen minder dan 15% van de stemmen zouden behalen. De vraag was of ik dat een indicator vind waar ik mij aan wil committeren. Ik draai het toch maar om. Misschien lukt het mij met dit bevlogen verhaal en met de voordelen van een open houding om de PVV of zelfs wel de SP te overtuigen van het nut van die open houding en internationale oriëntatie. Dan is die Terpstra-indicator wellicht wel weer de verkeerde prestatie-indicator voor wat een heel goede doelstelling is.

Ik ben hiermee aan het einde gekomen van mijn beantwoording.

*N

Mevrouw **Kneppers-Heijnert** (VVD): Voorzitter. Tja, wat zal ik zeggen. De beantwoording van de minister was toch redelijk teleurstellend. Wat de minister zei was eigenlijk een herhaling van zetten en bevatte geen nieuws. Wij hebben dat allemaal al eens eerder ergens kunnen lezen.

Ik loop even een paar punten langs. De nieuwe ontwerp-FES-wet krijgt een stabiele vaste voeding en er zitten minder schommelingen in. Als dit echter een stabiele lage vaste voeding is, dan schieten wij daar niets mee op. Een voeding van 1,7 mld., terwijl de opbrengst van de aardgasbaten in de orde van grootte van 10 mld. per jaar ligt, betekent dat naar de mening van mijn fractie een veel te groot deel van de aardgasopbrengst naar de lopende begrotingen toegaat.

Mijn vraag was of de nieuwe systematiek beter aan de doelstellingen van het FES voldoet. De minister zei dat die nieuwe wet meer stabiliteit heeft. Waar zit die stabiliteit dan in? Dat wetten altijd gewijzigd kunnen worden, kan ik mij nog herinneren uit mijn studietijd. Hier gaat het echter ieder jaar bij begrotingswetten, dus dat maakt het toch wel erg gemakkelijk.

De minister zei dat er besloten was om ook projecten op het gebied van de kennisinfrastructuur mee te nemen in het FES, en niet alleen projecten op het gebied van de economische structuur. Er is een commissie van wijzen die dat toetst. Het ging zelfs om een stevige toetsing voor de kleine projecten, alleen: waar toetst die commissie dan op? Ik weet dat legitimiteit en effectiviteit en nog eentje de criteria zijn. Dat heb ik ook gelezen, maar hoe toetst die commissie dat dan? Misschien kan de minister een paar voorbeelden van die toetsing geven. Ik heb nog steeds geen criteria gehoord.

De minister zei ook dat er veel werd afgewezen. Misschien is het een idee om niet alleen de projecten te publiceren die worden gehonoreerd, maar ook de projecten die worden afgewezen. Dan hebben wij daar in elk geval enig zicht op. Nu loopt veel via de begroting van die departementen en dat maakt de transparantie er niet groter op. Wij verwachten als overheid van het bedrijfsleven transparantie, maar ik vind dat wij die dan zelf ook moeten bieden.

Tot slot zei de staatssecretaris dat zelfs in de Eerste Kamer een debat over effectiviteitsverantwoording na twee minuten in een discussie over de kredietcrisis overgaat. Dat klonk wat verwijtend. Ik weet niet precies wat de portee van zijn opmerking was, maar het zou toch wel vreemd zijn -- om niet te zeggen wereldvreemd --

als wij hier in deze tijd een discussie gingen voeren over effectiviteitsverantwoording en daarbij geen aandacht besteden aan de huidige economische situatie.

*N

De heer **Terpstra** (CDA): Voorzitter. Ik dank de minister en de staatssecretaris voor de uitgebreide beantwoording van alle vragen. Voor mijzelf geldt dat ik wel een iets helderder beeld heb gekregen van wat de minister en de staatssecretaris van EZ allemaal doen dan ik voor dit debat had. Wat mij betreft, is het heel erg positief. De minister somde vier punten op die je niet moet gaan doen. Daar kon ik mij helemaal in vinden.

Ten aanzien van de pluspunten had ik nog een vraag. Bij het overleg van werkgevers en werknemers werd de indruk gewekt alsof het over bedrijven zou gaan die klant zijn van de banken. Vandaar mijn vraag: wordt ook met de banken zelf overlegd? Die vallen immers voor een deel ook onder het EZ-beleid. Ten aanzien van de banken heb ik nog een vraag. Er wordt gediscussieerd over de vraag of de toezichthouder moet worden versterkt en of dat nationaal zou moeten of Europees. Heeft de minister daar een mening over? De tweede vraag ten aanzien van het toezicht op banken is dat men de regelgeving versterkt, waardoor het toezicht zwaarder wordt. Het gevolg daarvan is dat men de kredietverlening bemoeilijkt. Er zit een zekere spanning tussen degelijke normering van het toezicht en het gemak waarmee banken kredieten verlenen. Welke rol speelt EZ daarin?

De opmerkingen ten aanzien van de innovatie vond ik heel positief. Hoe men het doet, kan mij eigenlijk niets schelen, maar het sociale zekerheidsmodel toegepast op innovatieve werknemers vind ik een heel goede zaak en ik ben blij dat de minister daar voortvarend op regionaal niveau aan werkt. Welke vorm dat moet aannemen, laat ik graag aan de partijen zelf over. Ten aanzien van het naar voren halen van de energiebesparing ben ik wel onder de indruk van de hoeveelheid regels die wij in Nederland al hebben. Op grond daarvan zullen wij nieuwe gedachten, die waar ook ter wereld opkomen, om een nieuwe regeling in te voeren, niet steunen. Ook gelet op de motie-Ten Hoopen, die volgens mij in de Tweede Kamer heeft gevraagd dat de minister eerder instrumenten gaat afschaffen die niet werken, ben ik gelijk verlost van alle moties met nieuwe ideeën.

Ten aanzien van het FES hadden wij nog één opmerking. De helft van de aardgasopbrengsten wordt gestopt in de vermindering van de staatsschuld. Dat vindt het CDA een goed idee. Alle antwoorden op het FES steunen wij ook. De minister sprak over het bruggetje van De Graaf. Nu is dat, voor zover ik weet, geen hard investeringsproject, maar ik weet ook niet precies wat het dan wel is. De enige De Graaf die wij kennen, is uiteraard onze collega, maar wij wisten niet dat hij een FES-bruggenbouwer was.

Ten aanzien van Flevoland zal ik de antwoorden van de minister doorgeven aan de Provincie. Mochten zij daar ontevreden zijn, dan kennen zij het adres zelf wel. Als wij de provincie tijdens het gesprek uitnodigen om opmerkingen te maken, dan kun je daar niet aan voorbij gaan, ook al is het een halfjaar later.

Ten aanzien van de prestatie-indicatoren zijn wij heel tevreden met de toezegging van de minister om de inspanning in overleg met de heer Reuten optimaal te laten zijn. Dat wachten wij gelovig af. Ten aanzien van het interveniëren bij andere ministeries heb ik het begrip "seelenmassage" speciaal gebruikt, omdat dit volgens mij bij deze minister heel goed past. Dat is dus niet keihard interveniëren, maar gewoon de mensen overtuigen. Bij het principe "meten is weten" gaan wij er ook vanuit dat er een evenwicht moet worden gevonden tussen het uitsluiten van alle risico's en het gokken in de goede betekenis van het woord.

De vraag over de rol van de minister op Europees niveau was niet zozeer ingegeven om te weten te komen wat de minister allemaal doet ten aanzien van staatssteun, concurrentiekracht en nog een paar dingen. Wij hebben ruwweg de indruk, dat waar het gaat om het macro-economische beleid de ministers van Financiën misschien op Europees niveau zwaarder wegen. Wij zouden graag willen horen wat de rol van de minister van EZ is ten aanzien van het globale macro-economische beleid en wij willen deze rol versterken.

Ik ben de staatssecretaris even dankbaar als de minister wat betreft de kwaliteit van de beantwoording. Dat geldt met name mijn eigen prestatie-indicator. Ten aanzien van de vrijhandel wensen wij de staatssecretaris geweldig veel succes om de goede weg die hij is ingeslagen voort te zetten. Wat betreft de digitale economie -- wij hadden daar geen vragen over gesteld, maar het antwoord was toch interessant -- vonden wij het opvallen dat hij zeer positief is over de marktwerking. Nu zou ik de staatssecretaris en ook mevrouw Sylvester de vraag willen stellen of dat alleen voor de digitale economie geldt of ook voor de post. Of is de marktwerking daar minder zegenrijk? Als zij vinden dat het ook voor de post geldt, ben ik tevreden. Als dat niet het geval is, zou ik graag weten wat precies het verschil is.

Volgens mij ben ik nu ruimschoots binnen de tijd gebleven.

De **voorzitter**: Nee, u bent tien seconden over uw tijd gegaan.
**

*N

De heer **Reuten** (SP): Voorzitter. Ik ben voorlopig tevreden met wat de staatssecretaris in eerste termijn heeft gezegd over zzp'ers.

Socialisme gaat gepaard met internationalisme en internationale solidariteit. De SP is voor een open internationale oriëntatie, maar niet ongeconditioneerd. In de jaren zestig, senator Terpstra, hadden de christelijke partijen een

aanhang in het electoraat van ongeveer 50%. Volgens de peilingen is die intussen gedaald naar ongeveer 20%. Ik ben bang dat senator Terpstra eigenlijk vreest voor het bereiken van die 15% voor het CDA. Als het zo doorgaat, zal er niets anders op zitten dan alsnog een coalitie vormen van PvdA en SP.

Ik richt mij voor het overige vooral tot de minister omdat zij met name is ingegaan op de hoofdzaak van mijn inbreng in de eerste termijn. Ik ben bijzonder content met haar antwoorden, met name ook op de punten waarnaar ik heb gevraagd.

Ik wil niet dat de minister op de stoel van de ondernemers gaat zitten en dat wil zij zelf ook niet. Ik zou dat ook niet willen als de minister van Economische Zaken een SP-minister zou zijn.

Marktwerking is geen vies woord. Het is ook niet vies, dat wil zeggen daar waar markten adequaat in het algemeen belang werken. Dat is ook de visie van de SP-fractie. Het economisch-ideologische meningsverschil ligt bij de grenzen en slechts bij de grenzen. De vrije, dat wil zeggen ongereguleerde, markteconomie kent een op zichzelf staande ideeëngeschiedenis die mij bekend is. Daarin past eigenlijk niet dat je ondernemerschap, waarvoor innovatie essentieel is, wenst te reguleren. Dan vertrouw je de grondslag van de vrije markteconomie eigenlijk niet.

Economische zaken heeft jarenlang een politiek gevoerd van privatisering en deregulering. Daarmee maakt het ministerie zich geleidelijk aan overbodig. Dat is niet erg, integendeel, indien dit de economisch-ideologische insteek is. Dat is niet de insteek van de SP-fractie, dat mag bekend zijn. Zoals ik eerder al zei: waar markten adequaat werken, laat ze bloeien.

Diverse woordvoerders hebben daarstraks gewag gemaakt van een noodzakelijke ommezwaai op Economische Zaken, mede in het licht van de financiële crisis. Deze crisis was overigens mede het resultaat van deregulering. Mijn fractie juicht deze ommezwaai toe, want zij heeft dit immers jarenlang betoogd.

Voor het overige kan ik kort zijn omdat de minister op het hoofdpunt dat ik in mijn eerste termijn inbracht ook kort was. In tegenstelling tot een aantal andere woordvoerders, ben ik in eerste termijn niet ingegaan op de eerder genoemde economisch-ideologische aspecten van het de EZ-politiek. Mijn eerste termijn was zeer bewust apolitiek. Wat ik inbracht was de kwestie dat het ministerie, wat ook de economisch-ideologische insteek is, moet kunnen worden beoordeeld op zijn effectiviteit, in kwantificeerbare termen in het licht van in die termen geformuleerde doelstellingen. Ik ben bijzonder tevreden met de toezeggingen van de minister op dit punt. Ik dank haar daar zeer voor. Wat mij betreft is dit debat daarom geslaagd. Er is een inhoudelijke wijziging nodig, zoals de minister al zei. Ik begrijp dat die via 2010 pas in 2011 volledig gerealiseerd kan worden.

Ik hoop dat de minister in haar tweede termijn nog iets kan zeggen over mijn vraag of iets kan worden gedaan aan de systematiek, aan de leesbaarheid voor derden, van de memorie van toelichting.

*N

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Voorzitter. Ik dank de regering voor de beantwoording in de eerste termijn. Ik ben blij dat zij onderkent dat Economische Zaken een belangrijke rol speelt voor het bedrijfsleven, juist in deze tijd van crisis. Ik heb gehoord dat het ministerie in overleg met het bedrijfsleven zoekt naar maatregelen die in deze tijd hout snijden.

De inbreng van de PvdA-fractie ging over het geven van impulsen, juist in relatie tot de punten van het EZ-beleid. Wij hebben gehoord over investeringen in de wijkeconomie, microkrediet en doorgroeiers. Wij hebben gehoord over de BIZ. Ik heb het nog even nagekeken omdat ik mij afvroeg hoe het zat: de Eerste Kamer heeft inderdaad een aantal nadere vragen gesteld. Als de minister die snel beantwoordt, kunnen wij de wet aftikken. Ik heb gehoord over de digitale infrastructuur, de Opta, breedband en dat wij er goed voor staan. Ik heb ook gehoord dat de deelname aan de wereldhandel wordt bevorderd. Er is een percentage van 33 genoemd.

Ik heb nog een vraag over de kleinschalige energiewinning. De regering heeft aangegeven dat het mogelijk is om kleinschalige energiewinning op perceelniveau terug te leveren aan het net. Via subsidies wordt dit bevorderd. Ik was nog even benieuwd of er een extra inspanning wordt geleverd om deze subsidies juist nu onder de aandacht te brengen zodat je vanuit de energieproductie nog meer impulsen kunt verwachten. Wat de PvdA-fractie betreft, mag er worden overgegaan tot actie. Er is gesproken over investeren in energiebesparing. De meeste fracties hebben dat genoemd als een belangrijk punt en als stimulans waarmee EZ op de kortere termijn een investering zou kunnen doen. Nogmaals zeg ik dat de fractie van de PvdA juist een koppeling tussen onderhoud en renovatie van bestaande woningen noodzakelijk vindt, maar ook van bedrijfspanden en fiscale stimulering zoals btw-verlaging, bijvoorbeeld heffingskorting op de loonbelasting. Ook kan worden gedacht aan overdrachtsbelasting en onroerendezaakbelasting. Het gaat ons dus juist om een koppeling tussen zaken. Daar waar je ziet dat EZ bezig is met energiebesparing zou je via de invalshoek van het onderhoud en de renovatie een hoop kunnen doen op de kortere termijn. Op dit punt komt onze fractie met de volgende motie.

*M

De **voorzitter**: Door de leden Sylvester, Kneppers-Heijnert, Schouw, Van den Berg en Laurier wordt de volgende motie voorgesteld:

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

constaterende dat bestaande woningen en bedrijfspanden veelal slecht zijn onderhouden en dat renovatie nodig is;

overwegende dat het gewenste effect van het energielabel en de Stimuleringsregeling Duurzame Energie tot nog toe uitblijft;

overwegende dat energiebesparing onderdeel uitmaakt van het kabinetsbeleid;

verzoekt de regering, op zo kort mogelijke termijn fiscale maatregelen te nemen waardoor energiebesparing op grote schaal aantrekkelijk wordt voor woningen en bedrijfspanden,

en gaat over tot de orde van de dag.

Zij krijgt letter E (31700-XIII, 31700-D).
**

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Ik eindig met de hoop dat de minister deze motie zal omarmen, juist omdat het voor haar beleid een enorme stimulering kan zijn, ook in het richting van het mkb, dat hier weer de nodige werkgelegenheid door krijgt.

*N

De heer **Laurier** (GroenLinks): Voorzitter. Ook van de kant van mijn fractie dank voor het antwoord van de minister en de staatssecretaris. Ik maak een opmerking vooraf als het gaat om effectiviteit. Ik moet constateren dat het, als je wilt dat de minister het antwoord tot je richt als Kamerlid, effectiever is om een geschreven tekst in te leveren dan om dat niet te doen en te praten vanuit aantekeningen. Aan de andere kant moet ik tegelijk constateren dat het aan de effectiviteit van de beantwoording niet tekort doet, want mijn inbreng is wel meegenomen in de beantwoording van vragen.

Een van de aspecten was natuurlijk de rol van het ministerie van EZ en van de bewindspersonen in het bijzonder in de economische crisis. Daarover heb ik een aantal dingen meegekregen in de beantwoording. Aan de ene kant gaat het om het bewaken van wat je vooral niet moet doen, aan de andere kant om een aantal maatregelen die je wel moet nemen. Daarin zijn belangrijk: contacten met bedrijven en werkgeversorganisaties, een goede toegang tot relevante garanties, borgstellingen en verzekeringen en het stimuleren van nieuwe investeringen, in het bijzonder in duurzaamheid. Het zal duidelijk zijn dat het laatste mij en mijn fractie aanspreekt.

Het tweede punt betreft de verantwoording van effectiviteit. De vraag is niet helemaal beantwoord zoals zij eigenlijk door mijn fractie werd gesteld, namelijk hoe het komt dat in de effectiviteitsverantwoording het ministerie van EZ keer op keer slecht scoort. Aan de andere kant heeft de minister de toezegging gedaan dat het voor de toekomst beter zal gaat. Dat is natuurlijk een prachtig geheel.

Over Pieken in de Delta had ik in het bijzonder gevraagd hoe nu het selectiemechanisme tot stand is gebracht en of het nu een effectief middel is om met programmacommissies te werken. Daar ben ik niet van overtuigd. In een aantal van die pieken -- de noordvleugel en Zuidwest -- komt daar toerisme in voor. Je kunt je al afvragen of weerstand tegen de conjunctuur verantwoord is, maar als je naar de cijfers kijkt en naar de relatie die met name met de kenniseconomie bestaat -- ik verwijs naar blz. 43 van de nulmeting -- zie je toerisme in Zuidwest, waar men nog niet de helft van het aantal hoogopgeleiden heeft van het landelijke gemiddelde. De loonkosten in research & development staan op nul als Nederland de indicatie 100 heeft. De R&D-uitgaven staan op 13% van de Nederlandse uitgaven. Samenwerking scoort beter, ongeveer op Nederlands niveau.

Dan komt de verbijsterende conclusie dat de innovatie in bedrijven in die sector -- moet je nagaan, met dergelijke R&D-uitgaven -- ongeveer 50% hoger is dan in de rest van Nederland in totaliteit, en dat de omzet in nieuwe producten maar liefst 2,8 keer zo hoog is.

Met dat soort cijfers en dat soort selectiemechanismen kom ik in de problemen. Ik vind dat niet meer verklaarbaar. Ik vraag mij dan ook af hoe je dit vervolgens in termen van effectiviteit kunt meten. Ik mis bijvoorbeeld in de nulmeting de relatie met duurzaamheid, een belangrijk aspect dat de minister ook aangaat, laat staan de relatie met andere beleidsterreinen. Maar de minister heeft beterschap beloofd voor de toekomst, dus wij hopen dat dit soort dingen ook wat explicieter wordt.

Juist in deze periode kan extra worden geïnvesteerd in met name duurzame technologie en in nieuwe vormen van energiewinning die duurzaamheid ten goede komen. Ik ben ervan overtuigd dat dit de bewindslieden na aan het hart ligt. Aan de andere kant willen wij hen nog wel een steuntje in de rug geven. Dat is ook de reden dat wij de motie-Sylvester hebben ondersteund.

*N

De heer **Van den Berg** (SGP): Voorzitter. Ik dank ook zowel de minister als de staatssecretaris voor de grondige beantwoording van de vragen en voor de reactie op onze bijdrage. Met name de filosofie over het rentmeesterschap is goed opgepikt door de minister.

Bij de huidige crisis was onze eerste insteek hoe het kabinet daarmee omgaat. Wij zijn ervan overtuigd dat dat op goede wijze gebeurt en dat wij ook proberen te voorkomen als wij kijken naar het hele bancaire gebeuren dat wij weer in zo'n situatie terechtkomen. Het is een goede inzet van de minister om te overleggen met het bedrijfsleven. Wij moeten niet iets bedenken van achter een bureau, maar wij moeten in overleg met dat bedrijfsleven zorgen dat wij verder komen.

Wij hebben ook gezegd dat er grote behoefte aan verruiming van de Wet bevordering speur- en ontwikkelingswerk was en wij hebben waardering voor het antwoord van de minister dat zal worden bestudeerd of het mogelijk tot een verruiming kan komen. Uit het overleg met dat bedrijfsleven zal de minister merken dat hier grote vraag naar is.

Op de effectiviteitsverantwoording zijn goede antwoorden gekomen. Mijn collega Reuten heb ik nooit zo emotioneel gezien als vanavond. Het doet mij ook bijzonder goed natuurlijk dat hij zo blijmoedig neuriënd naar huis kan gaan en nog kan dromen van deze dag. Want het is ook een beetje zijn dag.

Duurzaamheid heeft volop de aandacht van het kabinet. Dat is ook onze inzet. Laten wij nu kijken naar de toekomst en laten wij vooral insteken op die duurzaamheid. Energiebesparing en het naar voren halen van maatregelen heeft onze volledige instemming. In het kader van die duurzaamheid is het maatschappelijk verantwoord ondernemen ontzettend belangrijk. De staatssecretaris heeft gezegd dat wij daarop blijven inzetten. Het kan best eens moeilijk zijn met zo'n neergaande conjunctuur, maar laten wij blijven volhouden dat het ook de moeite waard is om straks versterkt eruit te komen. Als de code-Tabaksblat geactualiseerd wordt, zal dat ook duidelijk een plekje krijgen. Daar zijn wij de staatssecretaris zeer erkentelijk voor.

Het bedrijfsleven met een internationale oriëntatie zal best in een dip terechtkomen. Ik kom daar nog even op terug. Die neergang was al langer aan de gang, mede door de krapte op de arbeidsmarkt, die ook een oorzaak was. Daarnaast groeiden belangrijke markten, zoals Duitsland, veel minder dan voorheen. Dus de problematiek was er al wat eerder dan wij nu constateren. Dan moeten wij toch naar een herstel zoeken, dat voornamelijk moet komen door het aantrekken van de vraag van die internationale markt en vooral ook van de Europese markt. Mijn fractie heeft gevraagd of Nederland daarvoor klaar is. Er was immers al sprake van economische neergang. De loonkosten stijgen, de groei van de productiviteit is niet groot en investeringen voor de toekomst worden nu uitgesteld. Als wij niet ingrijpen en een aantal zaken aanpassen, zal het herstel niet snel kunnen optreden. Hierover horen wij graag nog het een en ander van de staatssecretaris.

*N

De heer **Schouw** (D66): Voorzitter. Het is altijd een genoegen om met de huidige minister van Economische Zaken, en natuurlijk ook met de staatssecretaris te debatteren. Ik vind het altijd fijn om voor zo'n debat teksten voor te bereiden. Ik weet namelijk dat ik daarbij wat prikkelend mag zijn, omdat dit wat losmaakt bij de minister. Dat maakt het debat aangenaam. Ik dank de minister daarom voor dit debat. Het was mij weer een genoegen.

Dat gezegd hebbend, meld ik dat ik had gehoopt meer zicht te krijgen op de vruchten van het veranderende denken binnen het departement van EZ als gevolg van de financiële crisis. Ik had gehoopt dat ik aan het einde van dit debat de vier majeure bewegingen van het departement zou kunnen opdreunen. Wat heeft de crisis gedaan met het economisch beleid van het departement? Waar gaan de minister en de staatssecretaris extra op inzetten? Ik heb gehoord over het pakket kredietverlening. Het lijkt mij heel goed dat dit er is. Toch ben ik op zoek naar de andere majeure bewegingen. Wellicht zijn ze er niet. Toen ik naar de minister zat te luisteren, was het namelijk af en toe alsof ik de vorige minister van Economische Zaken hoorde spreken over markt en overheid. Het lijkt wel alsof er niets nieuws is bedacht. Wellicht is er inderdaad niets nieuws, of wellicht komt het nog. De minister stelt immers dat zij gesprekken voert met ondernemers. Ik hoor in haar beantwoording een beetje dat zij wil zeggen: ik kom wel met een agenda, maar geef mij even de tijd om een realistische agenda op te stellen. Kan de minister ons op dit punt een doorkijkje bieden?

Bij het woord innovatie ben ik wat uit balans geraakt. Innovatie vindt iedereen ontzettend belangrijk, iedereen heeft het er over en iedereen plakt het overal op. Het is immers een prachtig woord. Wij spreken over economische innovatie, sociale innovatie enzovoort. Toch vraag ik mij af of wij dit een beetje in de vingers krijgen. Hoe houden wij grip op de voortgang van de innovatie? Hoe stimuleren wij dit op een wat harde manier? Wij moeten elkaar niet alleen maar verbaal bezighouden. Hoe krijgen wij de voorgang van de innovatie in dit land wat meer in de vingers? Kan de minister daarop wat meer reflecteren?

Wat de minister antwoordde op vragen over energie en de groene revolutie sprak mij enorm aan. Zij heeft het over de elektrische auto en over windenergie. Daaruit spreekt ambitie en dat is erg goed. Ik hoop dat deze ambitie een vertaling krijgt in de beleidsbegroting over 2010. Ik daag de minister ertoe uit om te zorgen voor zo'n vertaling en ik daag haar uit om dit echt waar te maken. De motie-Sylvester is volgens mij een heel belangrijke motie waarmee wij dit verder kunnen kapitaliseren. De motie is een ondersteuning van het beleid.

De heer **Reuten** (SP): De heer Schouw sprak over innovatie. Hij stelde dat dit debat daarover eigenlijk niet gaat. Omdat hij er toch weer expliciet over spreekt, wil ik er nog iets over zeggen. Het punt van de innovatie vormt de ideologische zijde van dit debat. Als er iets niet te plannen is, is het wel de innovatie. Als wij iets moeten overlaten aan de vrije markt, is het wel de innovatie. Ik begrijp de vreemde paradox niet waarbij men spreekt over het reguleren van innovatie en ondernemerschap. Ik begrijp dit echt niet.

De heer **Schouw** (D66): Wellicht onderstreept dat mijn dubbele gevoel hierbij. Ik wijs de heer Reuten er wel op dat de begroting van het ministerie van Economische Zaken vol staat met woorden die te maken hebben met innovatie. Wij hebben het vandaag gehad over het FES. In een van de belangrijke criteria voor toekenning van FES-middelen wordt gesteld dat het moet gaan om innovatieve projecten. Wat is innovatief? Hoe meet je de voortgang? Hoe krijgen wij daarop wat meer grip? Dat is de portee van mijn opmerkingen. Misschien vormt innovatie inderdaad geen sideline van het debat, maar juist het hart ervan. Het gaat immers om economische innovatie en economische vernieuwing. Hoe meten wij de effectiviteit ervan?

Hoe kunnen wij op effectiviteit sturen? Ik daag de minister uit om hierover nog eens te spreken.

Pieken in de Delta; over effectiviteit gesproken. Ik ben het van harte eens met de opmerkingen die de heer Laurier hierover heeft gemaakt. Ik vermoed dat er veel meer focus en massa moet worden gemaakt als wij gaan naar nieuw beleid voor de regionale ontwikkeling. Er moeten veel betere en meer fundamentele analyses aan ten grondslag liggen, die gaan over de vraag op welke plaatsen wij moeten investeren en op welke niet. Er moet bovendien veel minder sprake zijn van het principe "verdeel en heers" bij de verdeling van de budgetten over de regio's. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat dit principe thans is toegepast. Het is de vraag of dat wijs is bij de inzet van de middelen. Wellicht is het een goed idee om wat minder bestuurders naar dat beleid te laten kijken, en wat meer mensen zoals die in de commissie van wijzen. Zij bezien vanuit een onafhankelijke rol wat verstandig is en wat moet worden gestimuleerd.

Onze zorgen over de Randstad heeft de minister met haar antwoorden niet kunnen wegnemen. Ook hierbij is sprake van een kunstmatige knip die op bestuurlijk niveau is gemaakt tussen noord en zuid, terwijl die knip materieel niet bestaat. Het is zeer onverstandig om langs de lijnen van de noord- en zuidvleugel geld te verdelen en te investeren. Het ministerie van EZ zou de moed moeten opbrengen om een studie te laten uitvoeren naar de potentiële kracht van het hele gebied. Laten wij alsjeblieft niet blijven denken langs de kunstmatige bestuurlijke lijnen. Daarmee kunnen wij geen grote economische regio realiseren.

De effectiviteit van het beleid wordt beter. De minister zegt dat zij dit echt gaat verbeteren in de begrotingen en bij de doelstellingen. Chapeau voor haar snelheid en correctheid op dit punt. Ik wens haar hierbij veel succes. Wellicht kan zij ook het begrip evidence based beleid eens bezien. Ik maak hierbij een doorsteek naar het beleid van de staatssecretaris rond de wijkeconomie. Wat werk wel en wat niet om de wijkeconomie te stimuleren? Daarop kan je "evidence based" programma's zetten. Die ontbreken echter op dit moment.

Het verhaal van de staatssecretaris over internationale handel vind ik boeiend. Het is jammer dat wij veel te weinig tijd hebben gehad om hierover te spreken. Zijn de ambassades voldoende als economische hub toegerust om de ambities waar te maken die de staatssecretaris heeft?

Ik heb in de eerste termijn een vraag gesteld over het grote economendebat dat de Volkskrant heeft geëntameerd. Ik heb gevraagd of de minister daarin een rol wil nemen. Ik had gedacht dat dit een open deurtje voor haar zou zijn en dat zij zou zeggen dat zij dat uiteraard met flair en ambitie wil doen. Zij kan dit in haar tweede termijn alsnog zeggen.

De **voorzitter**: Wij komen toe aan de tweede termijn van de regering. Daarvoor hebben wij nog ongeveer twintig minuten. Ik laat het uiteraard aan de beide bewindspersonen over hoe zij de tijd verdelen, maar ik wil dit debat om 21.05 uur afsluiten. Het woord is aan de minister.
**

*N

Minister **Van der Hoeven**: Voorzitter. Het kan best dat mevrouw Kneppers datgene wat zij stelt eerder ergens heeft gelezen, misschien wel in de begroting Economische Zaken. Dat lijkt mij niet onwaarschijnlijk. Ik vertel natuurlijk niets iets dat helemaal nieuw is. Dat kan niet. Een aantal zaken heb ik zeker eerder aan de orde gesteld, in ieder geval bij uw collega's aan de overkant.

Eerst nog iets over het FES. Mevrouw Kneppers stelt dat die 1,7 mld. te laag is, maar dat is de minimale voeding. Wij hebben nu nog 10 mld. aan aardgasbaten, maar die raken op. Als wij de systematiek niet veranderen, hebben wij straks, als de aardgasbaten op zijn, niks meer, ook geen FES-voeding. Daarom hebben wij de voeding structureel gemaakt. De voeding blijft dus, ook als de aardgasbaten op zijn. Men weet hoe het gaat met de fluctuerende olieprijzen. Die gaan op en neer. Door te kiezen voor een andere systematiek zorgen wij op dat punt voor stabiliteit. Daardoor kunnen wij ook op een andere manier met de bestedingsmogelijkheden omgaan, want wij weten wat wij te besteden hebben.

Mevrouw **Kneppers-Heijnert** (VVD): Het wordt nu een vaste voeding met variabele percentages. Voorheen was het omgekeerd. Toen waren het vaste percentages met een variabele voeding. Uit een studie van De Nederlandsche Bank blijkt wel dat de percentages in de toekomst, ten opzichte van hoe het vroeger was, gaan halveren. Vroeger was het 41,5. Dat leverde een variabele voeding op door de wisselende olieprijzen. Nu wordt het een vaste voeding, maar de percentages die daar het resultaat van zijn, vergeleken met het verleden, worden ongeveer gehalveerd.

Minister **Van der Hoeven**: Dat klopt niet. Dat heeft te maken met het wetsvoorstel dat deze Kamer nog niet kent. Dat voorstel ligt nog bij de Raad van State. Ik kan mij niet voorstellen dat daar al uitspraken over kunnen worden gedaan. Die 1,7 mld. is een vast bedrag. Daar komen wij aan door de aardgasbaten naar de staatsschuld over te hevelen, waardoor wij een hoeveelheid rente besparen. Die hoeveelheid rente loopt door, niet alleen nu, maar ook straks. Het is dus echt een andere systematiek. Achter het verhaal over De Nederlandsche Bank zit iets anders, namelijk een apart fonds, maar dat is nu niet aan de orde. Wij kiezen namelijk voor een andere systematiek. Dat staat in het wetsvoorstel dat wij nog moeten bespreken. Als de aardgasbaten op zijn, dan willen wij de FES-voeding veilig hebben gesteld. Dus is de kwestie van het percentage dan niet meer aan de orde, want wij kiezen voor een andere systematiek.

Dan de FES-criteria. Dat zijn algemene criteria. Er moet sprake zijn van een eenmalige investering, een nationaal belang en een

versterking van de economische structuur. Er is gevraagd op welke manier de commissie van wijzen daarnaar kijkt. Er wordt een projectanalyse gemaakt door SenterNovem en MBO. Er vindt een gesprek met het consortium plaats. De conceptbeoordeling wordt opgesteld. Het concept gaat voor commentaar naar het consortium. Het concept wordt eventueel aangepast. Vervolgens wordt het definitieve advies vastgesteld. Dat gaat naar het kabinet. Alle adviezen worden openbaar, tegelijkertijd met het kabinetsstandpunt en de CPB-beoordeling. Wat dat betreft wordt mevrouw Kneppers op haar wenken bediend, want hoe meer openheid, hoe meer transparantie, hoe beter het is. Dat ben ik met mevrouw Kneppers eens.

Dan kom ik bij de heer Terpstra. Eerst iets over de toezichthouder. Het klopt dat er een sterk Europees toezicht nodig is. Dat is ook goed, maar er moet wel sprake zijn van samenwerking met de nationale toezichthouder, want een aantal dingen blijft nu eenmaal nationaal. Dat moet ook. Ik heb begrepen dat mijn collega op Kamervragen heeft geantwoord dat hij het totale toezicht niet bij de ECB wil neerleggen. Hij wil een nieuwe Europees centrum met democratische verantwoording. Hoe dat er precies komt uit te zien, komt naar de Kamer toe via de minister van Financiën.

De heer Terpstra vroeg zich af of ik mij als minister van Economische Zaken niet meer in Europa moet begeven. Er is wat dat betreft sprake van een andere taakverdeling. De macro-economie zit in de Ecofin, maar daar zit ik niet bij. Dat zijn de ministers van Financiën. De Raad voor concurrentievermogen gaat over alle andere zaken die ik zojuist noemde. Het gaat wat mij betreft vooral om datgene wat de reële economie en het bedrijfsleven betreft. Ik moet heel eerlijk zeggen dat ik het goed vind dat de Raad voor concurrentievermogen op dat punt een coördinerende rol heeft, niet alleen kijkt naar de directe elementen, maar ook naar wat bijvoorbeeld in de Milieuraad en in de Energieraad aan de orde komt en wat gevolgen kan hebben voor het concurrentievermogen van Europa.

Dan de vraag of door het versterken van de regelgeving de kredietverlening lastiger wordt. Er wordt inderdaad gekeken naar solvabiliteit, liquiditeit en alles wat daarmee samenhangt. Banken zijn momenteel huiveriger. Er is sprake van een zekere risicoaversie. Ik ben heel blij dat in de afspraken met ING ook is opgenomen dat er voor 25 mld. extra aan kredieten zal worden verleend aan het bedrijfsleven. Natuurlijk moet het allemaal kloppen en moet men aan de voorwaarden voldoen. Het gaat niet aan dat men voor een slecht plan toch krediet krijgt. Daar is niemand mee geholpen.

Ik kom bij mevrouw Sylvester en de motie. Ik heb in eerste termijn gewezen op de motie van mevrouw Sap in de Tweede Kamer, ingediend bij het Belastingplan 2009. Toen is toegezegd dat er een nieuwe brief over de mogelijkheden voor verdere fiscale vergroening wordt opgesteld. Daarin wordt een aantal opties meegenomen. Ook wordt gekeken naar de zaken die mevrouw Sylvester in haar motie heeft neergelegd. Ik kan mij best iets voorstellen bij haar filosofie. Er is toegezegd dat de brief in mei komt. Daar zit ook altijd een financieel plaatje aan. Daar moet echt naar worden gekeken. Mevrouw Sylvester weet hoe het is. Ongedekte moties moet ik van mijn collega van Financiën, haar partijgenoot, altijd ontraden.

Dan het gestelde door mevrouw Sylvester over de impuls in relatie tot het EZ-beleid. Het is goed dat wij verder gaan werken aan kleinschalige energie, zeker wat betreft het inleveren aan het net. De slimme meter is in ieder geval één van de elementen die nodig zijn om dit te realiseren, net als het tweeweg maken van het net waar dit nog niet het geval is. Het staat voor mij in ieder geval als een paal boven water dat dit een onderdeel van onze toekomst is. Daar wordt dus verder aan gewerkt.

Ik kom bij de heer Reuten. Eerst iets over de marktwerking. Doordat een aantal zaken geprivatiseerd en gedereguleerd is, ontstaat een heel andere markt, maar ook een andere behoefte aan een marktmeester. Nog niet zo lang geleden hebben wij hier over de Aanbestedingswet gesproken. Dat is toen niet goed gegaan. Deze Kamer vond die wet niets. Ik heb toen toegezegd dat er een nieuwe Aanbestedingswet komt. Ook dat is een onderdeel van het marktmeesterschap. De rol van het departement verandert dus ook, ook met het oog op innovatie, energie en alles wat daarmee samenhangt. De rol van het departement verandert met de tijd. Dat is ook goed, want je moet niet blijven hangen in het verleden.

Over het gestelde over de leesbaarheid zeg ik gewoon "ja". Wat betreft de uitkomsten is sprake van een ingroeimodel. Wat wij kunnen doen voor 2010 doen wij voor 2010. Daarna gaan wij verder met 2011. Ik kom nog bij de heer Schouw als het gaat om de effectiviteit. Hij zei daar iets over waarvan ik dacht dat ik er iets tegenin moest brengen.

De heer **Reuten** (SP): Ik wil u graag bedanken voor uw tweede toezegging.

Minister **Van der Hoeven**: Ik ben daar heel duidelijk in: ik ga het gewoon doen.

De heer Laurier had het niet allemaal opgeschreven. Hij had toch antwoord gekregen op al zijn vragen, hoewel ik hem niet expliciet heb genoemd. Dat had ik wel moeten doen, zeker bij Pieken in de Delta en zijn opmerkingen over de programcommissies. Deze spelen natuurlijk wel een wezenlijke rol bij het creëren van de focus, maar ook bij de betrokkenheid in de regio. Je hebt ze nodig, omdat je op een gegeven moment tot die gezamenlijke inzet moet komen. Als dat niet lukt en je hebt geen draagvlak in de regio, dan kom je natuurlijk nooit tot de goede keuzen. Zoals afgesproken, gaan wij tot 2010 door met het traject. Daarna komt inderdaad de "herbezinning", waarbij moet worden bepaald hoe je ermee doorgaat. Op dat moment kom ik daar graag op terug.

De heer Laurier vroeg wat er nu innovatief is aan toerisme. Bij Pieken in de Delta is natuurlijk ook van belang dat iets een groeipotentieel heeft. Toerisme kan daarbij toch echt wel een bepaalde

rol spelen, dus ik kan mij voorstellen dat een regio kiest voor toerisme als Piek. Het groeipotentieel moet dan wel worden waargemaakt en dat moet dus op een gegeven ogenblik nog maar blijken.

Ik heb niet voor niets zo ingehaakt op de rentmeester van de heer Van den Berg. Het spreekt zowel de staatssecretaris als mij aan. Hij mag ons daar allebei op aanspreken, ook al is de staatssecretaris dan niet van het CDA, waar het woord "rentmeester" een speciale lading heeft.

Tegen de heer Schouw wil ik enkele dingen zeggen. Hij zei "de effectiviteit wordt beter". Dat kan ik niet toezeggen, maar wel dat de verantwoording over de effectiviteit zal verbeteren; daarover sprak de heer Reuten ook. Je moet de effectiviteit zichtbaar maken, maar het kan ook gebeuren dat je op een gegeven ogenblik moet constateren "hier moet ik mee stoppen", omdat zichtbaar wordt gemaakt dat de effectiviteit niet beantwoordt aan de verwachtingen. Volgens mij moeten wij ook die mogelijkheid onder ogen zien. De staatssecretaris en ik zullen bezien op welke manier wij een invulling kunnen geven aan het begrip "evidence based".

De heer Schouw had ook een aantal opmerkingen over Pieken in de Delta en de Holland Metropool. Wij hebben naar Noordvleugel/Zuidvleugel gekeken, niet op basis van de bestuurlijke knip maar juist de economische samenhang. Volgens mij is het goed vanuit de economische samenhang mensen bij elkaar te brengen en van daar uit tot resultaten te komen. Randstad 2040 is natuurlijk een voorbeeld van een gezamenlijke keuze voor de Randstad als geheel.

Tegen de heer Schouw zeg ik ook dat er niet slechts één manier is om innovatie te stimuleren. Het ergste wat je kunt doen, is innovatie zodanig inkaderen dat daarbuiten niets meer mogelijk is. Dat zou namelijk betekenen dat er niets mag mislukken. Begrijp me goed, ik wil niet dat het mislukt, maar je kunt niet van tevoren de zekerheid inbouwen dat alles slaagt. Dat is het risico bij innovatie. Juist een regeling als de WBSO komt daaraan tegemoet. Het is erg belangrijk dat wij daarmee doorgaan. Ik heb aangekondigd het hele innovatiebeleid voor 2011 door te lichten. Dat sluit natuurlijk heel goed aan bij doorlichting van de effectiviteit.

Ik had het Innovatieplatform hier nog niet genoemd, maar daar wil ik het toch even over hebben, evenals over de manier waarop het platform naar de sleutelgebieden kijkt. Er wordt heel duidelijk aangegeven dat je bij de sleutelgebiedenaanpak een focus maakt; je kiest. Er zijn mensen die vinden dat je helemaal niet moeten kiezen maar het aan de vrije krachten moet overlaten. Toch is er een keuze gemaakt voor een vrij groot sleutelgebied, dat een kader vormt waarbinnen innovatie kan groeien en bloeien. Je moet echter niet een-op-een verwachten dat een regeling als resultaat A, B of C oplevert. Dat zou de dood in de pot zijn.

Tot slot het Volkskrant-economendebat. Ten eerste: ik ben geen econoom, maar politicus. Ten tweede: mijn vingers jeuken om aan zo'n debat mee te doen, maar ik weet zeker dat ik dan elke dinsdag in het vragenuur sta. Ik ga dus liever het debat met deze Kamer en met de Kamer aan de overzijde van het Binnenhof aan.

*N

Staatssecretaris **Heemskerk**: Voorzitter. Ik bedank de fracties voor hun inbreng in tweede termijn.

Tegen mevrouw Kneppers zeg ik dat de link binnen twee minuten tussen het effectiviteitsdebat en de kredietcrisis niet onaardig was bedoeld -- in huiselijke kring overkomt het me ook weleens dat ik eigenlijk probeer iets aardigs te zeggen, maar dat het niet helemaal goed overkomt -- maar het was voor mij ook aanleiding om juist de koppeling te maken tussen wat ik doe en hoe dat past in de kredietcrisis. Juist in deze moeilijke tijden is het voor EZ nog veel belangrijker dan voorheen om de effectiviteit waar te maken. Ik was dus blij met die koppeling.

Tegen mevrouw Sylvester zeg ik dat ik de antwoorden op de vragen over de bedrijfsinvesteringszones zo spoedig mogelijk aan de Kamer zal zenden; ik hoop dit echt binnen twee weken te doen. Dan kan deze Kamer vervolgens heel snel een klap op dat wetsvoorstel geven en kunnen ondernemers er vervolgens mee aan de slag.

Daarmee maak ik meteen een bruggetje naar de Postwet. Dat wetsvoorstel ligt ook voor in deze Kamer. De heer Terpstra vroeg hoe ik aankijk tegen marktwerking in de postsector, net zo goed als in de telecomsector. Allereerst bestaat in de telecomsector inderdaad veel marktwerking, maar ook een ongelooflijk actief optredende overheid en toezichthouder. De parallel van de postsector met de telecomsector gaat niet helemaal op, want juist in die laatste sector bestaat zeer veel kapitaalintensiteit en zijn er netten die je niet zo makkelijk kunt kopiëren. In de postsector is daarentegen zeer veel arbeidsintensiviteit, en bestaan wel concurrerende bezorgingsnetwerken. Morgen heb ik een gesprek met de bonden over de vraag hoe je zorgvuldig marktwerking kunt invoeren, maar juist ook gelet op de mensen die werken in de postsector. Ik ga zeer gaarne het debat hierover met deze Kamer aan. Ik zal weer een briefje sturen en ik hoop dat het onderwerp zo snel mogelijk agendeert, want de Postwet biedt goede waarborgen voor zowel marktkrachten als een overheid die daar streng op toeziet.

De heer Schouw stelde een heel korte vraag over de ambassade als economische "hub". Ambassades hebben inderdaad die kracht. Ik geloof zeer in economische diplomatie, maar daar voeg ik wel aan toe dat er af en toe wel een schepje bovenop mag. Ik bespreek dat ook weleens met minister Verhagen. Het verbaast me toch iedere keer weer dat het ambassadepersoneel ieder jaar wel de Nederlandse gevangenen moeten bezoeken, maar dat een Nederlands bedrijf in het buitenland niet altijd jaarlijks wordt bezocht. De ene ambassade maakt het meer waar dan de andere. Het zou goed zijn als de Kamer nog eens met minister Verhagen spreekt over een scherpere

aansturing van de economisering van de ambassades.

De heer Schouw vroeg ook of er wel een beleidswijziging is bij EZ. Hij vond "het blijft toch vooral maar kredieten en verder is het hetzelfde". Nou nee, natuurlijk is er een grote beleidswijziging. Daarbij beperk ik me tot mijn drie thema's. In de eerste plaats wordt veel nadrukkelijker aandacht geschonken aan eerlijke wereldhandel en aan toegang van de allerarmste landen, zodat grote landen niet wegblazen wat in de allerarmste landen gebeurt. Ook de ketenverantwoordelijkheid is heel belangrijk. Hoe wordt het geproduceerd? In de tweede plaats is er veel meer dan in het verleden aandacht voor de stimulerende en de uitvoerende rol van EZ in de wijkeconomie. Natuurlijk hebben gemeenten daar ook een rol, maar EZ doet veel meer dan in het verleden. Het gaat niet alleen om de grote Europese dimensie, maar wij gaan ook in de wijken aan de slag. Als dat meer "evidence based" kan, dan ga ik graag het gesprek daarover aan met deze Kamer. In de derde plaats gaat het om de nieuwe, digitale economie. Dan hebben wij het niet alleen over de sterke consumenten die hun rechten kunnen halen, maar ook over alle consumenten die meedoen in de digitale economie. Ook daar is echt een verschil met het vorige kabinet.

De heer Van den Berg vraagt of exportbevordering wel zin heeft in een neergaande economie. Ja, juist! Wij zetten ons vol in en juist als het ietsje minder gaat, moet je op pad blijven gaan en zeggen: wij zijn er voor de lange relatie, u ziet ons in goede en minder goede tijden terug.

De heer **Van den Berg** (SGP): Daar ben ik van overtuigd. Maar mijn vraag luidde als volgt. De neergang was er al even. Die had een aantal oorzaken. Zijn wij straks, als het iets beter gaat, op peil met ons bedrijfsleven om weer goed in te steken? De neergang van de internationale handel is er, met achterblijvende arbeidsproductiviteit. Er waren eerder personeelstekorten en niet-gekwalificeerde medewerkers. Het op peil brengen als het weer iets beter gaat, vinden wij noodzakelijk om goed in te kunnen steken. Het is dus iets structureler van aard dan alleen letten op de crisis.

Staatssecretaris **Heemskerk**: Oké, dan had ik de vraag te beperkt geïnterpreteerd. Ja, ook als het minder goed gaat, moet je natuurlijk kijken hoe je goede bedrijven in de lucht houdt, hoe je ervoor zorgt dat de innovatieprocessen doorgaan en hoe je ervoor zorgt dat je de markten die wellicht wat harder gaan aantrekken, blijft betreden. Ook daar trekken wij zeer hard aan.

Ten slotte begrijp ik dat de heer Reuten het een geslaagd debat vindt. Hij was volgens mij ook de aanvrager van het debat. Hij gaat dus neuriënd naar huis. Hij begon nog wel een beetje te flirten, niet met de minister maar met mij, over mogelijke coalities bij een volgende verkiezing. Laten wij eerst maar deze rit uitzitten. Dan gaat iedere partij met zijn eigen opvattingen de verkiezingen in. De kiezer heeft gelijk en dan zien wij wel weer hoe er een nieuwe coalitie komt. Laat ik niet terugblikken op 2006!

De heer **Reuten** (SP): De minister heeft zo'n geweldige toezegging gedaan en senator Van den Berg heeft zulke mooie dingen gezegd over het kapitalisme en over rentmeesterschap. In de intentie van rentmeesterschap kan de SP zich heel goed vinden. Dus misschien zijn er heel mooie coalities met de PvdA en de anderen mogelijk.

Staatssecretaris **Heemskerk**: Wij zetten ons tot 2011 volop in. Daarna zien wij wel weer.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Voordat het heel erg klef wordt, dank ik de beide bewindspersonen voor hun reactie in tweede termijn.

Over de ingediende motie zal volgende week dinsdag worden gestemd.
**

Het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2009 (31700-XIII) wordt zonder stemming aangenomen.

Het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Fonds economische structuurversterking voor het jaar 2009 (31700-D) wordt zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt van 21.12 uur tot 21.16 uur geschorst.

*B
!Staten-Generaal!

Aan de orde is de voortzetting van het **debat** over **de brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 14 maart 2008 over de mogelijkheden tot herziening van de voorkeurdrempel bij de verkiezingen voor de Eerste Kamer en over de mogelijkheden om wijzigingen aan te brengen in de wijze waarop het aangaan van lijstverbindingen is geregeld voor de Eerste Kamerverkiezingen (31200-IIA, A) en over het verslag van het schriftelijk overleg over de brief van de staatssecretaris van 14 maart 2008 (31200-IIA, D) in het kader van de behandeling van het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van de Staten-Generaal (IIA) voor het jaar 2008 (31200-IIA)**.

*N

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Voorzitter. Allereerst wil ik mijn waardering uitspreken voor het feit dat de heer Noten het onderwerp "verkiezingen van de Eerste Kamer" heeft opgepakt, hetgeen ertoe heeft geleid dat Kamerbreed is gekeken naar de wijze waarop deze Kamer wordt samengesteld. Ik denk dat het goed is

als de Kamer zich periodiek de vraag stelt of zij over voldoende legitimatie beschikt.

Het onderwerp dat wij vandaag bespreken, leeft in de Kamer. Dat blijkt wel uit het enthousiasme en de omvang van de bijdragen van allen die aan het debat deelnemen. Geen enkele fractie heeft zich onbetuigd gelaten, en omdat dit onderwerp direct betrekking heeft op de wijze waarop de leden in de Eerste Kamer zijn verkozen, kan ik mij deze grote betrokkenheid ook goed voorstellen.

Voorzitter. Het kabinet is van oordeel dat het huidige stelsel in grote lijnen voldoet en dat geen grootste aanpassingen noodzakelijk zijn. Wijziging van de Grondwet acht het kabinet niet aan de orde. Uit de meeste bijdragen blijkt dat ook de leden hier niet op uit zijn. U zoekt naar oplossingen die binnen de Grondwet te realiseren zijn, oplossingen voor enkele knelpunten die onder meer aan het licht gekomen zijn in het kader van de vorige verkiezingen van de Eerste Kamer, in 2007. Dit is eigenlijk in alle bijdragen aan de orde geweest. De leden hebben mij in eerste instantie verzocht om te schetsen wat de mogelijkheden zijn om over te gaan tot herziening van de voorkeursdrempel respectievelijk het wijzigen van het systeem voor het aangaan van lijstcombinaties. De andere onderwerpen die ter sprake zijn gebracht, betreffen de bekendmaking van de uitslag en het moment van de verkiezing.

De Kamer heeft van mij een verkenning van mogelijke aanpassingen ontvangen. Daarop heeft zij met enkele nadere vragen gereageerd. Alvorens daarop in te gaan, wil ik de uitgangspunten van het kabinet bij deze discussie voor het voetlicht brengen.

Uit de brieven die deze Kamer van mij heeft ontvangen, blijkt dat het kabinet hecht aan de mogelijkheid voor de statenleden om bij de Eerste Kamerverkiezing een voorkeurstem uit te brengen. Ook is het kabinet van mening dat lijstcombinaties in een behoefte voorzien. Dat betekent evenwel niet dat het kabinet niet openstaat voor argumenten om wijzigingen door te voeren. De brief is ook zo opgesteld dat de discussie hierover aan de Kamer is. Zo hebben wij het verzoek van de Kamer ook opgevat. Deze opstelling heeft geresulteerd in de bijdragen die vandaag zijn geleverd.

De heer Noten heeft drie moties ingediend. Zij worden door de meerderheid van de Kamer ondersteund. Verschillende deelnemers aan het debat hebben mij om mijn standpunt gevraagd. Enkele leden van de Kamer hebben mij tijdens de schorsing gevraagd om snel en gegroepeerd op de door hen ingebrachte bijdragen te reageren. Dat zal ik proberen.

Allereerst merk ik op er goede nota van te hebben genomen dat de moties brede steun genieten en dat na de aanneming ervan er een duidelijke uitspraak van de Kamer is. Na aanneming zal ik de wensen van de Kamer met betrekking tot de aanpassingen, zoals neergelegd in de moties, in het kabinet bespreken. De Kamer kan daarbij van mij een positieve grondhouding verwachten. Ik zal de Kamer zo snel mogelijk informeren over het standpunt van het kabinet. De leden hebben het goed gelezen: op de drie door hen genoemde punten was in de brieven van het kabinet geen definitieve stelling opgenomen. De heer Vliegenthart heeft mij nog gevraagd om het tijdpad voor de eventuele verandering aan te geven. Dat kan ik nu niet, maar zal dat geven met de kabinetsreactie.

De heer **Noten** (PvdA): Voorzitter. Ik hoop dat de staatssecretaris hierbij zal betrekken dat bijna alle collega's in deze Kamer hebben gezegd het zeer op prijs te stellen als bij de volgende statenverkiezingen de wetgeving geëffectueerd is. Dit verzoek is dus aan de staatssecretaris gedaan.

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Dat heb ik zeer wel begrepen. Niet iedereen heeft hierover gesproken, maar velen hebben gezegd wat de bedoeling is. Met het noemen van het tijdpad zullen wij proberen om aan te geven wat onze visie op dit punt is. Ik zal dus rekening houden met de wensen van de Kamer op dit punt. Nogmaals, die ik heb gehoord, maar ik kan nu niet een precies tijdpad noemen. Dat zal ik wel concreet aangeven met de reactie van het kabinet op de ingediende moties.

Ik ga dan nu kort op de moties in. Eigenlijk hebben alle woordvoerders daarover gesproken. De eerste spreker was de heer Hermans, maar toen waren de moties nog niet ingediend. Allereerst wil ik dan iets zeggen over verhoging van de voorkeursdrempel.

Die verhoging stuit, zoals ik eerder met mijn brieven heb aangegeven, bij het kabinet niet op principiële bezwaren. Dat geldt wel voor de andere oplossingen die ik heb geschetst. Ik heb heel goed begrepen dat er brede steun is voor het verhogen van de drempel. De meeste fracties pleiten voor een drempel van 100%, ook om de eigen zetel binnen te kunnen halen. Ik zal dan ook met een positieve grondhouding deze verhoging aan het kabinet voorstellen.

Het tweede punt betreft het vervroegen van de kandidaatstelling voor de verkiezing van de Eerste Kamer, dus het aangaan van lijstverbindingen voor de verkiezingen van de provinciale staten. Het kabinet heeft met eerdere brieven duidelijk gemaakt dat het systeem van lijstverbindingen als zodanig wenselijk is. Het vervroegen van de kandidaatstelling en het eerder aangaan van lijstverbindingen past hierbij. Dit is namelijk conform het systeem. Op deze wijze is het niet meer mogelijk om op grond van de resultaten van de verkiezingen van de provinciale staten de uitslag van de van de verkiezing van de Eerste Kamer bij te sturen. Daarom ging het eigenlijk bij alle woordvoerders. Er is zelfs over de chaostheorie gesproken, maar het ging erom dit punt te regelen. Ik meen zelf dat dit een heel goed te verdedigen standpunt is. De voorgestelde aanpassing vergt maar een beperkte wijziging van de Kieswet. Die lijkt mij te realiseren voor een volgende verkiezing.

Het derde punt betreft het in de wet vastleggen dat de verkiezingen voor de Eerste Kamer in alle provinciale staten op hetzelfde tijdstip plaatsvinden. Met mijn brief van 17 september heb

ik al gezegd hier positief tegenover te staan. De heer Holdijk vroeg nog wat het voordeel is van het wettelijk vastleggen ten opzichte van informele afspraken. Die zijn de laatste keer met de commissarissen van de Koningin gemaakt. Ik meen dat een wettelijke regeling, die deze Kamer voorstelt, meer zekerheid biedt en ervoor zorgt dat daadwerkelijk op hetzelfde tijdstip wordt gestemd. Het maken van afspraken over het meest wenselijke tijdstip is dan bovendien niet meer nodig. Dus men is niet meer van die afspraken afhankelijk. Duidelijkheid is er op dat moment voor iedereen en daarom lijkt mij deze keus voor de hand te liggen.

Ik heb nu in het algemeen mijn visie op de drie moties gegeven. Ik laat het oordeel erover aan de Kamer, maar ik heb gezegd dat ik ze met een positieve grondhouding bejegen. Gelet op de ruime ondertekening van de moties, zal ik de Kamer zo snel mogelijk de definitieve stelling laten weten en het tijdpad aangeven dat daarbij hoort.

Door individuele leden zijn enkele vragen gesteld, waarop ik met het voorgaande niet ben ingegaan. Ik zal die vragen kort behandelen. De heren Koffeman en Yildirim vroegen of het kabinet bereid is, een grondwetswijziging te overwegen om directe verkiezing van de Eerste Kamer mogelijk te maken. Men heeft uit mijn algemene opmerkingen kunnen opmaken dat het antwoord op die vraag nee is. Discussies over de directe verkiezing van de leden van de Eerste Kamer raken direct aan de discussie over de positie en de rol van de Eerste Kamer in het staatsbestel. Meer in het bijzonder betreffen die de rol van de Eerste Kamer in het tweekamerstelsel. De Eerste Kamer is de chambre de réflexion. De heer Dölle heeft daarover gesproken. Zoals ik met mijn brief van 14 maart 2007 deze Kamer heb laten weten, is voor directe verkiezing aanpassing van de Grondwet nodig. Artikel 55 van de Grondwet regelt immers de indirecte verkiezing van de Eerste Kamer door de provinciale staten. De leden hebben daar allen over gesproken. Het kabinet ziet echt geen aanleiding om hierin nu wijziging aan te brengen.

De heer Thissen vroeg: wilt u overwegen om het electoraat voor de Eerste Kamer uit te breiden, dus om naast de statenleden ook leden van de gemeenteraad te laten stemmen? De heer Thissen noemde zelfs leden van de Tweede Kamer bij het vormen van het electoraat voor de Eerste Kamer. Ik geef toe dat de heer Thissen hiermee een zeer innovatieve draai aan de discussie wil geven. Zijn voorstel ben ik in discussies over de wijziging van het kiesstelsel voor de Eerste Kamer niet tegengekomen, terwijl hierover toch veel is geschreven. Ik zie echter geen enkele aanleiding om hiernaar onderzoek te doen. De heer Thissen heeft zelf al aangegeven dat ook hiervoor aanpassing van de Grondwet nodig zou zijn. Wij zijn dus niet van plan om een fundamentele discussie op te starten over een andere wijze van het kiezen van de leden voor de Eerste Kamer. Die zou wel noodzakelijk zijn, omdat je dan komt te spreken over de functie van deze Kamer en het staatsbestel. Ik ben niet ingegaan op de door de heer Noten aangehaalde moties van collega's die nu lid zijn van de Eerste Kamer, maar bij de indiening lid waren van de Tweede Kamer. Je zou dus een geheel andere discussie krijgen en wij zien de noodzaak om die aan te gaan op dit moment niet.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ter geruststelling: dit hoeft niet voor 2011. Dat kan ook niet. Voor zoiets is wijziging van de Grondwet nodig. Dat realiseer ik mij terdege. Mij gaat het om de vraag of de staatssecretaris bereid is om ons de komende jaren een notitie voor te leggen waarmee zij verkent wat de voor- en de nadelen zouden kunnen zijn. Mogelijkerwijs kan in een volgende periode met een andere samenstelling van de Staten-Generaal en met een ander kabinet zo'n notitie aanleiding zijn om ten fundamentele hieraan aandacht te besteden. Overigens is dit niet geheel nieuw en innovatief van mij, het is oud-collega Witteveen, respectabel lid van de Partij van de Arbeid -- althans dat hoop ik nog steeds, je weet tegenwoordig maar nooit -- die dat al eens naar voren heeft gebracht als een mogelijkheid om de basis van de Eerste Kamer op een wijze die past binnen de indirecte verkiezingen, te verbreden juist omwille van de onvervreemdbare functie die wij als Eerste Kamer hebben.

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Ik zie echt geen aanleiding om die discussie nu te voeren. Ik heb er niet zo'n behoefte aan om een notitie te maken over iets waarvan ik niet het gevoel heb dat daarvoor brede steun bestaat. U zult dat niet van mijn kant krijgen.

De heer **Hermans** (VVD): Het idee van de heer Thissen dat op tafel ligt en dat al eerder door de heer Witteveen naar voren is gebracht, heeft toch een aantal interessante elementen in zich. Zonder nu direct de staatssecretaris te vragen daarover een notitie neer te leggen, zou ik mij als voorzitter van de commissie voor Binnenlandse Zaken van de Eerste Kamer ook kunnen voorstellen dat wij daarover eens binnen de commissie nader spreken, voordat wij het kabinet vragen daarover met een standpunt te komen.

De heer **Dölle** (CDA): Ik wijs er wel op dat dan tegelijkertijd de discussie over het Nederlanderschap in het actieve kiesrecht voor de Eerste Kamer gaat spelen.

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Ik treed niet in de discussie van de Kamer, daar gaat zij zelf over.

De heer **Noten** (PvdA): Dat is ook heel goed, want ook ik vind het idee van de heer Thissen buitengewoon interessant. Maar het lijkt mij dat je het dan niet alleen maar hebt over de vraag hoe de Kamer wordt gekozen, maar ook over de taken en bevoegdheden van die Kamer. Er is namelijk wel degelijk een relatie tussen de wijze waarop de Kamer wordt gekozen en wat je vervolgens van de Kamer in het staatsrechtelijk bestel mag verwachten. Ik zou graag het voorstel van de heer Thissen, vertaald door de heer Hermans in iets wat

wij onder eigen verantwoordelijkheid kunnen uitvoeren, ondersteunen.

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Ik wacht de uitkomst van die discussie af.

De fractie van de heer Ten Hoeve zou graag zien dat de Eerste Kamer de relatie met de provincies meer benadrukt, bijvoorbeeld door het invoeren van een one-man-one-votestelsel, of, nog verdergaand, door een systeem waarin alle provincies een gelijk aantal leden van de Eerste Kamer kunnen kiezen. In de Grondwet is vastgelegd dat ook de Eerste Kamer wordt gekozen op basis van evenredige vertegenwoordiging. Het systeem dat hij voorstelt, wijkt hiervan fundamenteel af. Zijn uitleg van het systeem van evenredige vertegenwoordiging, namelijk dat bovengenoemd stelsel hiermee niet in strijd zou zijn, kan ik echt niet delen. Het kabinet is niet voornemens om op dit punt wijzigingen in de Grondwet aan te brengen. Wij hechten heel sterk -- dat is ook de intentie waarmee de brief is geschreven -- aan het handhaven van die evenredige vertegenwoordiging. Dat heeft de Kamer ook gezien.

De heer Ten Hoeve vroeg nog of ik wil kiezen voor een systeem waarbij het mogelijk wordt, partijverbindingen aan te gaan voor de Eerste Kamerverkiezingen, en dus niet te kiezen voor een systeem waarbij de kandidaatstelling wordt vervroegd. De meerderheid in deze Kamer lijkt een voorkeur te hebben voor het vervroegen van de kandidaatstelling voor Eerste Kamerverkiezingen. In mijn brieven aan deze Kamer heb ik bovendien een aantal nadelen geschetst van een systeem waarbij partijen verbindingen aangaan. Een dergelijk systeem vormt een veel grotere inbreuk op het huidige systeem. Er wordt dan aan politieke partijen een rol toegekend die niet strookt met de opzet van ons kiesstelsel. Dat maakt het immers ook mogelijk dat aan verkiezingen lijsten zonder geregistreerde namen deelnemen. Bovendien zou dan ook nog moeten worden bezien of dat ook voor andere verkiezingen moet gelden. Het huidige stelsel voldoet gewoon bij andere verkiezingen. Ik voel dus niets voor deze suggestie. Wel heb ik een positieve grondhouding ten aanzien van de motie van de heer Noten. De vraag van de heer Ten Hoeve beweegt zich daarbuiten.

De heer Ten Hoeve vroeg ten slotte of wij niet bij alle verkiezingen met grootste overschotten kunnen gaan werken, omdat het systeem van grootste overschotten duidelijker zou zijn dan het huidige stelsel van grootste gemiddelden. Nog niet zolang geleden heb ik daarover gediscussieerd met de Tweede Kamer, en ook over duidelijker wordt heel verschillend gedacht in de fracties. Dit bleek in de Tweede Kamer naar aanleiding van het voorstel van het Burgerforum, waarin is voorgesteld om af te stappen van het systeem van grootste gemiddelden. Een motie hierover werd in de Tweede Kamer verworpen. Ook nu heeft geen enkele partij gesteld voorstander te zijn van een wijziging van het stelsel op dit punt. Ik zie dus ook geen aanleiding op dit punt iets anders te doen dan de huidige praktijk.

Ten slotte de heer Yildirim, die mij verzocht in te gaan op het feit dat een partij de statenleden verplicht om tijdens de verkiezingen van de Eerste Kamer te stemmen op de nummer een van de lijst. Is dat niet in strijd met de Grondwet en hoe moet dat worden gehandhaafd? Hierover is in deze Kamer een tijdje terug, op 26 februari 2008, met de minister van BZK uitgebreid gedebatteerd, waarbij ook is ingegaan op interne partijafspraken als het gaat om het stemmen bij Eerste Kamerverkiezingen. In dat debat zijn de argumenten gewisseld over deze interne partijafspraken en het grondwettelijk stemmen zonder last. Het is de verantwoordelijkheid van de minister van BZK, maar de conclusie van het debat was niet dat dergelijke interne afspraken in strijd zouden zijn met de Grondwet. Ze zijn dus wel degelijk mogelijk.

*N

De heer **Hermans** (VVD): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris, niet alleen voor de snelheid van beantwoording, maar vooral voor de inhoud ervan. De reactie op de drie moties die door ons mede zijn ondertekend, is heel erg duidelijk.

Tegen de heer Holdijk wil ik het volgende zeggen, om te proberen een zo breed mogelijke discussie over voorkeurstemmen te krijgen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen is 25% van de kiesdeler de voorkeur, zodat je ongeveer 17.000 stemmen moet hebben. Bij 10% Europees moet je ongeveer 50.000 stemmen hebben, en bij 15% Eerste Kamer kun je met twee stemmen volstaan. Begrijpt de heer Holdijk dat wij toch willen proberen om in ieder geval het begrip "voorkeur" wat nadrukkelijker tot uitdrukking te brengen, door het niet zo te maken dat een zeer klein aantal mensen dat in feite zou kunnen gaan beïnvloeden? Ik zeg dit ook tegen de heer Vliegenthart. Ik begreep uit zijn bijdrage dat hij de voorkeurstemmen eventueel weg zou willen halen. Ook statenleden dienen zonder last of ruggespraak te stemmen, zelfs als hun partij een bepaalde lijstvolgorde heeft neergelegd. Op dat punt is democratische besluitvorming over een lijst in een partij een belangrijk signaal, maar het kan niet zo zijn dat wij op grond daarvan zeggen: die lijst moet altijd worden gevolgd. Ik denk dat dat niet zou voldoen aan een ander grondwettelijk principe, namelijk dat je zonder last of ruggespraak dient te stemmen.

De heer **Vliegenthart** (SP): Inderdaad, ik heb daar een paar opmerkingen over gemaakt. Ik heb ook gezegd dat het beste nog wel eens de vijand van het goede zou kunnen zijn. Als wij een heel brede discussie willen voeren, komen wij er vandaag waarschijnlijk niet uit. In die zin ben ik erg blij dat wij een praktische oplossing hebben gevonden voor een praktisch probleem. Laten wij die discussie een andere keer voeren, maar dat heeft wat mijn fractie betreft helemaal geen haast.

De heer **Hermans** (VVD): Ik heb uw column afgelopen weekeinde nog gelezen, en ik dacht al wel dat wij die kant zouden opgaan.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ik heb het in mijn bijdrage in eerste termijn gehad over de morele binding van een lid van provinciale staten aan de uitspraak van een ledencongres van een partij, dat toch een aanmerkelijk breder draagvlak is dan het eigen electoraat, dat heeft geleid tot zijn positie in de provinciale staten.

De heer **Hermans** (VVD): Ik deel die opvatting volkomen. Dat laat onverlet dat het principe van zonder last of ruggespraak altijd nog dominanter is. Je bent lid van een politieke partij, je zit bij de ledenraadpleging, je zit bij de stemming over die lijst. Als je dan je zin niet krijgt en je zegt achteraf dat het je niet bevalt, kan ik mij voorstellen dat je toch gebruik gaat maken van je bijzondere positie. Als je dat wilt beperken, blijft staan dat je daarmee in strijd komt met het zeer belangrijke beginsel "zonder last of ruggespraak". Ik denk dat dit uitermate belangrijk is.

Ik ga in op het idee van de heer Thissen. Ik ben heel blij dat wij die kant kunnen opgaan. Het lijkt mij heel goed om ook in de commissie voor Binnenlandse Zaken eens nader te spreken over de vraag hoe dat zou kunnen. Dan kan wellicht ook worden gesproken over de vraag in hoeverre een rechtstreekse verkiezing tot discussie kan leiden. Nu hiervoor zo'n brede steun in dit huis is, kan ik mij niet voorstellen dat men dit aan de overkant helemaal niet wil. De argumentatie is zeer overtuigend. Het lijkt mij dat het tijdpad van de wetsvoorstellen zodanig kan zijn dat wij bij de volgende statenverkiezing een duidelijke toegepaste wetgeving hebben, zoals nu is verwoord in de moties die in deze Kamer breed worden gesteund. Ik vind het belangrijk om dit namens de VVD tegenover de staatssecretaris aan te geven.

Ik dank de staatssecretaris voor haar bereidheid om op deze wijze in te spelen op de wensen van de Eerste Kamer.

*N

De heer **Noten** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Ik wil eigenlijk niet veel meer doen dan de staatssecretaris bedanken voor haar reactie en voor de wijze waarop zij ons door middel van haar notities geholpen heeft om dit debat te voeren.

Ik ben erg blij met de uitkomst. Ik ben er ook blij mee dat de staatssecretaris begrijpt dat het voor deze Kamer van belang is om de moties daadwerkelijk in stemming te brengen. De staatssecretaris zou de moties anders ook over kunnen nemen, zodat wij deze kunnen intrekken, maar het is goed dat wij even vastleggen. Wij houden de moties dus aan.

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Ik neem aan dat u bedoelt dat de moties in stemming worden gebracht.

De heer **Noten** (PvdA): Sorry, wij gaan gewoon keurig over de moties stemmen. Wij gaan de moties aannemen. Dat is wat ik wilde zeggen.

De staatssecretaris heeft goed verstaan dat wij eraan hechten om een en ander zo snel mogelijk werkelijkheid te laten worden.

Mevrouw de voorzitter. Ik spreek mijn dank en waardering uit.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Mevrouw de voorzitter. Namens onze fracties dank ik de staatssecretaris voor haar reactie op onze inbreng in eerste termijn. Ik heb in eerste termijn niets over de moties gezegd. Ik zal daar in tweede termijn kort iets over opmerken. Daarbij zal ik de volgorde hanteren waarin de staatssecretaris de moties heeft behandeld.

Ik ga eerst in op de verhoging van de voorkeursdrempel. Ik meen dat de mate van verhoging in zekere zin een arbitraire aangelegenheid is. Dit blijft weliswaar binnen zekere marges, want als wij voorkeurstemmen enige reële betekenis willen geven, dan moet er ook een duidelijk bovengrens aan die verhoging zitten. Dan kunnen wij in mijn ogen niet zeggen dat het ook een-, twee- of driemaal de kiesdrempel mag zijn. In theorie kan dat natuurlijk wel. Zolang het zich binnen de marges beweegt, lijkt mij dat een evenwicht te bereiken is. Onze fracties hebben te kennen gegeven geen behoefte te hebben aan een verhoging tot 100%, en dat alleen vanuit de gedachte dat wij de situatie zoals die voor 2007 bestond, niet onbevredigend vonden. Wij zullen ons beraden op het antwoord op de vraag of wij nog een stap in de richting van verhoging willen zetten.

De tweede motie gaat over de lijstverbindingen. Het blijft mijn mening dat lijstverbindingen niet allereerst op puur strategische en electorale doelen gericht moeten zijn. De ideologische verwantschap van partijen staat toch voorop als partijen de keuze maken en beslissen aan wie reststemmen en eventuele restzetels bij voorkeur moeten worden toebedeeld. Die verwantschap moet altijd vooropstaan en die staat naar onze mening ook voorop.

Als laatste ga ik in op de wettelijke regeling van het tijdstip van de verkiezing van de Eerste Kamer. Ik had een concrete vraag gesteld over de voordelen daarvan. Het antwoord van de staatssecretaris was te verwachten. Dat had ik ook zelf wel kunnen verzinnen. Ik kan daar best mee leven, al vond ik dat de afspraken die bij de laatste verkiezing zijn gemaakt, effectief waren.

In mijn eerste termijn plaatste ik de twee benaderingen, van partijendemocratie en kiezersdemocratie, tegenover of naast elkaar. Het valt mij toch op dat in de eerste twee moties het accent wordt verlegd naar de partijendemocratie, hoe je het ook wendt of keert. Het merkwaardige daarbij -- dat viel mij op in het debat -- is in mijn ogen dat vooral de woordvoerders die het opnemen voor de kiezers achter de statenleden, menen dat de door de partij, en dus door de leden, opgestelde lijstvolgorde een representatiever beeld geeft van

de kiezers achter de statenleden dan de statenleden. Dat acht ik een contradictio in terminis.

De heer **Thissen** (GroenLinks): De leden van de provinciale staten worden gekozen op basis van een programma dat door de provinciale afdelingen van hun politieke partij is gemaakt. Dat programma is gebaseerd op een sterkte-zwakteanalyse van de provincie en de onderwerpen die zich daarbij voordoen. In dat verkiezingsprogramma, bijvoorbeeld van Gelderland, Noord-Holland of Limburg, worden de opvattingen van die politieke partij over wat zij in de senaat gaan doen als zij met zoveel mensen in de senaat worden gekozen, nooit aan de kiezer voorgelegd. De vraag die aan de kiezer van de provinciale staten wordt voorgelegd, is dus niet hoe de Eerste Kamer eruit moet zien en geeft niet aan welke onderwerpen voor de desbetreffende politieke partij daarbij van belang zijn. Deze vraag is wel aan de orde op het ledencongres. De meeste partijen hebben tegenwoordig een ledencongres. Mijn partij in ieder geval wel. Daar wordt duidelijk gesproken over onderwerpen die te maken hebben met de aard, de positie en de drive van de Eerste Kamer. Aan de hand daarvan worden mensen, op basis van een specifieke deskundigheid, op een lijst gezet. Daarom is het ledencongres van een partij representatiever dan de kiezers bij de provincialestatenverkiezingen. Deze laten zich immers niet leiden door de onderwerpen van de Eerste Kamer.

De heer **Holdijk** (SGP): Ik erken die redenering, maar deze doet in mijn ogen niets af aan de stelling dat een lijst en de lijstvolgorde worden bepaald door leden, door partijen. In de visie van de heer Thissen staat de visie van degenen die de leden van de Eerste Kamer kiezen, daarbij niet voorop. En dat zijn de statenleden. Daarin zit denk ik het verschil. Er zijn woordvoerders geweest die de keizers van de provinciale staten tot hun recht willen laten komen. In mijn visie gaat het bij de verkiezing van de leden van de Eerste Kamer om de statenleden als kiezers. De statenleden zijn de kiezers. Niet degenen die de provinciale staten hebben gekozen. Als je dus recht wilt doen aan de kiezers, vind ik dat je recht moet doen aan de statenleden in plaats van aan de voorkeur, binnen marges, van een partij en een lijst die door leden wordt vastgesteld. Daarin zit het verschil tussen de redenering van de heer Thissen en mijn redenering.

Voorzitter. Hiermee wil ik mijn bijdrage afsluiten.

*N

De heer **Dölle** (CDA): Voorzitter. Dank voor de beantwoording door de staatssecretaris. Wij zijn tevreden over de inzet die zij, zoals het er nu naar uitziet, overweegt bij het kabinetsberaad hoe met die moties om te gaan. Wij steunen deze moties, zoals wij doorgaans doen als wij ze ondertekenen.

Ik reageer op een enkel punt. Ik heb begrepen dat de heer Noten, de heer Thissen en de heer Hermans niet vies zijn van een brede discussie in commissieverband over een aantal zaken die samenhangen met de positie van de Eerste Kamer, de wijze van verkiezing, de bevoegdheden en dus per definitie de relatie met de Tweede Kamer. Nu is het zo dat wij erbij zijn, bij elke discussie over staatsrechtelijke verandering en vernieuwing, dus daar zullen wij ook wel aan meedoen. Desondanks wijs ik er net als in eerste termijn op dat mijn fractie van opvatting is dat het hier om zulke gewichtige zaken gaat dat zij niet kunnen worden beschouwd als "ons ding", om het eigentijds te zeggen, alsof wij eigenaar zijn van dit soort vragen. Wij geven er de voorkeur aan dat de politieke partijen en wellicht ook de Tweede Kamer, een staatscommissie of de regering hierover eerst voorstellen doen. Nogmaals, als hierover in commissieverband wordt gesproken, zullen wij meedoen, zoals mevrouw Bemelmans acht jaar geleden ook heeft meegedaan aan het grote debat over de positie van de Eerste Kamer. Kennelijk duikt dat zo nu en dan op.

Ik heb ook nog behoefte om even terug te komen op de discussie waarover de heer Holdijk sprak. Ik herhaal dat ik niet vind dat er uit het feit dat de Eerste Kamer indirect wordt verkozen, een morele binding uitgaat voor statenleden om de lijstvolgorde die is vastgesteld door het congres te volgen, want dan kom je linksom of rechtsom uiteindelijk uit bij een vorm van volkssoevereiniteit waar wij niet aan toe zijn. Ik ben wel van mening dat uit het feit dat volksvertegenwoordigers lid zijn van een vereniging en zich dus hebben gecommitteerd aan de reglementen en statuten van die vereniging, en dus niet uit het kiesrecht, kan worden afgeleid dat zij eraan gehouden zijn om in beginsel de voordracht te volgen van het congres of een ander orgaan dat de lijst vaststelt.

*N

De heer **Engels** (D66): Mevrouw de voorzitter. Dank aan de staatssecretaris dat wij ook nu weer zo'n heel plezierig debat hebben kunnen voeren met elkaar. Dank aan de heer Noten, als initiator. Het is toch gebleken dat het wel nuttig is om als chambre de réflexion ook op onszelf te reflecteren. Hij weet dat hij bij ons heel gauw weerklank vindt als het gaat om de innovatieve kracht van dit soort discussies en de vernieuwing, anders dan bij sommige andere fracties, die liever wat minder veranderingen zien.

De staatssecretaris zal mij niet euvel duiden dat ik één grote teleurstelling noem. Bij andere gelegenheden gaan wij daarover weer voluit in de slag. Dit kabinet wil geen grote wijzigingen in ons staatsbestel en zeker niet met een grondwetsherziening erbij. Ik zet daar een vraagteken bij. Ik denk dat bij de achterban van mijn partij wel de neiging bestaat om een beetje meer in die richting op te schuiven. De lijn van de staatssecretaris is voor het overige duidelijk en die kan ik volgen, maar ik begrijp dat ik de heer Noten ergens mee heb geprikkeld. Dat was niet de bedoeling, want ik heb hem juist geprezen.

De heer **Noten** (PvdA): U bent zo vriendelijk dat ik ook iets terug wil doen. Om u te verheugen heeft het de minister behaagd om vandaag kenbaar te maken dat er een voorstel komt voor een correctief, raadgevend referendum. Ik vroeg nog aan de minister waarom zij dat deed en toen zei zij: mijnheer Engels mag ook wel eens wat hebben.

De heer **Engels** (D66): Dat heeft zij wel eens eerder gezegd, dat klopt, maar dat was in ander verband.

Het lijkt mij goed dat wij die discussie eerst in eigen verband gaan voeren. Naar aanleiding van het voorstel van collega Thissen zeg ik erbij dat het merkwaardig is om de Tweede Kamer erbij te betrekken, als wij spreken over verbreding van het electoraat. Als in een Staten-Generaal met een tweekamerstelsel de ene Kamer iets zegt over de andere, krijg je al gauw iets monistisch en daar heb ik toch wat aarzelingen bij. De discussie wordt wat mij betreft interessanter als wordt ingezet op de Eerste Kamer als een decentrale Kamer, vanuit provincies en gemeenten.

Een aantal keren zien we hier de tegenstelling tussen de interne partijdemocratie en de constitutionele of kiezersdemocratie, waarover de heer Holdijk is begonnen. In verhalen die uit een bepaalde hoek komen, wordt soms gesuggereerd dat dit twee gelijkwaardige vormen van democratie zouden zijn. Tot mijn grote vreugde wordt er "nee" geschud, dus dat is niet het geval. Hoe je het ook wendt of keert, de normatieve kracht van de staatsrechtelijke of constitutionele democratie, zoals vastgelegd in de Grondwet, is altijd sterker en moet dat ook zijn, hoe representatief en democratisch dingen ook gaan binnen partijen. Dat lijkt mij toch een belangrijk punt. Ik zal ook de volgende keer weer van harte aan deze debatten meedoen.

*N

De heer **Vliegenthart** (SP): Voorzitter. Ook namens mijn fractie dank en hulde aan de staatssecretaris, die zeer adequaat en ad rem reageerde. Toen ik was gekozen in de Eerste Kamer, werd ik gewaarschuwd dat het hier allemaal zo langzaam, traag en stroperig ging. Nu ben ik hier goed anderhalf jaar lid, maar ik heb de indruk dat wij op dit terrein redelijk tempo hebben gemaakt. Als de staatssecretaris kan zeggen of zij verwacht dit voor 2011 in een wetswijziging vastgelegd te hebben, dan groeit bij mij de ambitie om mij nog een keer voor vier jaar te kandideren, maar daarover moet uiteindelijk mijn partij democratisch beslissen.

De heer Thissen deed de suggestie om eens te praten over andere verkiezingen voor de Eerste Kamer. Daar doet mijn fractie graag aan mee, net als die van het CDA, maar wij doen de suggestie om deze discussie te verbreden en niet zozeer te spreken over de opheffing van de Eerste Kamer, maar over de verheffing naar een eenkamerig stelsel in Nederland, zoals het Scandinavische model. Wij staan er best voor open om daarover in de toekomst na te denken, maar voor vanavond denk ik dat wij bijzonder goed bediend zijn met die drie moties.

De heer **Dölle** (CDA): U zegt dat wij daar graag aan meedoen, maar ik denk dat het iets anders ligt. Als erover wordt gesproken, waar wij op dit moment niets in zien, dan doen wij natuurlijk wel mee, want overal waar discussie is over staatsrechtelijke vernieuwing doen wij mee.

De heer **Vliegenthart** (SP): Ja, dan staat u op de voorste rij. Ik heb vandaag met veel plezier naar uw inbreng geluisterd en het is goed te weten dat u dan ook ons denken daarover bereikt.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris voor de snelle en adequate antwoorden. Het is inderdaad een verademing om te merken dat je over een op zichzelf lastig onderwerp, en zelfs over de uitvoering van de oplossingen, op zo korte termijn tot overeenstemming kunt komen. Het is goed dat er binnen het kabinet bereidheid is om alle verbeteringen van een lekkend stelsel over te nemen voor zover daarvoor geen grondwetswijziging nodig is. Desalniettemin zou het ook goed zijn om grondwetswijzigingen niet op voorhand en per definitie als onrealistisch van de hand te wijzen, maar om ook over verdergaande veranderingen na te denken, als deze het functioneren van de evenredige vertegenwoordiging of van de Eerste Kamer als zodanig kunnen verbeteren. Het is plezierig dat de commissievoorzitter deze brede discussie zelf ter hand wil nemen.

Nogmaals, dank dat er zo voortvarend spijkers met koppen geslagen kunnen worden. Dat zou hier vaker gezien mogen worden.

*N

De heer **Thissen** (GroenLinks): Voorzitter. Ook vanuit de fractie van GroenLinks bijzondere woorden van dank aan de staatssecretaris, die niet alleen vanavond zeer adequaat en op een chique manier het gevoelen van de Kamer, neergelegd in drie breed ondersteunde moties, tot het hare heeft gemaakt en gezegd: u kunt mij vinden aan uw zijde om dit met een positieve grondhouding naar het kabinet terug te brengen. Hulde daarvoor. Hulde ook al voor het feit dat zij in een eerder stadium heel adequaat heeft gereageerd op een initiatief van de heer Noten. Wij kunnen niet vaak genoeg zeggen dat dit initiatief van de PvdA brede steun in de Eerste Kamer geniet. Was dat met een ander initiatief ook zo gegaan, dan hadden wij vandaag in het College van Senioren en in de Commissie voor BDO wel andere discussies gehad. Die breedheid is versmald tot coalitie- en oppositiegrenzen, maar ach, wij leren bij. Dit is niet alleen een chambre de réflexion, maar ook een chambre d'éducation. Ik hoop dat wij uiteindelijk ook zullen leren dat niet altijd alles via de lijnen van coalitie en oppositie zal gaan, maar dat het ook gaat over de

werkingskracht van dit deel van de Staten-Generaal.

Ik begrijp de heer Dölle zo: overal waar er een feestje is, is het CDA aanwezig. Dat herken ik uit mijn provincie. Ik ben blij dat Noord-Nederland daar op eenzelfde manier in staat. Behalve op zondag, dat begrijp ik. Dat is in mijn provincie dan wel weer anders. Daar heb ik het idee dat het vooral op zondag is. Ik ben heel blij dat de voorzitter van de commissie voor BZK/AZ van deze Kamer de suggestie deelt die ik naar voren heb gebracht. Het is namelijk geen standpunt. Het is uitdrukking van mijn zoeken naar wegen om het electoraat dat de Eerste Kamer moet kiezen, breder te maken en steviger te verankeren, waarmee ik ook hoop dat de functionaliteit van de Eerste Kamer wat steviger verankerd wordt. Dat zegt een woordvoerder en fractievoorzitter van GroenLinks, terwijl die partij in haar verkiezingsprogramma toch ook een aantal dingen heeft staan waardoor je het bestaansrecht van de Eerste Kamer voortdurend aan de orde zou kunnen stellen. Ik vind het een belangrijk moment om dit als fractie naar voren te brengen, juist om in dat licht de discussie te kunnen voeren. Met andere woorden, mijnheer Dölle: ik dring u mijn ding niet op, want ik heb nog geen ding. U hoeft ook niet uit te spreken dat het niet uw ding is of ons ding, in uw woorden. Ik begrijp immers dat de letters CDA, zij het in een andere volgorde, staan voor Doorlopend Actief Conserveren van wat belangrijk is en dat u niet zo'n behoefte hebt aan innovatie of verandering as such.

Kortom, wij steunen van harte de drie moties. Wij hebben ze ook mede ondertekend. Ook wij willen nog een keer uitdrukkelijk zeggen dat het tijdpad wel zo moet zijn dat wij bij de verkiezingen van de provinciale staten in maart 2011 op de manier kunnen gaan werken waar in de drie moties om gevraagd wordt.

De heer **Dölle** (CDA): Ik wil toch even reageren op het punt dat wij in de commissie voor BZK/AZ, ongewild wellicht, maar toch, functioneren als een pilotstudie voor de programmacommissie van GroenLinks.

De heer **Thissen** (GroenLinks): U bent van harte daartoe uitgenodigd. U weet dat wij houden van tegenspraak in ons programma.

De heer **Dölle** (CDA): Naar onze opvatting zijn deze belangrijke zaken, hoe je gekozen wordt, het Nederlanderschap, straks de kwestie van de BES-eilanden, de relatie tot de andere Kamer, niet "het ding van de Eerste Kamer" in die zin dat wij daarover gaan en initiatieven moeten nemen. Als het gaat om cruciale zaken en centrale elementen zoals de constitutionele orde, dan moeten naar onze mening inderdaad de politieke partijen de voorzet geven. Dan volgen de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, de staatscommissies enzovoorts.

De heer **Thissen** (GroenLinks): U bedoelt te zeggen: het primaat ligt niet bij de Eerste Kamer, en niet dat u het als fractie niet van belang vindt? Zo begreep ik u even.

De heer **Dölle** (CDA): Nee, ik heb gezegd: als deze commissie het toch doet, en dat staat haar vrij, dan doen wij natuurlijk mee.

De heer **Thissen** (GroenLinks): Ook dat zou een mooi uitgangspunt zijn voor een andere commissie die worstelt met een aantal vragen van 17 februari, maar dat is weer een ander punt. Dat wil ik nu niet oproepen in dit avondlijke uur.

*N

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter. Ook wat mij betreft heel veel dank en respect voor de adequate -- ik ben de derde die dit woord gebruikt -- en efficiënte beantwoording van de staatssecretaris. Zij schetste wat de uitgangspunten waren van de regering. Geen wijziging van de Grondwet, knelpunten oplossen. Mijn ideaal zou anders zijn, maar ik was mij bewust dat dit het uitgangspunt zou zijn. Ik kan mij daar ook best wat bij voorstellen en heb mijn bijdrage daar zo goed mogelijk op afgestemd. Verdere uitgangspunten van het kabinet zijn dat het kabinet hecht aan de voorkeurstemmen en dat het eraan hecht, lijstverbinding mogelijk te maken. Ook dat ben ik met het kabinet volledig eens. Daar zijn de moties op gericht, waarop ik zo dadelijk nog terug kom.

De staatssecretaris heeft geen behoefte aan het idee van de heer Thissen om alle volksvertegenwoordigers maar te betrekken bij de stemmingen over de Eerste Kamer. Ik schaar mij graag achter de staatssecretaris en daarmee ook achter de heer Dölle, die ik daarmee de broodnodige extra steun verleen. Ik heb aan een discussie daarover inderdaad evenmin behoefte, omdat ik juist heel erg blij ben dat de Eerste Kamer de provincies als haar achterban mag beschouwen. De Eerste Kamer is ontstaan in ons Koninkrijk als "ménagerie du roi", met de bedoeling om in ons staatsbestel een goede plaats te bieden aan de Zuid-Nederlandse adel. Toen het stelsel echter in de tijd van Thorbecke, in 1848, op de helling is gekomen, ontstond de nieuwe Eerste Kamer zoals wij die nu kennen, toch in wezen voor een deel door het teruggrijpen op de tradities van de Republiek: het herstellen van een plaats voor de provincies in het landelijke staatsbestel. Ik moet zeggen dat ik dat nog altijd beschouw als een goede greep. Ik vind namelijk nog steeds dat de provincies de eersten zijn die zich erop mogen beroepen, de dragers van de identiteit in ons land te zijn. Dat geldt niet overal en moet dus genuanceerd worden, maar ik denk dat het onder de omstandigheden waarin wij nu leven toch nog de beste greep is om de provincies te zien als de meest uitdrukkelijke dragers van identiteitsbesef in dit land. Dat geeft naar mijn gevoel ook de legitimatie om de Eerste Kamer te laten bestaan. Het zou naar mijn gevoel zelfs de legitimatie kunnen bieden om daarbij af te wijken van een strikt evenredigheidsbeginsel, maar dat is een stap verder, dat begrijp ik ook wel.

Er zijn drie moties ingediend. Twee daarvan had ik ondertekend. In de eerste motie wordt de regering verzocht om de verkiezingen allemaal op

hetzelfde tijdstip te laten plaatsvinden. Daar ben ik het zeer mee eens, want het voorkomt inderdaad manipulatie bij de stemming. De tweede motie verzoekt dat lijstverbindingen niet na de verkiezingen voor provinciale staten kunnen worden aangegaan. Die motie heb ik ook ondertekend en ik ben het met de gedachte zeer eens. Het spijt mij enigszins dat de staatssecretaris daarvan zegt: dat kan alleen maar als wij de kandidaatstelling naar voren halen. Ik begrijp die stelling wel, maar ik had het liever anders gezien. Desondanks vind ik het belang van dat punt groot genoeg om mijn steun aan die motie overeind te houden. De laatste motie wil de voorkeursdrempel verhogen naar 100%. Het zal duidelijk zijn dat ik daar heel graag een andere oplossing voor zou hebben gezien, maar ik besef heel goed dat de kritiek van de staatssecretaris als zou mijn oplossing in strijd zijn met het evenredigheidsbeginsel, hout kan snijden, alhoewel ook daarin enige nuance wellicht mogelijk zou zijn. Je houdt het evenredigheidsbeginsel ten opzichte van de lijsten, de politieke stromingen, immers volledig overeind. Alleen bij de toedeling van zetels ga je op een andere manier te werk. Dus wat mij betreft, zou daar nog wel eens over gedacht kunnen worden, maar op dit moment zou dat niet veel opleveren. Ik ben het ermee eens dat wij er iets aan moeten doen dat er nu al te gemakkelijk met te weinig statenleden een voorkeurszetel behaald kan worden. Deze motie heb ik niet mede ondertekend, maar ik zal er wel voor stemmen.

*N

De heer **Yildirim** (Fractie-Yildirim): Voorzitter. Ik dank de staatssecretaris voor haar beantwoording. Wij vinden het jammer dat de staatssecretaris geen opening wil geven om eventueel over te gaan tot een wijziging van het kiesstelsel, zodat de verkiezing van deze Kamer ook via een directe verkiezing zou worden geregeld. Wij vinden dat een gemiste kans. Tegelijkertijd zijn de partijen inmiddels in meerderheid bereid tot een verhoging van de drempel. Wij vinden dat een obstructie voor democratische verkiezingen. Wat dat betreft, vind ik dat de heer Holdijk van de SGP het meer opneemt voor de kiezers zelf en voor de statenleden dan de partijen die vaak pleiten voor democratie en het daar vaak over hebben. Mijn waardering daarvoor.

Voor de rest zij wij van mening dat partijdemocratie iets anders is dan overgaan tot democratisch gehouden verkiezingen. Daarbij staan het recht en de positie van de kiezer zelf centraal.

Wanneer een partij met een eigen lijst komt en de kiezer wordt gedwongen om op nummer één van de lijst te stemmen, is dat in strijd met de Grondwet. Wij vinden dat het tijd wordt om over te gaan tot conventionele toetsing van de regelgeving aan de Grondwet. Ik hoop dat het binnenkort mogelijk is om regelgeving via de rechter te toetsen aan de Grondwet.

*N

Staatssecretaris **Bijleveld-Schouten**: Voorzitter. Ik ben blij met de algehele ondersteuning en instemming met de lijn die ik in mijn eerste termijn heb geschetst. Ik heb daarbij geprobeerd om recht te doen aan de inbreng van de Kamer. Daarom heb ik mijn oordeel over de moties ook op deze wijze gegeven. Ik was enigszins verrast dat de heer Noten ze bijna ging aanhouden om ze wel in stemming te laten brengen. Daarom heb ik het oordeel erover aan de Kamer gelaten. Ik heb zelf ook twaalf jaar als volksvertegenwoordiger aan de overkant doorgebracht. Ik weet hoe belangrijk het is om soms moties juist wel in stemming te brengen. Daarom heb ik op deze wijze mijn oordeel gegeven.

Ik loop kort de sprekers langs. De heer Hermans heeft als voorzitter van de commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat gezegd een discussie te willen voeren. Die wacht ik uiteraard met belangstelling af. Ik heb de diverse invalshoeken gehoord. Ook die van de heer Dölle die steun had van de heer Ten Hoeve. Ik wacht af wat eruit komt. Het kabinet zal zich daar, zoals ongetwijfeld zal worden gevraagd, op bezinnen.

De heer Hermans had nog een vraag over het tijdpad. Ik heb goed begrepen dat de Kamer het belangrijk vindt dat dit voor de Eerste Kamerverkiezingen is geregeld. Dat was het doel van de notitie die destijds is gemaakt en de discussie die is aangejaagd door de heer Noten. Ik heb in eerste termijn al gezegd dat ik het belangrijk vind om het zo te doen. Ik houd natuurlijk rekening met de wens van deze Kamer. Ik zal in de brief die ik namens het kabinet schrijf, aangeven welk tijdpad ik voor ogen heb. Voor een aantal zaken is echter wel wijziging van de Kiesnet nodig. Dat betreft echter geen omvangrijke wijzigingen. Ik zal daar zo veel mogelijk rekening mee houden. De gekozen aanpak is geen grote wijzigingen, maar wel het oplossen van breed gesignaleerde knelpunten. Wij moeten proberen om deze problemen op te lossen voor de volgende verkiezingen. Het kabinet zal proberen om zo snel mogelijk een brief aan de Kamer te sturen waarin staat hoe het verder wil gaan met de aangenomen moties.

De heer Holdijk heeft in zijn termijn een beoordeling van de moties gegeven. Dat had hij in zijn eerste termijn niet gedaan. Ik had wel begrepen dat hij rondom de voorkeursdrempel zijn eigen lijn heeft omdat hij goed kan leven met de huidige situatie. Waar het gaat om de lijstverbindingen, ben ik het met hem eens dat ideologische verwantschap tussen partijen van belang is. Hij had mijn antwoord inzake het tijdstip van verkiezingen kunnen voorspellen. Het is altijd mooi om voor de hand liggende antwoorden te hebben. Het is natuurlijk wel de realiteit dat als je in gesprek moet gaan met provincies, je er nooit helemaal zeker van bent of het wordt geregeld. Zo reëel moeten wij er ook naar kijken. Het blijft de verantwoordelijkheid van de provincie zelf om dat anders te regelen. Ook de Kiesraad heeft overigens geschreven dat het niet zo verstandig is om het zo te doen en dat het beter is om het wettelijk vast te leggen. Wellicht is dat een extra argument.

De heer Dölle was tevreden met mijn reactie op de moties. Als je een discussie hebt over de Eerste Kamer waar het gaat om andere manieren van kiezen, gaat die ook meteen over de wijze waarop je kijkt naar de Eerste Kamer en haar bevoegdheden. Ik had wel begrepen dat ons ding nu niet het CDA-ding was, maar dat het meer was dat je er in de breedte naar moet kijken, politieke partijen en regering, om daar in brede zin een beoordeling over te geven. Dat mag niet beperkt blijven tot een commissie in de Eerste Kamer die ernaar kijkt. Dat ben ik met de heer Dölle eens.

Er werd ook gevraagd hoe nu moet worden gekeken naar de leden van de provinciale staten en hun eigen verantwoordelijkheid. Ik heb daar in mijn brieven over geschreven. Provinciale staten blijven hun eigen verantwoordelijkheid houden. Het kabinet was en is voor het uitbrengen van de voorkeurstem. Mensen kunnen om hun moverende redenen anders stemmen. Dat is ook aangehaald: het kan gaan om een vrouw, een regionale kandidaat of iemand met wie het statenlid een inhoudelijke affiniteit heeft. De voorbeelden zijn ook in de eerste termijn aan de orde geweest. Ik heb in de schriftelijke stukken gesteld dat ik van mening ben dat statenleden in staat zijn om die verantwoordelijkheid goed in te vullen en een afweging te maken tussen het partijbelang en hun wens om een voorkeurstem uit te brengen. Statenleden zijn uiteraard volksvertegenwoordigers, leden van een vereniging. Zij leggen ook weer verantwoording af aan hun kiezers over wat zij hebben gedaan. Zo zie ik zelf die combinatie in dat stemmen. Ik deel dus de lijn die de heer Dölle naar voren bracht.

Ik denk dat het altijd goed is als een Kamer, een chambre de réflexion, ook eens over zichzelf nadenkt. Ik ben blij dat de brieven van het kabinet de heer Engels daarin hebben gestimuleerd. Het is natuurlijk altijd jammer als het kabinet niet in staat is om alle teleurstellingen weg te nemen. Dat is naar mijn idee ook niet waartoe wij op aarde zijn, om al uw teleurstellingen weg te nemen. Daar zou ik een dagtaak aan hebben, begrijp ik van andere leden. Ik ben er al blij mee dat ik een aantal van de teleurstellingen heb kunnen wegnemen. Net als de heer Engels, zie ik uit naar de discussies in het vervolg.

De vraag over het tempo van de heer Vliegenthart heb ik al beantwoord. Tegen de heer Koffeman zeg ik dat het niet zozeer is dat er een wijziging van de Grondwet nodig is, maar dat ik er geen aanleiding toe zie. Zijn voorstel vraagt om een grondwetswijziging, maar wij zien inhoudelijk geen aanleiding om dat te doen. Ik hoor wel wat er uit de discussie in de commissie komt.

Tegen de heer Thissen zeg ik dat het soms handig is als je zelf ook volksvertegenwoordiger bent geweest. Dan weet je ook hoe het soms met moties gaat. Ik vond het zelf ook altijd jammer als alles werd overgenomen of anders werd bejegend. Soms is het belangrijk om een signaal af te geven. Volgens mij zijn trouwens CDA'ers van overal in het land wel in voor een feestje, ook in het oosten van het land is dat het geval. Ik vind overigens dat innovatie een doel moet dienen. Ik ga ervan uit dat de Kamer daar ook goed over nadenkt in de commissie. Dat is wel de kant van waaruit ik naar dit onderwerp kijk: het moet uiteindelijk wel een doel dienen. Dat zie ik nu niet meteen. Ik hoor wel wat er uit de discussie naar voren komt.

De heer Ten Hoeve had nog niets over de moties gezegd. Ik begrijp dat hij ze alle drie steunt en die inzake de voorkeurstemmen met het argument dat het wel erg makkelijk is om met weinig stemmen gekozen te worden. Verder begrijp ik dat hij zich wat kan voorstellen bij mijn redenering. Je kunt inderdaad op een aantal punten van mening verschillen. Ik heb in elk geval geprobeerd zo veel mogelijk recht te doen aan de geleverde inbreng.

Mijnheer Yildirim, ik zie geen reden om tot een wijziging van het verkiezingssysteem voor de Eerste Kamer te komen. Daar is in brede zin ook geen steun voor in deze Kamer.

De **voorzitter**: Ik dank de staatssecretaris voor haar reactie in tweede termijn.
**

De beraadslaging wordt gesloten.

Sluiting 22.17 uur.

!Besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om de plenaire behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op:
3 februari 2009 (hamerstukken)

Aanpassing van enige wetten in verband met de invoering van het burgerservicenummer (Aanpassingswet burgerservicenummer) (30907);

Wijziging van de begrotingsstaten van de Staten-Generaal (IIA) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IIA);

Wijziging van de begrotingsstaten van de Raad van State, de Algemene Rekenkamer, de Nationale ombudsman, het kabinet van de Gouverneur van de Nederlandse Antillen en het kabinet van de Gouverneur van Aruba (IIB) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IIB);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Algemene Zaken, het Kabinet der Koningin en de Commissie van toezicht betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (III) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-III);

Wijziging van de begrotingsstaat van Koninkrijksrelaties (IV) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IV);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-VI);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-VII);

Wijziging van de begrotingsstaat van Nationale Schuld (IXA) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IXA);

Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Financiën (IXB) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-IXB);

Wijziging van de begrotingsstaat van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-X);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (XI) voor het jaar 2008 (Wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XI);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Economische Zaken (XIII) voor het jaar 2009 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XIII);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (XIV) voor het jaar 2009 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XIV);

Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (XV) voor het jaar 2008 (Wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XV);

Wijziging van de begrotingsstaat van de begroting van Jeugd en Gezin (XVII) voor het jaar 2009 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XVII);

Wijziging van de begrotingsstaten van de begroting Wonen, Wijken en Integratie (XVIII) voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-XVIII);

Wijziging van de begrotingsstaat van het gemeentefonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-B);

Wijziging van de begrotingsstaat van het provinciefonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-C);

Wijziging van de begrotingsstaat van het Diergezondheidsfonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-F);

Wijziging van de begrotingsstaat van het BTW-compensatiefonds voor het jaar 2008 (wijziging samenhangende met de Najaarsnota) (31792-G);

10 maart 2009 (i.p.v. 10 februari 2009)

Regels omtrent energie-efficiëntie (Wet implementatie EG-richtlijnen energie-efficiëntie) (31320);

Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 en de Gaswet ter verbetering van de werking van de elektriciteits- en gasmarkt (31374);

13 oktober 2009 (reservedatum: 17 november 2009)

Nota over de toestand van 's Rijks financiën (Algemene Politieke Beschouwingen).

Lijst van ingekomen stukken, **met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen**:

1. het volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstel:

Vaststelling van de begrotingsstaten van het ministerie van Buitenlandse Zaken (V) voor het jaar 2009 (31700-V).

Dit wetsvoorstel zal in handen worden gesteld van de desbetreffende commissie(s).

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van vijf fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen inzake o.a. Beschikking inzake anjers (griffienr. 143200);

een, van de minister van Justitie, inzake JBZ/verzoek om instemming betreffende het ontwerp-kaderbesluit inzake de organisatie en de inhoud van uitwisseling van gegevens uit het strafregister tussen de lidstaten (griffienr. 138291.05).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden.